

Amaradék Magyarország legmagasabb hegyén, amelynek kéklő csúcsa messzire látszik a lábánál elterülő rónaságba, bíboros láng virrasztott magánosan az éjszakában. Hittel és bizalommal nézett e láng felé Duna, Tisza tája. Fénye messze nyugatig ragyogott és tüze megmelegítette a szíveket ott is, ahol dermedtő közöny fagya, vagy a megnemértés hidege várt bennünket.

Most örökre kilobbant ez a láng.

TORMAY CECILE

meghalt, átadta nemes lelkét Teremtőjének.

Egész ország szívére sujtott le ennek a váratlan halálhírnek mérhetetlen gyásza. Megkönnyezték büszke palotákban, vidéki kúriákban, városi polgárlakásokban és egyszerű parasztházakban. De legmélyebben sujtott bennünket. Azt mondják, az egész ország volt a családja. De ebben a népes nagy családban mi álltunk a szívéhez legközelebb.

Nehéz napokban, a nemzeti élniakarás erőfeszítésének próbás idején Ő alapította a Napkeletet és irányította, vezette tizenöt éven át jóban, rosszban, megalkuvást nem ismerő magyar lélekkel, mindig a legszebbet, legtisztábbat kereső művészi akarattal.

Lankadó kezével is biztosan fogta a Napkelet kormányát. Szinte úgy érezzük, hogy a halál ereje sem tudta onnan letépni. Szelleme, amely tizenöt éven át gazdagította, emelte ezt a folyóiratot, tovább él annak minden sorában és irányítja abban a küzdelemben, amelynek nagy céljait ő jelölte ki.

Nagy emléket nemcsak kegyelettel őrizzük, hanem azt akarjuk, hogy a Napkelet mindig élő és a muló évekkal egyre sudárabban magasló emléke legyen.

KI VOLT NEKÜNK TORMAY CECILE?

Írta: Kállay Miklós.

PÓTOLHATJA-E az emlék, akármilyen izzóvá edzi is a fájdalom, az élet üde, remegő, saját belső tüzüktől áthevített színeit? Lehet-e az árny, akármilyen tisztult, méltóságteljes és szinte géniusszá nemesült, olyan sugárzó, mint a testi valóság, amely ha nehézkesebb is, maga a fény? Nehéz ezekre a kérdésekre határozott nimmal felelni. De talán még habozóbban mondanók ki az igent. És mégis előfordul, hogy az emlék századokkal túléli a muló valóságot. Egyre tisztul, színei egyre ékeesebben bontakoznak ki és fönsége sokszor mitosszá magasztosodik. Vannak sokan, akiknek kivételes értéke, amely már életükben is elismert volt, teljes jelentőségében akkor bontakozik ki, amikor igazi és megdöbbentő nagyságában áll előttünk az úr, amelyet maguk után hagytak, amikor látnunk kell, milyen sokféle, a legkülönbözőbb szellemi területek síkjain jelentkező az a hiány, amely a mementók egész sorával figyelmeztet pótolhatatlanságukra. Az emberi nagyságnak, az egyéniség erejének is mindig fokmérője ez a sokoldalúság, ha minden működési terén nagyot teremt, nem aprózódik fel és nem aprózza fel magát a cselekvőt, aki szétszórtságában részletművében is megmarad kiválónak, de viszont teljes egyéniségének zavartalan összhangja, minden vágyát, álmát és tettét egyetlen egészben egyesítő embersége is lenyűgöző fönségben ragyog.

Ezek közé az egészen kivételes és nagy egyéniségek közé tartozott Tormay Cecile. Nevét fel fogja jegyezni a történelem. Művével foglalkozik az irodalomtörténet. Nevét nemcsak a magyar regényirodalom fejlődéstörténetébe írta be kitörülhetetlenül, hanem ragyogni fog azok között is, akiknek a magyar széppróza gazdagodását, tökéletesedését köszönheti. Az ő erős keze ragadta meg a bomladozó magyar társadalom szálait és fogta össze ernyedtt, tengődő sorvadozás helyett tudatos, új életszintre törő akarássá. A hitében megfogyatkozott, önmagába roskadt magyar középosztályt felemelte, új bizalmat öntött csüggedező szívébe és hitetlenül lelankadt, erőtlen karját egek felé ívelő imára és serény munkára serkentette. Egyik kezével a remekművet alkotó tollat fogta, másik kezével védelmezte ennek a magyar író tollnak jogait, életérdekeit az idegen hatalmak egész ellenséges csatarendjével szemben. Szellemi és anyagi értékeket termelt nemzetének és arra is maradt ereje és lendülete, hogy ezeknek az értékeknek fennmaradásáért, eljuttatásukért rendeltetési helyükre maga harcoljon. Élete nyitott könyv volt nemzete előtt, de maradtak titkos órái is, amelyeknek magános töprengéseit és legbizalmasabb körén kívülről senkitől nem tudott és ismert cselekedeteit mélységes titokban tar-

totta. Ezekben az órákban nemcsak a maga könnyeit fojtotta vissza, hanem igyekezett másokét is letörölni, esett és tört szívekre a vigasztalás írját hinteni, a kétségbeesés marcangoló kínját a jóság egy-egy varázsígéjével, a szelíd simogatás hús balzsamával enyhíteni.

Tormay Cecile külön-külön kivételes értékű és jelentőségében könnyűszerrel fel nem mérhető volt alkotó munkájának mindebben a sokrétű és széles szemhatáru működési körében. De csodálatos lényében, lelkének páratlan gazdagságában szoros testvériséggé, szétbont-hatatlan egységgé kapcsolódott hatalmas energiájának ez a sugárkévék egész koronájával szétlobog megtestesülése. Egy szóval nem is tudunk rá felelni, ki volt Ő s mit jelentett nemzetének és kultúrájának. Lehetetlen egyik vagy másik nagy erénye javára billenteni a mérleget. Lehetetlen elválasztani benne a közélet teremtő és másokat is alkotó-sokra ajzó vezéregyéniségét, a mindig tiszta, szűz csúcsokat kereső művésztől, a nagy magyar író, a nagy magyar asszonytól. Volt olyan írása — és ez a legteljesebb mértékben áll a Bujdosó könyvről —, amely csakugyan társadalmi tettel ért föl, viszont minden társadalmi akciójában is mindig a művészi izlésnek az az előkelő nobilitása vezette, amely olyan jellegzetes vonása volt minden írásának. Élete kifogyhatatlan volt termékeny munkában és gazdag nagy eredményekben, talán éppen ennek egyenes következménye az, hogy mint író nem tartozott az áradozó bőséggel termők közé. De tény, hogy mindaz, amit mint író alkotott, a tökéletesség jegyében fogant. A remekmű becs-vágya fűtötte minden sorát. Mindent lelke legmélyéről hozott felszínre. Még az ábrázolt világ kézzel fogható valósága is lelke legbelsejében öltött először testet s onnan vetült ki életteljes látomássá. Egész külön világ volt ő maga s műveiben is mindig olyan világot kell keresni, amelynek megvannak a maga sajátos törvényei. Amilyen sokrétű az ő emberi egyénisége, amely a javításnak, a felemelésnek, a segítségnek, a teremtő és termékenyítő vágy sok-sok szálának egész hálózatával köti oda magát a környezetet, a társadalom lüktető életéhez, éppen úgy, embereinél, kiket elbeszéléseiben és regényeiben öntudatlanul is a maga képére formált, a lelki folyamatok cselekvő részesévé teszi a tárgyak és a társadalom természetes és szellemi környezetét. Tárgyat, embert, élő és élettelen világot egyetlen misztikus szervezetté sűrít. A legsokoldalúbb tehetség a legnagyobb koncentrációra képes. Művének egész épülete nemes és hibátlan vonalú, mint az ég és a tenger két kék végtelensége között márványló görög templom, amely mögött mindig ott homálylik modern lelkének a tárgyak rejtett álom-életéig leérző miszticizmusa.

Tormay Cecile sokoldalúságának ezt a nagy szerves egységét két közös forrásból táplálkozó erő kivételes hatalma formálta meg. Ez a két erő a költő és művész ereje, amelynek egyensúlya adta mindig a legnagyobb szerűbb alkotókat az emberiségnek. Tormay Cecile költő volt minden elgondolásában, nemcsak ha irodalmi művet alkotott, hanem

ha egyszerű levelet írt, ha néhány biztató szót intézett valakihez, ha egy szervezet elképzelése rémlett fel benne és igazi művész maradt minden mondatában, minden cselekedetében és gesztusában. Ezért a világirodalom legköltöbblelkű asszony írói, Zelma Lagerlöf, Richarda Huch, Noailles grófnő, Mathilde Serao és Sigrid Undset mellett a helye, akiknek nemcsak írói, hanem emberi nagyságban is méltó társa.

Irodalmi alkotása sohasem aktuális és mégis mindig és mindennütt az, mint az igazán nagy írók klasszikus művei. De ezt az örök és egyetemes aktuálitást éppen úgy, mint a világirodalom többi halhatatlanságának, kivételes emberi nagysága adja meg. Tormay Cecile mély költő és igazi művész, mert mélyen és igazán nagy ember volt.

Lényének, sokra és nagyra törő becsvágyának összefogó belső kohezióját a művészi érzéket a szülői háztól hozta magával Tormay Cecile. Vérében három kitűnő fajtának, az álmodó magyarnak, az építő, gondos németnek s az arányok tiszta mértékét tisztelő franciának legjobb tulajdonságai elegyedtek: erő, misztikum és világosság. Gyermekkorra nemes tradíciók finom légkörében az esztétikai benyomások sora öntözte termékenyítő harmatával. Lelkének hamar bomló színeit távoli tájak, idegen szépségek ragyogása szította izzóvá. Ifjúsága a legnagyobb művészi monumentumok ihlető árnyékában virágozott ki. Itália, a művészetek örök termőföldje második hazájává vált. Firenze, az Arnopart varázsa, Fiesole halmainak igéző hajlata. Dante, Savonarola, a Mediciek elsuhanó árnyai, a nagy szalonok szépségittas mámora ragadja a nagy beteljesülések felé. Van-e művésztől áthatott lényének dönthetlenebb tanúsága és fényesebb diadala, mint az, hogy valósággal megbúvólta a bíboros alkonyálmok költőjét, D. Annunziót, akinek általában igen lekicsinylő véleménye van az írónőről, vesz magának annyi fáradságot is, hogy a fiatal, ismeretlen írónő két novelláját maga fordítsa le. Ganderax, a legelőkelőbb francia szemlék egyikének ünnepelt szerkesztője nem éri be tőle a novellák legbájosabb gondoláival, győzedelmes hadihajót vár tőle, olyan nagyra tartja írói tehetségét, Anatole Francetól megkapja a legnagyobb elismerést, amelyet valaha írónő a kor és a kritika egyik legkiválóbb szellemétől kapott. És élete nagy alkotásaival sorra beváltja a hozzá fűzött reményeket és rászolgál a legelragadtatottabb elismerésre.

De a legnagyobb megrendülések mélységes élményeinek misztikus nászára hivatott asszony lelke nem éri be a művészi tökéletességgel. A márvány hideg neki, az élő, dobogó szív hajnalszínű hevére vágyik. A quattrocento emlékektől terhes szépségű Firenzének, nagy egyetemes, ünnepi humanumától eljut a Bujdosó könyv mélyen és fájón emberi mindennapiságáig, az emberi fönség sugaras örömétől az emberi könny és kín és boldog feláldozás még nagyobb fönségéig. Hogy száll le a gyötrelmeknek, a szenvedés a megaláztatás látásának kegyetlen infernójáig, hogy annál magasabbra emelkedjék őszinte és

végtelen részvétű emberi megtárusulásában. Ilyen nagy emberi megtisztulás és felemelkedés szimbolikus erejű, hatalmas költeménye az Ősi küldött is, legtündöklőbb himnusza Tormay Cecile nagy emberiségének és magyarságának.

Kifelé, a nemzetek nagy koncertjében is megbecsülést szerzett a magyar névnek. Ő volt az első modern írónk, aki iránt ösztönösen, saját elhatározásából érdeklődött a külföld. Az egyéniségéből sugárzó vonzás minden propaganda nélkül elhozta művéhez a nagy nemzetek érdeklődését még akkor, amikor egész irodalmunkról alig akartak tudomást venni. Érte eljöttek a franciák, angolok, németek, olaszok, finnek, lengyelek. Műveit minden művelt nemzet nyelvére lefordították. S a külföldi közvélemény olyan magasra értékelte a lelkében lakozó kivételes adományokat, hogy a Népszövetség Szellemi Együttműködésének bizottságában Mme Curie helyét, akit a női teremtő erő valószínű csodájának tartottak, mint legméltóbbal, vele töltötték be. Már beteg volt, amikor ezt a díszes helyet elérte, de minden alkalmat megragadott és erői minden megfeszítésével dolgozott azon, hogy itt a világfórumon is használjon, barátokat gyűjtsön, engedményeket szerezzen megpróbáltatott nemzetének.

Bámulatos megérzéssel talált rá a legcélravezetőbb eszközökre. Szinte természetfölötti ösztönrel tapintott rá a bajok gyökerére és a varázslatok vizionárius rácsapásával találta meg a sebek gyógyító íriját. Tulajdon szívének égő kínjával szenvedte át nemzetének legkegyetlenebb megcsúfoltatását. Láta a széthulló erőket, a bomló sorokat, az ernyedő lelkek csüggedt, sír felé hajlását. És egyszeribe tudta, hogy a leggyöngédebb erő kovászával galvanizálhatja új erjedésre az életadó csírákat. Megérezte, hogy az odaadó, áldozatos asszonyi szeretetből sugárzó varázs az, «ami összeköti az emberiséget, egy végtelen áldott lánc, asszonyi karokból fonódó lánc a föld felett, mely az első asszonnyal kezdődött és az utolsó gyermeknél fog elvégződni». Szövetségbe szólította az asszonyokat s az ő fehér karjukkal és munkás kezükkel emelte fel a leroskadtt magyar társadalmat. És erre a munkára szentelte éjjelét-nappalát. Meghozta érte a legnagyobb áldozatot, háttérbe tolta azt, ami szívéhez legjobban hozzánőtt, tulajdon művészetét és csak a pihenő percek ellopott morzsáit juttatta neki.

Társadalom építő munkájában is gondja volt az irodalomra. Ám ez is a nemzet irodalma volt. Módot keresett arra, hogy a korszerű irodalom, az európai szinten álló magyar szellemiség olyan teret kaphasson, ahol a maga igaz nemzeti érzései szerint nyilatkozhatik meg és nem kell a baloldali politika csatlósává, a nemzetközivé szintelenedett stílusdivatok majmolójává szegődni. Így született meg a Napkelet, amelynek lelkes tábort tizenöt éven át vezette küzdelemre, diadalra, sokszor a nagy elgondolás és meg nem értő részvétlenség kiábrándító keserűségétől sem riasztva. Született szerkesztő volt, aki egyetlen

halk szavával ellentmondást nem tűrőn tudott parancsolni, aki egyetlen szavával meg tudta értetni szándékait, világosságot, ihletet gyűjtött s az íróban szinte egy bűvös tekintetével felszította az alkotás elragadtatását. Ahol megjelent, egyszerre középponttá vált. Csak úgy áradtak, sugároztak belőle az eszmék, az ötletek, a termékeny és termékenyítő gondolatok. Igazi vezéregyéniség volt, aki egységet, közös akaratot, szerves összefogást tudott teremteni még az íróknak annyira individualista s ezért természetszerűen széthúzó világában is.

Termékeny, sokoldalú, alkotni tudó és másokat is alkotásra ösztönző készségét, ezt az egészen kiváltságos és nagy emberi adományt annak köszönhetjük, hogy a legellentétesebb és együtt a legszokatlanabb lelki diszpozíciók birtokában volt. Nem hiányzott belőle a mély asszonyi érzelmesség, a leghalványabb árnyalatokig kifinomodott tapintat s ezzel a legférfiasabb energia, sőt szívós kitartás és megalkuvásokra sosem hajlandó bátorság párosult. Ez képesítette a legdöntőbb pillanatokban biztos és gyors elhatározásokra, heroikus fellángolásra és szinte a vértanuság határáig vakmerő szembeszállásra mindazzal, amiben eszményeinek megsértését érezte. Lenyűgöző, lelkesítő társadalmi hatásának titka éppen abban volt, hogy nemcsak alkotni, szervezni, vezetni tudott, hanem igazán válságos időkben a hősi példa ragyogásával világított nemzetének. Biztos lendületű vonalvezetése volt nemcsak műveinek felépítésében, hanem társadalmi munkájában is. Tiszta és tántoríthatatlan meggyőződése megtudta acélozni másoknak gyöngébb meggyőződését is.

Tormay Cecile két nagy ajándékot is adott nemzetének. Az egyik ajándék irodalmi műve, amely Őt a magyar széppróza legelső vonalába emelte s amely a külföld legigényesebb kritikája részéről is olyan elismerésben részesült, mint eddig egyetlen magyar kortársáé sem s amely hangjával s a megfigyelés éles realitását a mély átérzés miszticizmusával oldva, megelőzte a külföldi elbeszélők új hangját.

De még ennél is becsesebb és beláthatatlanabb jelentőségű ajándék, világot valóban késő századokra vető szolgálat, amit akkor tett a magyarságnak, mikor a kétség és csüggedés sötét perceiben minden nemzeti erőforrás összeomlásának kilátástalanságában visszavetette a nemzetnek önbizalmát, jövője életének egyetlen szilárd talpővét, az önmagában való hitet.

TORMAY CECILE IRÓI PÁLYÁJA.

Irta: Horváth János

Az 1900-as években lépett ki a nyilvánosság elé, tehetségére már komolyan figyelmeztető két novellás kötettel. A következő évtizedben két regénnyel lendült meglepő magasságba, hogy akkor elért színvonaláról többé sohase ereszkedjék alá, sőt a világháború után komorabb színekben, súlyosabb tartalommal emelkedjék még feljebb az emberi és művészi fejlődés vonalán. A művészi érdeklődésnek e szép folyamatát élettapasztalatok táplálták. Már első novelláinak ifjontibb, könnyedebb világából az emberi közösségek nagy életkérdéseinek valódi megértése ragadta fel említett regényeinek magaslátára, a világháború óta pedig az eszményi lelkesültség keserű tapasztalatai mélyítették el és színezték szinte tragikusan pompázóvá inspirációját. Első regényeit ez utóbbi időszakban két novellás kötet követte, meg egy napló, a háború utáni Magyarország legmegalázottabb, leggyötrőbb hónapjaiból. Az író azonban, nemzet és műveltség végveszedelmét látva, már e sötét napokban a cselekvés terére lépett. Rendkívüli eréllyel, de kockázattal is, már akkor megszervezte a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségét. E szövetség szervezése és vezetése új oldaláról mutatta meg Tormay Cecile tehetségét. Az író tollat ritkábban forgathatván, az élőszó hatalmához folyamodott s magával ragadó szónoknak bizonyult, ki szent meggyőződéseit elemi erővel tudta hirdetni és terjeszteni. Egyúttal megindította szépirodalmi és kritikai folyóiratát, a Napkeletet, a klasszikus magyar irodalmi hagyományok és ízlés ápolására s a haladó irányzatokkal vaegészes összeegyeztetésére. A háborút követő évtized a cselekvés a közéleti vezérkedés évtizede lett számára. De e lázas tevékenységtől meglopott órákban érlelődött meg lelkében egy nagy magyar történeti regény eszméje. A nagy műnek csak két első része jelent meg, a befejező harmadik töredékben maradt, de így is bizonyos, hogy mint költő, ez alkotásával feltette a koronát életművére.

Akár közéleti tevékenységbe ment át, akár művészi teljességbe futott tovább e pálya, valami nemes, forró eszményiség volt és maradt a sugalmazója. Család, nemzet és emberiség, mint egymással összefüggő közösségi fejlődmények, az ő értékelésében elválaszthatatlanok egymástól. Fajok és történelmileg kialakult műveltségek békés egymásraultaltsága és kölcsönhatása volt az ő legbensőbb vágya és óhaja. Szeretet, részvét és szánalom vallásos erényei alakultak át költői intuicióvá művészetében: oly képességgé, mely korok, miliók, műveltségek és társadalmi rétegek különbségein át is megérzi az örök emberit, érzéklések szimbolumain át a titkos jelentéseket, a

végesben a végtelent. Nő volt, de a nőírók sablonjába be nem illesztendő eredeti egyéniség. Nőisége talán csak fogékonyabbá tette a benyomások, rajongóbbá a nagy gondolatok és eszmények iránt s egész lényét és költészetét nemes, meleg, előkelő líraisággal telítette meg. De művészi erőfeszítésben, elmélyedő gondolkodásban, meggyőződésekért való helytállásban, a jellem következetességében, a nagy felelősség vállalásában, cselekvésben és harchban, bátorságban és önfeláldozásban: férfibb volt a férfinál.

Világnézetének magas erkölcsisége azonban korántsem úgy nyilvánkozik meg műveiben, mint elmélet, tétel, vagy tanulság. Szempont az inkább, amelyből nézi, s lelki érzékszerv, amellyel felfogja és szenved az emberi életnek oly sokszor ellenkező értelmű jelenségeit, ösztön- és szenvedély-világát. Innen líraiságán és ábrázolatain az a bánatos, borongó, olykor tragikus színezet, de innen — ha műveit olvassuk — az a fölemelő benyomásunk is, hogy tiszta légkörből, etikai előkelőség magaslatáról, a szebbnek és jobbnak nosztalgiájával szemléljük a földielet zürzavarait. Különösen érdekelte őt a fajok és kultúrák találkozásának, hol végzetes, hol összebékülő surlódásainak a problémája, hiszen családfáján is ismert német és francia ősoket, s a magyar ezredév történelméből s az ország — a háború előtti Magyarország — minden részének ismeretéből fajok, nyelvek, kultúrák együttélésének, sőt keveredésének szakadatlan folytonosságát olvashatta ki. Az osztrák-magyar monarchia tágabb kereteiben megsokszorozva bontakozott ki szeme előtt ugyanaz a tény. Világirodalmi és művészettörténeti tanulmányai ízlés és stílus különféleségein át, utazásai — különösen a gyakori olaszországiak — a nemzeti egyéniségek változatain keresztül ugyanazon nagy probléma elmélyítésére ösztönözték. S legemlékezetesebb művei valóban ebben az eszmekörben mozognak. — De nem tételes regények azok, hanem művészhez és költőhöz illő módon egyéni, lelki történetek, melyek irányításába faj és műveltség ellentétei sorsszerűleg szólnak bele. A világháború megmutatta, hogy a magyar író ösztönös intuíciója az akkori és mai Európa legegésztőbb problémáját tapintotta ki, élte és szenvedte át lírai belemerüléssel s rögzítette meg kiváló költői alkotásokban.

I.

Két kötet elbeszélés (*Apród-szerelem*, 1900; *Apró bűnök*, 1905) őrzi első szárnypórbálgatásai emlékét, meg egy, csak 1935-ben kiadott, *Virágok városa — Szirének hazája* című kötet, melyet eredetileg az Uránia tudományos színház számára írt s maga mutatott be, vetített képek kíséretében roppant sikerrel. E három kötetben a nagy tehetség előkészületeinek a tanui vagyunk, aki megannyi különböző művészi feladatban gyakorolja magát.

A képzelet szabadabb röpködései jellemzik az első novellacsokrot. Örömet odahagyja a jelen reális világát a múlt — kivált a lovagkor —, a mítosz és a mese poétikusabb világáért, hogy más életstílusban, vagy a valóságnak valamely kedvesebb, eszményibb másában gyönyörködjék,

hogy költsön költeményeket, elképzelden lelkeket, s azokba érzést és gondolatot. Többnyire vázlatos történetei a lélekben mennek végbe s jelenteni is akarnak valamit, el-elárvulva még allegória-szándékukat. Az életből is a kivételes, a nem közönséges érdeklí: mint pl. annak az egyszerű embernek túlfinomult felelősségérzete, aki azért nem mer a mindennapi kenyérért imádkozni, mert ő a kenyérhez, az egyetlen nekivaló álláshoz csak egy beteges, öreg ember halála árán juthatna hozzá. Legkimagaslóbb darabja azonban e kötetnek egy mítikus elképzelés: *A Boldogasszony Árkádiában*. Mária kőszobra, melyet Aphrodite egykori templomában állítottak volt fel, egy reáeső nyári napsugártól életre kel, kilép a templomból s meglepetve látja, hogy nyomában pogány istenek, az antik mítosz egész szellemvilága zsidonganak s az övék gyanánt üdvözlik őt, mint Aphroditét. Megérti, hogy ő a szeretetnek örökös eszménye s nem ő változott meg, hanem az emberek; első gyermeke, Eros, ma is él, a másikat keresztre feszítették. Alkonyattal halkan visszatér elhagyott helyére, az ő szenvedő, meghalt fiának oltára felé. Az igazi Tormay Cecilenek még nem tökéletes, de első súlyosabb megnyilatkozása e mítosz-lelemény, mely hit és műveltség történelmi szélsőségeiben az eszmény azonosságát keresi. Gyöngéd elképzelés, titkos mélyrelátás, áhítatos átélés jellemzik. Később átdolgozta s *Viaszfigurák* című kötetének (1918) ez lett egyik ékessége.

Második kötetével mintha az elbeszélő technikában gyakorolná magát, a harmadikkal pedig mintha az őt később annyira jellemző megelevenítő, érzékletes kifejezés iskoláját járná ki. A második kötet novellái akár itthon, akár — többnyire — olasz földön játszanak, kevésbé ösztönszerű alkotásai az elsőknél. Már rendszerinti tárgyuk — szaloni szerelmi történetek — mutatja, hogy egy akkor uralkodott novellatípusban gyakorolja magát s annak jól kifejtett elbeszélő fogásaival próbálja ki a maga erejét. Bebizonyult utóbb, hogy az ő technikája nem ezé a XIX. századvégi típusé: nem a szószerint vett «elbeszélés», közlés, hanem az átélés és látomás, amint arra már a Boldogasszony mítoszával magától rátalált. Néhány elbeszélése azonban ebben a kötetben is jól mutatja egyéni érdeklődése állandó, a lélekre irányított figyelmét. Ilyen főképp az *Utítárs* című, melyben az idegen embert figyelő s részvétellel szinte annak egész lelki történetét kitaláló és elképzelő költő ad világos jelt magáról. Ily természetű beleélés, tanulmány és költészet együttes műve az a hét napfényes ragyogású kép is, melyben Firenzét, a «Virágok városát» s Sziciliát, a «Szirének hazáját» varázsolta elő, illusztrációk és vetített képek nélkül is oly szemmel láthatólag, az említett tudományos színház közönsége számára. Már ekkor megmutatta, mint tud megérteni történelmet, mint tudja annak talapatáról értékelni a jelent, mint tud ihletet nyerni tárgyától az ábrázoló kifejezés számára. Az érzékeltető kifejezés művésze talán ekkor tárta fel először a maga igazi eredetiségét.

II.

Ily előzmények után szinte meglepetésszerűleg jelent meg első nagyszabású regénye: *Emberek a kövek között* (1911) s nemsokára a második: *A régi ház* (1914).

A fajok találkozásának problémája egyéni életsorsokban felfogva: tárgya mindkettőnek, de más-más változatban és megoldással. A nagy romantikus regényíró, Jókai, érintette már a más fajba való beolvadás kér-

dését, de optimista elképzeléssel s inkább törődve a történet érdekességével, mintsem lelki hátterével. Tormay Cecile mindkét regénye a valóság talaján marad s megmutatja, minő áldozatok, egyéni szenvedések és lemondások árán olvad be oly sok idegen élet egy-egy fajiságba ; titkolt sebekre, önvadakra, vonzás és taszítás tartós birkózásaira világít reá. Őt a fajkeveredés egyes végrehajtói, közvetítő egyénei érdeklik s öntudatlan vagy titkos tusakodásuk a sorssal, mely elkerülhetetlenül áldozatot kíván.

Az első regény tragikus megoldású. Tartalma : fajok találkozása legprimitívebb műveltségű egyéneik szerelmi viszonyában. Horvátországban játszik, a Karszt kövei között. Jella, kis kecskepásztorleány, «a nagy hegyeknek kóbor kis lelke», olasz-szláv keverékvér, a regény egyik hőse. Nyomorban, de azért boldogan átélt gyermekkor után feleségül megy egy öregedő beteges magyar pályaörhöz. A szomszéd örházba nemsokára új vasútas kerül ; magyar az is, de fiatal. Ő lesz a regény másik hőse : Réz András, a hallgatag, alföldi magyar, kit otthonában már választottja vár vissza. Egyre közelebb kerül Jellához, szerelem szövődik köztük, de nem zavartalan. A legényt önvád, lelkiismerete tiltakozása tartóztatja, míg Jella szenvedélye egyre parancsolóbbá és türelmetlenebbé válik. Réz egyszer szabadságra megy, haza a puszta, melytől Jella, a köves hegyek e szép sziklavirága, mint valami fenyegető, távoli vetélytárstól retteg. Nem hiába. Férje levelet kap Réztől, hogy feleségéstől készül visszatérni. Vissza is érkezik, de vonata Jella fiatal testén száguld keresztül. Ebben a történetben a «beolvadás» nem ment végbe : a fajokat egybeforrasztó szerelem a férfi szempontjából későn jött, a nőben pedig szinte követelő, hajlékonyságra képtelen fajiság ellenállásába ütközött bele. Győzött végül a férfi, de nem tiszta lelkiismerettel ; visszatért fajához, de nem erkölcsi világság és áldozat nélkül. Jella megsiratandó áldozata lett a másik faj győzelmének. Melyik volt a hibás? Melyik az erősebb? Melyik a rokonszenvesebb? Tragédia játszódott le előttünk, melyet nemcsak körülmények és egyének, hanem valami láthatatlan erő : vér, származás — maga a sors keze rendezett. A regény valóban nagy természeti erők küzdelmét sejteti a két emberi élet mögött ; a vakmerő, fantasztikus szláv hegyekét, s az elsímult, hallgatag, nagy magyar alföldét. S a történet elemi egyszerűsége fölött emlékezetünkben váltig ott boronganak e természeti szimbolumoknak, valóságos élőlényeknek, homályos, félelmes titkai.

Más környezet, más társadalmi réteg, más kombináció, más kifejlés *A régi ház*. Ez egy Magyarországra beköltözött német polgárcsaládnak a története, melyet három nemzedéken át ismerünk meg a gyökérverés, meghonosodás és beolvadás fokozatain. Tulajdonképpen hőse a Budapestre költözött Ullwingnak, a «régii ház» építőjének unokája, Anna. Egy magyar dzsentrri-sarjhoz, Illey Tamáshoz megy nőül, kinek egykor gazdag családja minden földbirtokát elvesztette. A családi tűzhelyhez, a családi múlt minden emlékéhez ragaszkodó polgárleány, meg az ősi birtokához, a földhöz visszavárgó magyar dzsentrifíu nem értik meg egymást. A férj keveset törődik az Ullwing-üzlettel, a nő előtt titok marad férje sovárgása, félreérti őt, szeretetlennek véli. Lassú vértanúság az életük. Illey csak egy nagy betegsége idején vallja meg titkos vágyát Annának ; az elszánja magát a nagy áldozatra : eladja a régi házat — azzal együtt szinte egész családi múltját — s megveszi az Illeyek ősi birtokát. Férje csak ekkor ismeri őt meg igazán, áldozata rendkívüliségéből ; szívére vonja a drága nő fejét s úgy hal meg. Anna két halottat sirat : férjét és a régi házat. De két szép erős fia már az

ősi magyar földön indul az életnek. Ezekért szenvedett ő s hozott áldozatot. Mélyen érezzük a történet átélése után azt az igazságot, hogy az, amit «fajnak» nevezünk, nem változatlan létező, hanem történelmi alakulat is, melyet tömérdek szeretet s tömérdek szenvedés hozott létre. Szeretetünket iránta s kegyeletes ragaszkodásunkat hozzá : ez a körülmény is indokolja. Az író szimbolizáló hajlama itt is nagyarányúlag érvényesül ; a «régi ház» épp oly élőlény, mint volt a Karszt az előbbi regényben. Jellemrajz, lélektörténet végtelen finom adalékaival lep meg s bár ez a regénye eseményesebb és zsúfoltabb az elsőnél, nemkevésbé világos amannál, mert jól válogatja ki a történet jellemző fordulatait s azokon állapodik meg nagy nyomatékmal.

III.

A háborús évek s az azokat követő évtized zaklatott, idegölő viszonyai közt, mint már említettük, jóideig nem jutott hozzá, hogy e két regényhez fogható nagyobb alkotásokra gondoljon. De közéleti szereplésének ez időszakában sem pihentette írói tollát. Számos kitűnő novella, meg már említett naplója bizonyítják ezt. Ekkori elbeszéléseiben ifjúkora első novellatípusához tér vissza, de most már a nagy alkotásaiban megszokott elmélyedéssel. Nincs ez elbeszélések közt egy sem, melynek gondolati súlya ne lenne. Sorsról, életről komor, olykor vigasztalan képeket fest bennük s egy-két régebbi elbeszélését is elmélyítve dolgozza újjá. Egy öreg madárkereskedőnek, ki nagy fáradtsággal fogdossa össze és tanítja ki madarait, csak egyetlen állandó vevője akad s nem is sejti az öreg, hogy az az egy is jólelkűen szabadon bocsátja a megvett madarakat ; — a művész kénytelen kanócot húzni mesteri viaszfiguráiba, hogy legalább gyertya helyett eladhassa ; — egy legény megmenti a megfagyástól a nagy havazásban kintrekedt karszthegyi pásztortársait : nagy erőfeszítéssel elvánszorog a közeli keresztfáig, felvagdálja és tüzet gyújt a félig már megfagyottak számára : «szentségtöréséért» mindenki megveti ; a sors, mint kalmár, boldogságot árul pénzért, fiatalságért, szívért, az anyának, ki fia számára venne boldogságot, szívéből elébb kitepi kedvese képét : — ezek s ilytermészetű novellák vannak összefoglalva *Viaszfigurák* (1918) című kötetében. *Megáll az óra* a másik kötet címe (1924). Több, az előbbiekhöz hasonló alak és kép vonul el ebben is előttünk : dereglye, melyen hajótöröttek egymással dulakodnak véres gomolygában, mindent elfelejtve, csak a gyűlöletet nem ; egy művészi ábrándjaiban megcsalódott, felesége holttetésénél virrasztó kőfaragó, ki egy nevetve, nótázva közeledő, gyanútlan járókelőt leüt. De ebben a kötetben olvasható egyik legismertebb és legmélyebb értelmű látomása is : *A sorsfolyó*. Hajó siklik lassan, méltóságteljesen lefelé a Dunán, hozzá Gyula bajor hercegleányt Magyarországra, az első magyar királyhoz, a hittérítő Szent Istvánhoz feleségül : — «A Duna vitte a frigykötéshez, az a fenséges sorsfolyó, mely kanyargó ezüst írással írja, csak egyre írja, germán és magyar földekbe két faj végzetét». — A kötetnek címet adó elbeszélése szép, boldogító visszaálmódása — a proletárdiktatúra irtózatai között — a száz évvel azelőtti magyar főváros kedves, csendes, békés életének : ah, miért e mai borzalom, mikor «*másként* is lehetne!» — E többnyire vázlatos novellákat és képeket a művészi megjelenítés ugyanazon tökéletessége teszi emlékezetessé, mely különösen az «Emberek a kövek között» egyik főereje volt.

A két novellás kötet között jelent meg a «fájdalom könyve», a *Bujdosó könyv*, az író többször érintett, idegen nyelvekre is lefordított, híres naplója

(1921, 1922 I., II.). Nem műalkotás, hanem történeti okmány az 1918-i összeomlást követő forradalmi és kommunista időkből. «Nem a forradalmak történetét, nem is a politikai események szemtanújának a naplóját akartam megírni — mondja előszavában. Szóljon az én könyvem arról, amiről nem fognak tudni a jövő történetírók, mert azt át kellett élni. Szóljon arról, amiről nem tudtak az idegenből behurcolt forradalmak felidézői és politikai eseményeinek a szemtanúi, mert lelküktől távol állt minden, ami magyar. Maradjon fent könyvemben az, ami velünk vész el: egy halálraszánt faj legboldogtalanabb nemzedékének a kínjai és becsülete. És lássák meg benne az utánunk jövők, hogy a megpróbáltatások esztendejében mi sajgott át a némaságra ítelt, elgyötört, vérig alázott magyar lelkekben.» Mindez valóban látható a könyvben, de a szó szoros értelmében *látható*, sőt gyötrelmes lidércnyomás módjára érezhető; s felejthetetlen élmény és memento marad az, úgy hisszük, mindenki számára, akinek szíven fekszik a megszentelt, nagy közösségi eszmények jövőndő sorsa. «Tiltakozó harag», «kimondhatatlan keserűség», «egy hirtelen nagy veszteség érzete» fogta el írónk lelkét a «gonosz varázslat» láttára, mely szinte egy szempillantás alatt romba látszott dönteni mindazt, amit a nemzet maga és legnemesebb fiai egy évezred alatt alkottak. Könyvében nemcsak ama «gonosz varázslat» mivoltáról örökített képet az utókor számára, de önmagáról is: a meggyőződéséhez és eszményeihez minden megpróbáltatás közt hű maradó, erős, bátor lélekről.

IV.

E nehéz idők benyomásait nem törölték el az évek. Egész további költészetén megérzik akkori élményei mélységes hatása. Figyelme az addiginál még erősebben a múlt, a történelem tanításai felé fordult; a jelenhez párhuzamot keresett a múltban s hitet és reményt a jövőre. Nemzete hivatásán és sorsán sokat elmélkedett; s hogy mely tájakon révedezhetett ihlete, azt már a Sorsfolyó látomása megmutatta. A keleti, pogány magyar belépése a nyugati, keresztyén civilizációba: a nemzeti történet e legnagyobb horderejű válsága foglalkoztatta gondolatát s nyűgözte le költői képzeletét. Hiszen *ezt* a civilizációt, ezt az ezeréves szerzeményünket fenyegette végpusztulással az elmúlt hónapok barbár erőszaka, úgy mint a múltban a tatár, vagy a török. A múltbeli két nagy katasztrófa közül érthető okokból a tatárjárás rettentő éve kötötték le inkább a figyelmét. Ez a veszedelem közelebb volt a Szent Istvánkori megtérés időpontjához, meglepőbben éreztethette tehát a magyarság európai hivatását: a nyugati civilizáció védelmét a keleti barbárság terjeszkedése ellen; meglepőbben, mert íme, e fiatal keresztyén nép, keleti eredete ellenére már ekkor a nyugat védelmében ontotta vérének. De a nemzeti vonatkozásokon felül a pogány-keresztyén ellentét általánosabb érdekű témája is adva volt a jelzett időszak történeti képében: a *Boldogasszony Árkádiában* írója annak itt újabb változatát figyelhetette meg és formálhatta ki. Tudjuk is, hogy a középkor nagy alakjai és legendái öt ezidőben mélyen érdekelték. Ekkor fordította le Assisi Szent Ferenc *Fiorettijét* (1926), meg a magyar szent királyok, királyfiak és királyleányok legendáit latinból magyarra (1930). Szent Imrének, a hittérítő király fiának ünnepi évében (halála 900-ik évfordulóján) fordította ez utóbbiakat s mind legendahősei, mind pedig a régieskedő stílus kedvéért folytatott irodalmi tanulmányai a magyar középporral, a hittérítés és hitnevelés s a pogány-keresztyén ellentét kérdéseivel

tartották huzamos érintkezésben. — Végül a léleknéző költő, kinek képzelete minden történetet lelki történetként él át és állít elő: a tatárjárás idejébe inkább beleképzelhetett még oly egyént, oly magyart, ki vonzódott a pogány hagyományoknak távoli, csak hírből ismert emlékeihez s vonakodott teljes lélekkel átadni magát az új, az *idegen* hitnek. Vajjon hogy viselkedett a keleti veszedelem idején az ilyen magyar? — nem éppen az vezette-e át nemzete érdekében is az új hit karjaiba? Egy ily egyén lelki élményeiben a «pogány-keresztény» általános műveltségi ellentétet is nemzeti konkrétság formáival remélhette megjeleníteni.

Ezek lehettek nagy történeti regénye — *Az ősi küldött* — előzményei, így szövődhettek össze korábbi költői ihletei újabb, nyomasztó élményeivel és sarjaszthatták ki ezt a művet, mely neki végső szava és válasza lett a lelkét szinte gyermekora óta foglalkoztató emberi nagy kérdésekre.

Az ősi küldött több, magában is lezártnak tekinthető részből álló regény. Első része *A csallóközi hattyú*, második *A túlsó parton*, harmadik *A fehér barát*. A két első megjelent 1934-ben, a harmadiknak írása közben, sajnos, kiejtette kezéből a tollat.

A regény hőse Ung, egy fiatal magyar, előkelő család sarja. A Tisza mentén nőtt fel, Kolontó nevű helységben, iskolázottan ugyan, de szilaj szabadságban. Igen szerette hallgatni a környékbeli öreg halászok, pásztorok regéit s azokból az ősi magyar hit némi halvány foszlányai jutottak el hozzá, mik képzeletét örökre megigézték. Gyermekpajtása volt egy Kinga nevű szép leány, de azt feleségül vitte el magával egy nyers vitéz úr a messzi Komáromba. Szörnyű csalódás volt ez neki, mit többé soha nem feledhetett. Szülei papnak szánták s elküldték mesterek és szolgák kíséretében Párizsba tanulni. Ott azonban szinte rabnak érezte magát, szerzetes mesterei hiába fenytették meg, nem tudták megtörni. Nem bírta három évnél tovább; tulajdon kezével tördelte szét ablakrostélyát s két szolgája kíséretében visszaindult haza, lóháton, «kelet felé, csak kelet felé»; Kolontóra megye-elébb, vagy «máshová»: még maga sem tudta. A Vág völgye erdőségein áthaladva — itt veszi fel a fonalat a regény — értesül elejtett szavakból a tatárok közeledéséről s úgy érzi, ott lesz első helye, a csatamezőn. Továbbhaladva azonban, már Komárom közelében, megtudja, hogy Kinga férje elesett a tatárokhöz pártolt kúnok elleni csatában. Kinga tehát most már szabad: ő csak hozzá mehet. Éjszaka átúsztat a Vágon s belovagol a sötét Komáromba, csak utóbb tudja meg, amit riasztó jelekből az utcákon gyanított, hogy a városban pestis dühöng és sem be, sem ki nem eresztenek senkit. Felkeresi Kingát, az tőle tudja meg férje halálát. A nőnek tartózkodó, tiszta viselkedése ellenére boldog bizonyosság érzete tölti el Ungot s elhatározza, hogy kiszabadítja kedvesét a fekete halál városából. Késő este van, már indulnának; — nem lehet: Kinga is beteg. Kétségbeesett futkosásában Ung egy öreg jósasszonyra bukkan, ki még pogány varázslások ismerője; elviszi Kingához, az a pogány asszonyt elútasítja s Krisztus papját kéri. Halála és eltemetése után Ung elhagyja Komáromot, visszaúsztat a vízén a «túlsó partra». Amint ködben, éjszakában a hideg ár magával ragadja, úgy sejtí, mintha hattyú úszna előtte kalauzul. — Eddig a regény első része.

A «túlsó partra» eszméletlenül vetette ki Ungot a víz. Környékbeli halásznépek magához térítik. Gyásza roppant teher lelkén. Nem is hagyja el többé, de új tartalommal kezd megtelni: élnie kell, Kinga nélkül is! Most már tudja, hová kell mennie: keletre, a Sajóhoz, ahol a hírek szerint a király

serege harcol a tatárokkal. Mire odafelé közeledik, a csata eldőlt, a király menekül, a magyar harcosok visszaözlének. Feltartóztatja őket s szétveri a királyt üldöző tatárokat. Sebesülten lovagol aztán Kolontó felé, hogy megtudja az övéi sorsát. Útközben már mindenütt romokat, pusztulást talál. Ott-honában is. Testvérei harcba mentek, édesanyja meghalt. Hajdani öreg pásztorainak a rejtkehelyein tölt néhány napot. Elevenebben támadnak fel gyermekkori emlékei s ősei hitéhez való vonzalmai. Egy, az előbbi vándorlásai közben megismert vitéztől hallotta, hogy él még lent, a Dráva ingoványai között rejtőzve, a régi hitnek egyetlen papja, az ősz Ugur. A keresztényen isten nem segít, Krisztus nem segít a magyarokon, neki pedig meg kell mentenie a magyarságot: elhatározza, hogy felkeresi Ugurt. Nagy nehézségek után be is jut hozzá, tanuja lesz egy éjszakai pogány áldozásnak is, de az ősi hit titkát nem tudhatja meg: az agg Ugur — néma.

A regény harmadik részének csak a címét — *A fehér barát* — tudjuk eddig. Bizonyára Ung lesz az a szerzetes: belátja tévelygéseit s a hitben talál orvosságot lelki sebeire s megnyugvást nemzete jövőjét, hivatását illetőleg is.

A mű alapváza, mint látni, igen egyszerű, áttekinthető. De ilyen a nagy koncepcióké rendesen. Eszmei érdeke eléggé kitetszik ennyiből is. A kivitel művésze pedig a részletekig menőleg elmélyíti és megsokszorozza azt. Ung alakja fölött kezdettől végig ottlebeg a küldetés, a kiválasztottak dicsfénye; tanúi vagyunk lelke, gondolkodása minden rezdülésének, felelősségérzete, hazaszeretete, királyhűsége fejlődésének, pogány eltökéltsége fokozatos erősödésének s kiábrándulása kezdeteinek. Nyilván áll előttünk egyéni viszontagságainak emberi értelme: a történelem logikája kérlelhetetlenül halad, s felsőbbrendű eredményeit még a nemes lelkek ellenállása ellenére is biztosítja; áldozatot kíván a kiválóktól a fejlődés érdekében. Ami Ung lelkében végbement, az ment végbe a magyarság egész lelkivilágában, út innen visszafelé nincs, ezzel a civilizációval áll vagy bukik Ungnak nemzete.

De ez, vagy efféle tanulság nincs kimondva a regényben, mert az maga a valóságos élet. Nemcsak Ung és felejthetetlen kedves, tiszta «csallóközi hattyúja», Kinga, élnek helyhez, korhoz kötött egyéni életet, hanem a csak pillanatnyilag előbukkanó alakoknak is saját arcuk, hangjuk, mozdulataik vannak. S olvasás közben nem is jut eszünkbe «jelentést» keresni. Lenyűgöz a lelkek története, ez a kimondhatatlanul szomorú, magában is költőileg szép történet, melynek zengzetes nevei — Ung, Kinga, Kolontó, — mintegy távoli harangszó gyanánt csengenek vissza fülünkbe, siratva, temetve a szívünkhez nőtteket, s most már költőjüket is. Pedig az írónó modorában nincs semmi érzelmesség; ő csak láttat s engedi, hogy vele éljünk együtt a múltban. Azért emlékszünk oly jól mindenre, nemcsak az emberekre, egyesekre és tömegekre, hanem környezetükre, udvaraikra, a tájakra, melyen áthaladtak, a folyókra, erdőkre, melyek között éltek. Nagy jelenetek a víziók éleségével vésődtek be szemünkbe, idegeinkbe: a komáromi pestises éjszakák; a jóságsszonnal Kinga halálos ágyához siető Ung; Kinga temetése; maga a folyóvíz, mely a tulsó partra úsztató Ungot sodorja; az az erdei jelenet, mikor a Sajóhoz siető Ung mintegy álomkép gyanánt látja átvonulni a menekülő királyt és kíséretét; egy-egy monostor, vagy várudvar mozgalmas élete a csatából odamenekültek tömegeivel; a Dráva pogányszigete a maga nagy titokzatosságával: mind-mind és még sok más jelenet és kép: oly elmoshatatlan emlékü maradt, mintha az életben éltük volna át.

S ez a történetet élménnyé átváltani tudó képesség volt Tormay Cecile legkiválóbb költői adománya. Ezért különbözik oly nagyon az ő regénye a történeti regények szokványos formáitól. Nem közöl, nem magyaráz, nem ad történeti tájékoztatást, nem tanít ki bennünket. Társul vesz maga mellé, elindul, néz, figyel és láttat. Szinte érzékeinkkel vesszük észre, hogy más korba, más világba kerültünk s fokról-fokra haladva végül is élményünkké válik a történelem a maga egész gazdag, szövevényes, rejtélyes életével. Aki elolvassa a «Csallóközi hattyú» első fejezetét, érezni fogja e varázslatos művészet erejét, s mintha lassanként felejtené a jelent, álomszerűleg borítja el a múlt légköre, világa. Az első regény egész cselekvénye néhány nap alatt játszik le, de e néhány nap keretében egy világot éltünk át.

* * *

Játékos mese-leleményektől faji, nemzeti, történelmi gondok súlyos költészetéig: így nőtt, így izmosodott írói egyénisége, miközben ihlete egyre borongóbb és elégikusabb színezetűvé vált. Férfi-alakjait — Réz Andrást, Illey Tamást, Ung vitézt — titkos, végzetes erők fenyegetik, szorongatják, s megmenekülésük sem jelent boldogságot nekik. Nőalakjai — Jella, Anna, Kinga — ártatlan áldozatok a faj, a család, a lelki tisztaság oltárán. Ki tudja, mi mindent ajándékozott a maga legrejtettebb, legbensőbb lényéből ezeknek, kivált pedig a «csallóközi hattyú» — Kinga — felejthetetlen ragyogású, szép nőiségének!

ÁLMOK.

Irta: *Tormay Cecile.*

AZ ERDŐK sötét csendjéből kikelt a hold. És a tornyokon meggyulladtak tőle a felvont zászlók érckopjái. Hirtelen kék vilanások nyilaltak bele az éjszakába. Apró lidérc lángok a rengeteg felett.

A király, nagy idők után, Visegrádon volt . . .

Az őrség némán váltott. Az alabárdok acéljában egyenletes kis ragyogások jöttek-mentek a holdfényes bástyák falán. A kapuállók merevek voltak. Mellvértjükön megrögződött a holdfény, mintha odakalapálták volna. A várudvaron csak a rezes veder csillant a kút kávjánál. Egy csatlós ivott és óvatosan öntötte el a maradék vizet.

Csend . . . A király . . .

A régi tornák híres udvarán fű nőtt a kövek között. Rozsda ette a felvonóhíd láncait és a kőcímerek mezőiben zöld moha verődött ki az Anjou-liliom körül.

A vár és az élet elaggott, mint maga a király. Nem úgy volt többé Visegrádon, mint Lajos fiatal korában. A hajdan visszhangos termekben halkan járt a lépés. A hosszú folyosókon révedező mécssek suhantak át és olyan csendes volt a csend, hogy a Duna zsongása felhallatszott a mélyből. Pedig lakoma után álltak udvart az úri rendek a koronázóteremben. A gerendás mennyezet függő karosmécsese alatt a bosnyák király, a hűbéres bolgár fejedelem, a litván és lengyel hercegek, zárai követek, nápolyi lovagok, pádovai vendégurak között elvegyülve, rangos magyarok: a havasalföldi vajda, a székely ispán, a szörényi bán váraakoztak, hogy a király kegyelemben észbe venné őket.

A trón előtt nagy darabon szabad térség volt a király és nemes cselédei között. Csak a két fal mentén álltak sort végig a palotások, hosszúszerű talpas mécesssel a kezükben. A mécssek fénye, mint mozdulatlan vízben, úgy tükröződött a símára pallérozott pádimentum fekete-fehér kőkockáin. A trón skarlát szőnyege mellett az országbíró és a tárnokmester állt. A lépcsőkön a velencések követei térdepeltek alázatban a földig görnyedve, hogy átadják Velence évi adóját a magyar királynak.

Lehajolva hozzájuk, hallgatta őket a király, aztán intett, hogy mehetnek és mikor trónszékében felegyenesedett, mintha parancsolta volna, ellenállhatatlanul mindenek követték a mozdulatát. Az idegen jobbágyfejedelmek kihúzták magukat, csak úgy, mint az utolsó testőrző vitéz. A palotások is hirtelen megnyúltak és a falak mentén egyetlen fénylő csikká lettek a mécssek lángjai. A nagy rugaszkodásban, szinte ellentmondón, csak a király hú öreg bolondja kuporodott

össze a trón lábánál. Tarajos bolondsipkája alatt lehorgadt a feje. Aszott arcát csúfondárosan beszívta kétoldalt és mialatt hosszú, köszvényes mutatóujjával csörgetni kezdte kunkorodott orrú, vörös cipelője hegyén a kis csengőt, ferdén, alulról felpillantott.

De a király nem figyelt rá. Trónja magasából lassú, komoly tekintettel nézett szét a teremben. Szeme a magyarokat kereste. Rakoncátlanok, torzsalkodók voltak valahányan, de százszor becsületesebbek minden többieknél. Szerette őket, ahogy itt is, ott is fölismert egy arcot. Az ajtó mellett a honti ispán, az ifjú Drugeth, a Miklós nádor vére; a terem közepén a híres-neves Laczfi-Ápor, a Bebek, a Giléthi, a Kállai-ivadékok, meg a két Bajmóczi és a Grághfi unokái. Fiatalok mind. Régi törzsek új hajtásai...

Egyszerre, valahogyan már nem őket látta maga körül az agastyán király. Míg a trónkárpit ezüst liliomai, mint a hópelyhek, szállingózva szálltak koronás hófehér fejére, túlnézett ifjú udvari népén, túl a tavaszon, vissza messzire, a saját tavaszába. És hivatlan megjelent előtte Endre öccse gyermekarca... És újra látta ifjúsága régen holt cselédeit, Újlakit, az aversai hőst, a szép dalia Lászlót, Drugethet, a nádort és szívének a legkedvesebbikét: Toldi Miklóst, a nagyfalusi nemest... Mind kidőltek mellőle a sorból. Mind itt hagyták egyedül, öregén, magára.

A szíve megvonaglott, de azért az arca kemény és megközelíthetlen maradt. A hűbéres idegen hercegek nem tudták mire vélni komor tekintetét. A velencések remegve kérdezték egymástól:

«Misericordia, mi vár reánk? ...»

A bolond gonosz örömeiben csörgetni kezdte ősz fején a sapkát és nevetett hozzá:

«Csak féljetez tányérnyalók! De mielőtt karóba húzat a komám, szólhatnátok még valamit búcsúzóul, hogy teljék az idő».

A király felrezzent. Intett énekesinasának. Aztán hirtelen, mintha mégis meghallotta volna a bolond szavát, leszólt a tárnokmesterhez: «Szólítsd közelebb az urakat. És mondd nekik, hogy beszélhetnek. Szívesen hallgatom...»

«Hazudni fognak — dűnnyögte a bolond. — Mert hiába akarod, komám, nem mernek ezek igaz szót ejteni előtted.»

A király elmosolyodott.

«Azt se bánom. Ha a valóságtól félnek, meséljenek hát az álmaikról».

«Ez már beszéd. Csakhogy ám, ingyenben nem tesznek ők a királynak semmit. Hat falut, két malmot, kaszálót meg rétet és legkivált a saját étvágyuknak kövér legelőt ígérj, — gúnyolódott a bolond. — Rajta, címeres vitézek, mulattassátok a királyt, meséljetez! A komám nevében ígérem, hogy a láncos tallér a mellén azé lesz ma este, aki közületek a legszebb álmodja.»

«Úgy legyen», — hagyta rá a király.

A rendek elfogódva húzódoztak. Egyik-másik gondolkozva szegte le a fejét. A szótlanabbja hátrább vonult. Megcsörrentek a sarkantyúk. A király keresően nézett körül. Aztán a vendégek közül választotta a legelsőt:

«Kedvelt hívünk, Campofranco és Furnari hercege, kezdjed meg hát a szót. Mondd el nekünk, mi volt a legszebb álma életednek?»

A szicíliai nemes sebesen körülnézett, hogy látják-e, irigylik-e a többiek? Hajlongva haladt a trón felé. Föltekintett a mennyezetre, mintha ihletet keresne, aztán letérdelt.

«Felség, nagy király, királyok ura, — mondotta hízeltetőn, — egy csillagról álmodtam én odalenn hazámban, a tengerek között. A csillag fényeskedőbb volt minden csillagoknál és mikor felébredtem, hiába kerestem Szicília egén. A magyarok országába kellett jönnöm, hogy viszontlássam, mert az a csillag, mindenható király, a te dicsőség csillaga volt.»

A király fásultan intett, tekintete énekesinasán akadt meg.

«Tovább, tovább... Hív cselédem, kobzos, álmodtál-e szép életedben?»

A legénykének elakadt a lélegzete a nagy tisztességtől. Letette hangszerét a trón lépcsőjére és olyan képpel térdepelt melléje, mintha imádkoznék.

«Uram király, felséges királyom, — kezdte neki fohászkodva, — azt álmodtam egyszer, hogy az erdőn jártam és egy vérvörös kobozra találtam. A koboz egy cserfa gallyán függött és teremtett olyan volt a formája, mint aminő az emberek szíve... Pengetin kezdtem rajta a húrokat. És a hangoknak szárnyuk volt, repülni tudtak és vittek dalomban Operenciákon túlra, el az idők felett, vándorolva szerelmesek ajkán, emberek szívéen át...»

«Homonnai Drugeth, tied a szó», — mondotta a király.

Mozgalom támadt az urak között. Kíváncsian néztek a jeles ifjú vitézre. Néhányat lépett a trón felé. Nem térdelt le, de mélyen meghajolt, hogy aztán még magasabbra emelje a fejét.

«Felséges jó királyom! Régen történt, amiről most kegyelmedből szólnom szabad. Szinte gyerek voltam még akkor, hogy levittek háborút tanulni idegen országba, Padovát segíteni a velencések ellen. Dicsőség helyett Trevisonál rabláncot kaptam. Vaskarikát forrasztottak a nyakamra. A falhoz bilincseltek a dogék palotája alatt. Sír-boltba zártak elevenen. És a váltságdíjamat ellopták, kétszer egymásután... Szabadulásra nem telt többé reménységem. Víz és kő őrizett. A börtön szűk volt és mély, mint egy halottas verem. Őles falában csak fenn, magasan nyílt egy tenyérnyi rácsos ablak. Nagy kínomban ezt az ablakot néztem én sok bús nappalokon által, míg egyszer, valahogyan elkáprázott kis világosságától a szemem. Odakünn süttött a nap és szólított magához. Olyan szépen szólított, hogy lesorvadtak rólam a láncok. A két karom könnyű lett és ahogy mozdí-

tottam őket, éreztem, hogy emelkedem. Mire az ablak magasába értem, madár lett belőlem. És én kirepültem a szűk rácsok között, szét-tártam a szárnyam és elszálltam tengerek felett, haza nagy Magyarországra . . . A legszebb álmom az volt, mikor rabságban szabadságról álmodtam, király . . .»

Kegyelmesen bólintott a király. Leányos arcú kis apródján, hős Kállai unokáján, jártatta a szemét.

«Rövid életedben fiú, mit álmodtál szépet?»

Félősen, halkan felelt a gyermekifjú hangja :

«A legszebb az volt, óh, felséges király, mikor Kállóból udvarodba hoztak és első éjjel, az idegen nyoszolyán, azt álmodtam, hogy otthon... az édesanyán ölén alszom . . .»

Az apród úrfiak nem férhettek a bőrükben. Nevetgélve taszigálták egymást. A kis Kállai pedig mélyen elpirult.

«Hát te, Gilethi Bálint, álmodtál-e szépet?» — kérdezte a király.

«Sok álmom volt már életemben, nagy uram király, — mondotta a hetyke ifjú vitéz. — De tán a legszebb és legvalószínűtlenebb mégis az volt, mikor azt álmodtam, hogy . . . hú hozzám a kedvesem !»

Mosolygás szaladt el az arcok felett. Csak a király maradt komor, mintha meg se hallotta volna a léha beszédet. Hú bolondján jártatta a szemét. Gondolt egyet, aztán leszólt az öreghez.

«Vén cimborám Koppints, — koppints hát már te is. Vagy a bolondoknak nincsen álmodásuk?»

«Olyan szépet álmodni, mint a bolondok, nem tud álmodni józan ember» — felelte elgondolkozva az öreg és törődötten, lassan cihelődött fel a lépcső fokáról. Ahogy kiegyengette magát és görhes testén lesimította a meggyűrődött piros selymet, összecsőrdült rajta a temérdek csörgő. Vigyorgásra idomított arca elkomorodott, kialvó, öreg szeme végtelenül szomorúan nézett egy pillantásig. A nevető urak elcsendesedtek. Nem tudták, mi történt, de azért kényelmetlenül éreztek valami szokatlan változást . . . Az öreg bolond fejről leritt a bohócsapka ! Kúsza, fehér haja és a vörös taraj nem illett együvé.

Először vették ezt észbe a fiatalok. Először vette észre maga a király is. Meglepődés morajlott át a termen. Az öreg pedig csak állt és hallgatott és mintha farkasszemét nézett volna valamivel, ami a láthatatlanból feléje mosolygott, lassan, lassan felderült az ábrázatja.

«Beszélj, fickó», — parancsolta a király.

A vén bolond felrezzent és ahogy zavarában köszvényes két térdét összeköszörülte, aszott lábszárán szánalmasan ráncolódott a piros selyemszöttes. Fogatlan szája ferdére húzódott, valaminő gyekeken furcsa mosoly játszott rajta.

«Öreg komám, alássan megkövetnélek, nem lehet azt olyan szépen elmesélni, mint ahogy álmodtam. Az elmúlt éjjel . . . Álmomban hajnal volt az égen és tavasz a földön és anyám a kunyhónk küszöbé-

ről intett utánam: «Isten óvjon fiaeskám». És én visszanevettem rá és fogam két fehér sora közül kiejtettem a rózsaszálat, amit harapva tartottam. Botom végén kis tarisznyát vittem és mentem hegyenvölgyön át. A falvakban lányok marasztottak. A szállások felől utánam nézett a fehérnép. De én nem álltam meg. A mátkámhoz siettem a hegyeken túlra. Alkonyodott, mire messze, messze odalenn a síkon megláttam a házát. Olyan távol volt, hogy különben a csillagvizsgálón át se látnék odáig, mégis elérte a tekintetem. A kertben állt, virágnyílásban, sötét szemöldöke alatt ragyogón kék volt a szeme és két karját kitárta. Égő, fiatal vágy fogott el és szilajon futni kezdtem feléje. Repültem, mint a madár. Mellem kitágult. A lábam könnyű volt és gyors, miként a szél a havasi fűvön. Lobogó fekete hajamat arcomba csapkodta a rohanás. Futottam boldogan, sebesen és közben daloltam, daloltam, király . . .

Fenn magasan, elborult szemmel, merengve hallgatta őt a király és keze öntudatlan a melléhez kapott.

«Tied a legszebb álom, tied a lánc» — és reszketett a hangja, ahogy kimondta.

A fiatal udvari nép ámulva nézett össze. Nem értették, hogy miért könnyes az agg király szeme, nem értették, hogy miért a vén bolondé a lánc.

«Ne sajnáljátok tőlem» — suttogta a bolond, — «olyan szép volt azt álmodnom, hogy mégegyszer fiatal vagyok».

TORMAY CECILE ÉS A NEMZETEK SZÖVETSÉGE.

Irta: Baranyai Zoltán.

RÉGI óhaja volt a magyar tudományos és szellemi köröknek az, hogy a Nemzetek Szövetségének a szellemi együttműködéssel foglalkozó Bizottságában rendes tagsági helyet nyerjünk el. Magyarország eddig sem tartotta magát távol a genfi bizottság munkálataitól. *Bartók* Béla régóta tagja az *Irodalmi és Művészeti* albizottságnak; tagjai voltunk az egyetemügyi albizottságnak (br. *Korányi* Frigyes); a főiskolai osztályvezetők bizottságának (dr. *Magyar* Zoltán) és Magyarország volt talán az első, amely megszervezte a *Magyar Nemzeti Bizottságát*, amely *Pauler* Ákossal, majd *Gombocz* Zoltánnal több ízben képviseltette magát a nemzeti bizottságok összefüvetelein. De a magyar szellemi életet megilletett egy teljes jogú tagsági hely. Madame Curie halála s mások távozása alkalmat adott a Bizottság újjászervezésére. S ha Lengyelországot nem lehetett kihagyni azontúl sem a Bizottságból, genfi barátaink, elsősorban a főtítkárság vezető tisztviselője és a Bizottság tekintélyes tagjai arra gondoltak, hogy elérkezett az idő a magyar szellemiség jogos óhajának kielégítésére. De ugyanakkor fölmerült az az elhatározás, hogy Mme Curie utóda csak nő lehet. A megoldás nem lehetett nehéz: Mme Curienek, mint lengyelnek és fizikusnak utóda lesz egy lengyel fizikus, mint a női nem képviselőjének pedig egy írónő, még pedig magyar írónő (az első beszélgetések során még Lagerlöf Zelmára is gondoltak, de kiderült, hogy nagy kora miatt nem vállalná ezt a megbízást). Amidőn elérteztünk eddig a pontig és nevet kértek a magyar kormány akkori genfi id. ügyvivőjétől, az habozás nélkül Tormay Cecilere gondolt. Fölöttes hatóságának jóváhagyását egy-két telefonüzenet során könnyen megkapta. Genfi barátaink is nyomban hozzájárultak. Nehezebb volt az írónőt meggyőzni, aki önmagával szemben oly magas követelményeket támasztott. Hivatkozott arra, hogy hosszú betegségéből alig épült föl, arra, hogy angolul nem tud tökéletesen és nem szeret franciául rögtönözni (ő, aki később egyike lett a Bizottság legformásabb francia szónokainak!)... De mihelyt belátta, hogy ez misszió, még pedig magyar és magas szellemi misszió egyben, szívesen adta előzetes hozzájárulását. — A Nemzetek Szövetsége tanácsa, Franciaország képviselőjének javaslatára, az 1935 május 22-i ülésében, Mme Curie helyébe a Bizottság tagjául választotta Cz. Bialozrgeski varsói egyetemi tanár, fizikust, azonkívül — egy újonnan kreált tagsági helyre — ugyancsak öt évre Tormay Cecile magyar írónőt. Így kapott tehát helyet Magyarország ebben a Bizottságban, amely a népszövetségi világ szellemi elitejét egyesítette s amelynek akkor már francia, angol, japán, kolumbiai, spanyol, portugál, svéd, hollandi, hindu, svájci, amerikai, osztrák, cseh kínai és román tagjai voltak s így kiegészült a magyar, lengyel és orosz taggal.

Elsőízben a Bizottság 1935. évi ülészakán jelent meg, amely július 15-től 20-ig tartott. A Bizottság elnöke, Gilbert Murray oxfordi professzor a nagynevű hellenista, meleg szavakkal köszöntötte őt a többi új taggal

együtt. Bár egészsége még nem állott helyre akkor, fáradhatatlanul jelen volt minden ülésen, megbeszélésen, kiránduláson és örömmel időzött barát-nője és munkatársa, gróf Ambrózy-Migazzi Lajosné kíséretében, a genfi magyarok körében, akik igaz ragaszkodással és szeretettel vették körül. Egy ebéden, amit a hivatalos magyarok adtak tiszteletére s amelyen a N. Sz. főtítkársága főtítkárhelyettese és több osztályvezetője megjelent, s egy estén, amit egy genfi magyar házban töltött, megnyert mindenkit gazdag tudásával és finom konverzációjával. — A Bizottság ülésein csalhatatlan érzékkel eltalálta azt a hangot, amelyet neki, új tagnak meg kellett ütnie: a tartózkodó, de amellet az élénk érdeklődés és őszinte együttműködés hangját és módszerét. Kisebb felszólalásai során hangsúlyozta a szépirodalom szerepét a népek egymás-megismerése és egymás-megbecsülése szolgálatában (mások túlságosan nagy fontosságot tulajdonítottak a külön e célra szerkesztett népszövetségi kézikönyveknek s ezt akarta ellensúlyozni a tiszta irodalomra való okos emlékeztetéssel) s hallatta halk szavát egyéb kérdéseknél is. Magánbeszélgetései során pedig nyomban felvetette azt a mai napig is megoldatlan problémát, ami minden határon innen és túl élő, litterátus magyar embernek talán legelső kisebbségi problémája: a magyar irodalmi és tudományos termékek szabad forgalmának kérdését. Teljesen beilleszkedve a népszövetségi módszerbe, meggyőzéssel és lassú munkával szeretett volna elérni a célhoz, közös megbeszélést javasolt és készített lassan elő. A következő évben újból résztvett a Bizottság évi teljes ülésén (július 13—18-ig). Ezt megelőzőleg július elején jelen volt a Bizottság budapesti *Entretienjén*, amelyen, a Bizottság egyetlen magyar tagja, ő üdvözölte a humanista műveltség és szellem lényegének és jövőjének megbeszélésére nálunk összegyűlt írókat. Éppen ezért a Bizottság elnöke azt kívánta, hogy ő referálja a genfi ülésen a budapesti *Entretien* lefolyását; de ő az *Entretien* elnökére, Paul Valéry költőre hárította ezt, akinek így módot adott olyan elismerő szavak elmondására, amiket magyar létére ő nem mondhatott volna el. Felszólalt a szellemi munkanélküliség kapcsán a női szellemi munkások érdekében. Tette ezt érzelmi és erkölcsi kötelességén felül azért is, hogy bebizonyítsa, semmi emberi nem idegen tőle és a magyarságtól. Különösen kiemelte a kereső nők munkanélküliségének problémáját, mivel ezzel a kérdéssel egyetlen más felszólaló sem foglalkozott. Indítványozta, hogy a bizottság terjessze ki figyelmét erre a kérdésre is, annál is inkább, mivel a szellemi munkát végző nő a legtöbb esetben leteríti keresetét a család asztalára és ezzel enyhíti a munkanélküli ifjúság várakozási idejét. Mindinkább beleélve magát a Bizottság belső életébe, felszólalt egyes részlet- és szervezeti kérdéseknél is. Szóvátette újból, politikamentesen, a könyvek szabad forgalmának kérdését, sürgetve a megoldást.

Ha folyton fogyó testi ereje nem is engedte meg neki, hogy nagyobb feladatot és állandóbb munkát vállaljon a szellemi együttműködés szervezeténél, kétrendbeli rövid genfi működése igazi példaadás volt. Az izlés, munka és műveltség háromsága vezette azon a területen, amely azelőtt idegen volt előtte, de amelyen, az első órák után, otthonosan érezte magát.

Ez a krónika csak regisztrálni akarta a tényeket, de ha valaki megírja Tormay Cecile életét és méltatja *ouvrejét*, beilleszti ezt az adatot is a maga helyére: az igazi egyéniség, az alkotó művész megérzi, mikor kell lenyugtatni a tollat egy-egy időre, hogy a nemzetek társaságában jelen legyen és hallassa szavát, a magyarság és európaiság szavát.

TORMAY CECILE, A SZERVEZŐ ÉS SZÓNOK.

Irta: *Ágoston Gézáné.*

UTOLSÓ karácsonyán, utolsó hozzám intézett levelében ezt írta: «Sok karácsonyfa fénye lobbant fel, sok karácsonyfa meleg könnye csordult már le, mióta egy novemberi napon elindultál mellettem a magyar asszonyok küzdelmes útján. Közben sokan mentek el tőlünk, az út magányosabb lett, de lefelé nem hajlott soha.»

Igen, egy novemberi napon indult el a nagy világégés, a háború után, amikor megrendült a magyar föld, a megfáradt férfikezekből kihullott a fegyver és a lelkekben valami döbbenetes csend támadt.

Akkor, abban a szörnyű pusztulásban, országirtó, hitetrláló forradalmak rombolásában indult el.

Rádöbben, hogy valamit tenni kell és az elhatározást érlelő tételődését így írja meg halhatatlan naplójában, a Bujdosó könyvben:

«Valami mondhatatlan izzott fel bennem, lázadózó vágy volt-e, vagy egy jövő szó, vagy elkövetkező tett? Nem tudom, de valami volt, ami elébe akarta vetni magát a rohanó pusztulásnak, gátba akarta emelni az omló anyaföldet, az asszonyt, a hűségest, a termékenyt, a jövőt . . .»

Ez az érzés, ez a gondolat kezd testet öltetni, már programmá kristályosodik a lelkében: keresztény és nemzeti világnézet, az ország oszthatatlansága és a család. Ennek az akkor elhomályosult hármast gondolatnak akar hívőket szerezni a magyar asszonyok között.

És gyűlnek, gyülekeznek körülötte a reszkető, reménykedő, hazátsíró asszonyok. A három legnagyobb keresztény női szervezetet is összeöleli abban a gondolatban, hogy nem járhatnak külön utakon, akik mindannyian a Krisztus jelölte úton járnak.

És a forradalom ránk boruló éjszakájában, veszélytől meg nem félemlítve, így biztatja, erősíti asszonytestvéreit: «Magam csak egy bolyongó láng vagyok, vigyenek a tűzéből, hordják szét a sötétben, világítsanak be vele otthonukba, hogy derengésénél átvirasszuk az éjszakát, míg újra magyar és keresztény lesz a reggel.»

De amikor vörös gyalázatba fulladt az ezeréves ország, a büszke, hősi nemzet, a bolygó láng hordozóját üldözőbe vették, a bátor, hitet, reményt hirdető hangra az örök némaság ítéletét mondták ki.

Bujdosó lett a láng és elnémult az ébresztő hang.

Hosszú, kínos, szörnyű álomból csonkán ébredt az ország.

És a hajnali derengésben visszatért a vándorló sugár és megszólalt újra Tormay Cecile.

A magyar testvériségnek és az örök asszonyi reménységnek lett

a hirdetője. Hosszú évekig, amíg törekeny testi ereje engedte, járta a maradék ország útjait, hogy mindenüvé elvigye a szövetség gondolatát, minden lélekben felgyújtsa a krisztusi szeretet és a nemzeti érzés lángját és életre hívja a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségét.

A multból előrajzanak az emlékezés képei, látom, amint gyűlésről-gyűlésre siet az őszi ködben; látom az Országháztér zászlóerdejében a Fővezér előtt és hallom, amint megcsendül örökszépségű szózata a történelmi óra fenségében: «Hajnal van ma...»

Beszélt pódiumról áhítatos hallgatóság, szinpadról ünnepi közönség előtt. Ott volt Sopron hűségesküjénél. Sokszor elkísértem országháró útjára. Mentünk hóviharban, mentünk ígéretes tavaszban, elfutottak mellettünk napsütötte tájak, csillagtalan éjszakában rohant velünk a vonat alvó városokon, pusztákon át.

Amikor elindult töviskoszorus hazánk ősi földjén, nem tudta, hogy útja hová vezet, nem tudta, hogy küldetésben jár.

A huszas évek a keresztény nemzeti fellendülés kora volt és lázas sietséggel alakultak meg a fővárosban az egyesületek. Lelkes életrehívói nem gondoltak arra, hogy szétagolják a társadalmat, elaprózzák a nemzeti erőket. Tormay Cécile elgondolása nem ez volt. Nem a fővárosra fektette a szervezés erejét, megfordította a sorrendet és a vidék megszervezését tartotta előbbrevalónak. Ez az elgondolás igazolta Tormay Cecile építő, szervező munkájának bölcs előrelátását, mert nincs ma egyesület, szövetség, amelynek olyan kiterjedt szervezetei volnának, mint a MANSz-nak.

Egy-egy közgyűlés jelentősége túlnőtt a fővároson, mindig országos seregszemle volt.

A szövetség pilléreit úgy építette, hogy azok fennmaradjanak időtlen időkig, túlélve irányok, korok, politikai változások hullámvérését, túléljenek mindnyájunkat, túléljék Őt magát is.

Az örök eszményeket élő és el nem muló valósággá építette ki a lelkekben és ebben az apostoli, térítő munkában legnagyobb ereje volt varázslatos szónoki adottsága és készsége.

Minden aktuális eseményt belefűzött beszédeibe, de ezeknek értékét mindenkor a jövő távlatába illesztve bírálta: «Őrizni kell az ősi medret, hogy a mesterségesen elvezetett és elzsilipezett vizek megeljlék majdan visszaözlésük természetes útjait.»

Hangjának varázsa, mondatainak költőien igéző szépsége fokozták beszédeinek mély hatását. Hasonlatai étellel telítették meg a legelvonabb gondolatokat. Higgadt bölcsesége korlátot emelt, hogy a hatás kedvéért túlzásra ne ragadtassa magát. Ezzel elérte azt, hogy a legnagyobb asszonyszervezet szélsőséges megmozdulásokra soha sem volt kapható, tagjai bármelyik társadalmi osztályból kerültek ki, megőrizték asszonyi méltóságukat. Ez olyan fegyelmezettséget teremtett, hogy soha a szövetség szellemével ellenkező kezdeményezések nem zavarták meg az egyetértést.

Egy szívverés hajtja azt a hatalmas vérkeringést, amely az egész országot behálózza, mert a magyar asszonyok felekezeti mesgyék, társadalmi műsorompók felett is találkozni tudnak a hazaszeretetben.

Ha eltávozott is tőlünk Nagyasszonyunk az örökkévalóságba, mindig előttünk jár, rávilágít emléke a nehéz útra, sugalmaz írásaival, példát ad életével és mi bizonyosságot teszünk az asszonyi hűségről, amelyben épp oly rendületlenül hitt, mint nemzetünknek a történelemben törvényszerűen megismétlődő feltámadásában.

NAPKELET KOSZORUJA

Míg élt, semmit sem írhattunk róla ezeken a lapokon. Büszke szerénysége nem engedte, hogy abban a folyóiratban dicsérjék, amely homlokán az ő nevét hordozta. Akármilyen nagy irodalmi alkotása jelent meg, éppen csak a Napkelet, ez a szívéhez legközelebb álló nyilvánosság nem nyujthatta át neki azt az elismerést, amely a legidegenebb lapokról is áradt feléje,

A Napkelet mindig tiszteletben tartotta szerkesztőjének ezt a kívánságát. Most történik meg először, hogy róla írunk ezeken a hasábokon. De ez szomorú alkalom. Mert az emlékezés koszorúját tehetjük le egy feledhetetlen halottunk ravatalára. Akik a Napkelethez és szerkesztőjéhez az indulás óta közel álltak, mind hoztak ide egy-egy virágot. Szomorú virágok. A szív véréből pirosak, vagy a könnyek harmatától sáppadozók. Egy vigaszuk van, hogy mind egy-egy morzsát adhatnak a nagy halott időkkel dacoló szobrához.

A HAZASZERETET FÁKLYAHORDÓJA.

A Magyar Irodalmi Társaságot pótolhatatlan veszteség érte. Tormay Cecile, aki elköltözött az élők sorából, egyénisége bélyegét ütötte volt a Napkeletre, melynek eszmei irányítását mindvégig kézben tartotta. Ezt az irányítást nélküli ezentúl a folyóirat.

Vajjon mi képezte Tormay Cecile egyéniségének, meggyőződésének lényegét?

Visszaidézve azt a számtalan beszélgetést, eszmeccserét, vitát, melyet évek hosszú során át Tormay Cecile-vel folytathattam, azokból fényesen bontakozik ki az a vezéreszme, amelyből minden gondolata, szava és cselekedete elindult és amelyhez csalhatatlan biztonsággal visszavezetett gazdag fantáziája képletein keresztül. Ez a vezérgondolat a hazaszeretet, mely oly tisztán lángolt benne, hogy mellette minden egyéb érzése eltörpült, és melyet oly eleven meggyőződéssel hozott kifejezésre, — hogy még a legközömbösebbeket is magával tudta ragadni. A meggyőződés volt benne az, ami erőt adott szavainak, mert egész lénye azt sugározta ki. Nem magára öltött forma, de legbelsőbb lényeg. Hitt a magyarság történelmi hivatásában, vállalta a magyar faj kultúrájának sajátos jelentőségét, bízott életrevalóságában és rendületlenül remélte a jobb jövőt. Ezt a hitet, bizalmat és reménységet keltette fel hallgatóiban, akár, ha két-három emberrel társalgott, akár, ha zsűfolásig megtelt termekben szónokolt.

Hitt saját küldetészerű hivatásában és Istenadta szóközi tehetségével nem fukarkodott. Elment mindenüvé, ahova hívták, feláldozta magánéletét, nyugalma, művészetét, hogy elvigye a hazaszeretet szikráját az ország legkisebb falujába is. Önzetlen munkájának egészségét áldozta fel.

Az önként vállalt kötelezettséget, mely sok ezer asszony hazafias irányításával jár, szinte túlzott lelkiismeretességgel teljesítette, nem hallgatva barátai önmérsékletre intő szavait. Nem ismert fáradságot, nem vallotta be, hogy pihenésre volna szüksége. Minden legcsekélyebb ügyet, mellyel bárki a haza szent ügye nevében hozzáfordult, sajátmaga intézett el — éjjelt nappallá téve írásztala mellett. És a sok hivatalos munka miatt sokáig, túlsokáig tette félre alkotó művészetét.

A «Napkelet» megindítására az ő egyénisége adta meg az első impulzust.

Négyen voltak a kortársak, akik valaha a Szentmihályi-parkban sétáltak vitatkozva, tervezve, Magyarország újjászületéséről álmodva : a Történettudós, a Filozófus, a Költő és a kert Asszonya. A történész a világtörténelem távlatából ítélve a múlt kor mulasztásait — az egy embernek tevékenységre kimért idő rövidege tudatában lázas munkával akarta pótolni mindazt, aminek hiányát látta ; — a Filozófus etikai magaslattól, kérlelhetetlen puritánsággal adta meg az erkölcsi színvonal kritériumát, az Író a maga ragyogó képzeletével színes képekben vetette oda látásait.

Egyik tervük — az irodalom fellendítése — megtestesült a Napkeletben.

Az Idő küszöbét elsőnek lépte át a Történetíró, második volt a Filozófus, őket követte most a Költő.

Az utolsó pedig a négy közül, az, aki ellentmondással csalta ki a három elsőből örök értékű gondolataikat, amidőn az eltávozottak alakjait felidézi, azzal a hittel teszi, hogy a legszebb emlék, melyet baráti kegyelet nekik szentelhet, bizalom amaz eszmék megvalósulásában, melyeket hirdettek és amelyekért éltek.

Gróf Zichy Rafaelné.

...„OLYAN LÉNY, MELYNÉL TÖKÉLETESEBBET KÉPZELNI SEM LEHET...”

«Ha kölcsönösen egymás befolyása alá kerülnek, akkor a férji szükségképpen nőiesebb lesz, ami nála veszteséggel fog járni, mert az ő kiválósága nem a mérsékelt, hanem a megfékezett erő. Ha azonban a nő vesz át a férjítől valamit, azzal föltétlenül nyerni fog, mert ha egyéb kiválóságait még eréllyel is tetézi: olyan lény keletkezik, amelynél tökéletesebbet képzelni sem lehet.»

A szavak, melyekkel Goethe bejelentette a maga korának egy új női típus eljövételét, eszembe jutottak, valahányszor magam előtt láttam Tormay Cecile szilárd szép profilját. Ő csakugyan átvett a férfinemtől sok jó tulajdonságot anélkül, hogy a női kiválóságából bármit is feláldozott volna.

Herczeg Ferenc.

TORMAY CECILE ÉS A MAGYAR KÖZÉPKOR SZELLEME.

Több esztendőn át megadatott nekem, hogy Tormay Cecile szerkesztői működését közelről szemlélhessem. Ő sokkal többet végzett a Napkelet körül, semmint azt a szerkesztés fogalmával kimeríthetnénk. A Napkeletnek nem szerkesztője, hanem valóságos vezetője volt, igazi, született vezetője, aki sohasem jelentett be igényt a vezetésre, sohasem beszélt arról, hogy az embereket vezetni kell s őket másként összefogni nem lehet, de aki akaratlanul, önkénytelenül kénytelen lett vezetővé lenni, mert egyéni felsősége előtt mindenki kellett, hogy meghajoljon. A szerkesztőség népes összejövetelén nem tudta a nyitottabb szemű szemlélő, mit csodáljon inkább: a természet belsejéből jövő finom női érzéket, mellyel a munkatársi kör minden egyes tagjával úgy beszélt, hogy mindegyik érezte a melegséget, mely őt is, mint a kis társaság egyik tagját körülveszi s a megbecsülést, mellyel munkája ott találkozik, — vagy pedig azt a céltudatos energiát, mely a társaságot ezirányban vezette tévedés nélkül, csalhatatlanul, az őtöle kijelölt nemzeti irányban.

A vezető egyéniség, ha igazában az, mindinkább belenő az ő sorstól kijelölt helyébe s ilyen volt Tormay Cecile is. Aki össze tudja hasonlítani egyéniségének két megjelenési formáját, a Napkelet szerkesztése előtt, majd pedig a folyóirat kiteljesedésekor, bizonyára bámulattal nézi azt a sokoldalú érdeklődést s nem kevésbé sokoldalú ismeretet és ítélőképességet, melyet benne a Napkelettel való foglalkozás a nemzeti és európai élet annyi problémájával szemben kifejllesztett. Én itt csak egy momentumra mutatok rá. Abban az időszakban, mikor bizalmából én állítottam össze a Napkelet könyvtára kötetait, örömmel vettem észre, miként fordul érdeklődése a magyar régmúlt iránt s ezzel kapcsolatban írói tehetsége is miként veszi magába mind nagyobb mértékben a történeti elemeket. A Napkelet könyvtárában megkísérelte, hogy a mi történetien közönségünk elé vigyen középkori eredeti szövegeket, mint Boldog Margit legendáját, vagy Burgio pápai követ jelentéseit a Mohács előtti magyar állapotokról; s más több ilyen történeti szövegkiadást is tervbe vett, melyeket a Napkelet-könyvtár megszűnése akadályozott meg. Talán nem tévedek, ha azt hiszem, hogy ebből az időből származik elmélyülése a XI. századi latinnyelvű legenda-irodalomban, ahol különben ma már szintén boldogult Jakubovich Emil, a hazai középkori latinság legkitűnőbb szakembere támogatta őt az első lépéseknél, — valamint általában a magyar középkorban, aminek eredményeként, hogy egyebet ne említsek, merült fel multba révedt szemei előtt a «fehér barát» alakja, akit most már egész valóságában sohasem fogunk megismerhetni, de aki így, torzóként is méltó reprezentánsa újabb irodalmunkban a katolikus magyar középkor szellemének s egyúttal annak a nagy magyar írónak, aki Tormay Cecile volt.

Szekfű Gyula.

TORMAY CECILE HALÁLÁRA.

Alig tudom elhinni, hogy az az élettől duzzadó, tapasztalatok iskoláját megjárt írónő és bájos magyar asszony, akinek kezéből néhány héttel ezelőtt szerencsém volt virágot kapni a La Fonataine Társaság díszülésén, — örökre elbúcsúzott nemzetétől és barátaitól. Nem tudom összekapcsolni ezt a sziporkázó, őszerejű és szellemes lelket a halál fogalmával. Egyetlenegyszer láttam, néhány röpke kis percig, de megvallom: elfelejtettem örömben, hogy milyen óriási feladatot ró reám ez az ünnepi szempillantás. Négyszemközt

voltam ezzel az izzó, hűséges, halkszavú és szenvedéseket ismerő lángelmével. Úgy éreztem, hogy maga Magyarország szól rajta keresztül hozzám és általam Finnországhoz. Éreztem szívem mélyén: mennyit kellett szenvednie, dolgoznia, hinnie, remélnie és imádkoznia nemzetemnek, hogy megérhessem ezt a pillanatot. Megéreztem, hogy ő, a magyar nép leánya, ott őrzi lelke mélyén mindazt a fájdalmat és vágyakozást, amely betölti a magyarság szívét. Ösztönösen megsejtettem, hogy édesanyja és előimádkozója nemzetének. Amikor keblemre szorítottam, megéreztem benne egy egész nemzet — a testvérnemzet — szívének dobogását.

Nem valódi a halál ilyen emberrel szemben: inkább csak látszólagos. Csak más vidékre költözik az ilyen lélek: olyan tájra, ahová egy évezred leforgása alatt átszenderült ezernyi ezer dicső magyar. Páratlan kilátás nyílik onnan messzi évszázadokra és távoli nemzedékekre. Ott élnek népük szerelmesei és előimádkozói kimondhatatlan fényességben és hűségesen teljesítik mindörökké földi életükben megkezdett magasztos teendőiket.

Maila Talvio.

AMIT KAPOTT, ELAJÁNDÉKOZTA.

Életének utolsó éveiben ismertem csak Tormay Cecilt. Beteg szíve akkor már nem bírta az élet iramát; többnyire Mátraházán élt, Budapestre ritkán és csak kevés időre jött. Ő maga tisztában volt állapota súlyosságával. Tudta, hogy kevés ideje van hátra és minél hamarabb emészti fel még meglevő erejét, annál gyorsabb léptekkel közeledik a vég.

Valahányszor alkalmat adott arra, hogy láthassam, hosszan beszélgettünk. Ő volt az, ki kedvet ébresztett bennem arra, hogy magam is megpróbálkozzam az írás művészetével. Bátorított, önbizalmat adott.

Abban az időben választotta őt a Népszövetség a szellemi együttműködés bizottsága tagjává. A híres Madame Curie helyét foglalta el. Nem kis megtiszteltetés érte ezzel a beválasztással a magyar kultúrát. Képviselőtet kaptunk olyan nemzetközi egyesülésben, melynek irányításában a franciáknak kimagasló szerep jutott.

Tormay Cecile egy pillanattig sem vesztegelt a dicsőség fényében. Azon gondolkodott, hogy miként válhat ez a kitüntetés, mely őt érte, nemzetének hasznára. Amit kapott, azt ajándékozásra akarta fordítani. Összeköttetéseit, személyes varázsát arra használta fel, hogy harcoljon a magyar szellem termékeinek beengedéséért a szomszéd államokba. Idehaza gyűjtötte, kímélte erejét: künn, Genfben, tékozolta, pazarolta azt a keveset, amely még tartotta benne az életet. Kiutazása minden alkalommal életveszedelemmel járt, de ő vállalta a kockázatot magyar nemzetéért.

Nem érte ugyan őt küzdelem közben a halál, mint Apponyi Albertet, a nagy magyar aggastyánt, de a csatázók sorából dőlt ki ő is.

A nagy magyar ásszony, kinek frissen hantolt sírjára, mi dolgozó társak, letesszük a visszaemlékezés kis csokrait, sokat adott nemzetének, maga azonban szegény volt. Boldog akkor lesz Magyarország, ha gyermekei ezt a példát követve, sokat adnak a hazának, de tőle keveset kérnek.

Villani Lajos.

A ZENÉLŐ ÓRA MEGSZÓLAL.

Úgy tűnik fel előttem, mintha csak tegnap történt volna...

A kőfaragóutcai hajlék magyaros vendégszeretetéét élveztem. Szemben ültünk egymással a hagyományos, rögtönzött kis ebédlőasztalnál, Ő, meg én s halk hangon holmi transzcendentális témákat feszegettünk.

— Nem hiszek az ilyesmiben — ingatta fejét Cecile. — Cseppet sem vagyok babonás. De azért mégis, mégis, elismerem, hogy akadnak néha különös dolgok, melyeknél nem bírom beérni a puszta ész-magyarázatokkal...

Könyvvállványának pántoltsarkú kis szekrénye felé intett.

— Nézd például, van egy régi, kedves zenélő ládikám. Sohasem volt vele semmi baj. Szerkezete mindig fennakadás nélkül működött s munka közben olykor órákig el-elzsongott bennem muzsikájának könnyű kis melódiája. Míg egyszer... meghalt az édesanyám, akivel annyiszor hallgattuk együtt. És a ládikó nem volt hajlandó többé megszólalni! Véletlen? Lehet. Valószínű. De mégis, miért éppen akkor? *Attól fogva?*

Válaszok keresgélése helyett csak sóhajtottunk, majdásra fordult a társalgás. Igyekeztünk túladni nyomasztó érzéseinken. És Ő beszélt, beszélt, terveiről, a kommun alatti nehéz időkről, a mégis sugarasnak látott magyar jövődőről, lelkesen, ahogy egyedül Ő tudott beszélni, míg egyszer csak ijedten eszméltem rá: hogy előrefutott az óra mutatója!

Még kolozsvári lakos voltam akkor, aki ki tudja, mikor vetődik megint ide. Igy aztán persze érzékenyebb lett a búcsúnk és egy óvatlan percben azt veszem észre a felindulásom párafüggönyén keresztül, hogy Cecile is könyyezik.

Megöleltük egymást bensőségteljesen s akkor egy pillanat tartamára, mind a kettőnk szívverése botlott egyet.

Annyi idő után először, a legcsekélyebb érintés nélkül: megszólalt a könyvvállvány lezárt szekrényében halkán, önként, az elnémult zenélőládikó! Mintha vétek lett volna szóvá tennünk, sietve váltunk külön.

Aztán én nem bírtam már tovább Erdélyben a lélekfojtogatást. Végleg kijöttem és magammal hoztam a féltett óragyűjteményemet. Van közöttje egy beteg. Itt bénította meg valami keménykezű kontár. Zenélőszerkezete elromlott, hallgat. És mostanában sokszor érem magam rajta, hogy a szokottnál hosszabban nézegetem. Valahogy mintha tompán várnék valamit. Hogy megszólaljon megint az álmodozó menüett. Hogy Cecile üzen, beszél az éteren túlról, a szférák derús, tiszta messziségéből...

Gulácsy Irén.

TIZENÖT ÉVVEL EZELŐTT.

Tormay Cecile halálán mélyen megilletődve, szomorúan emlékezem azokra a felejthetetlen órákra, melyeket — mint a *Napkelet* dolgozótársai — minden pénteken vele tölthettünk. Szinte látomásszerű élénkséggel merül fel képzeletben a Múzeum-kávéház akkor nem valami díszes különszobája, ahol tizenöt évvel ezelőtt összegyülekeztünk. A hatalmas dohányfüstből ismerős arcok tűnnek elő: a kedves öreg Bartóky Józsefé, a társaság Nesztoráé, Pauler Ákosé, Dóczy Jenőé, Baros Gyuláé, melyeket többé sohase látunk, az akkori segédszerkesztőé, Horváth János professzoré, pénztárosunké, Hegedűs Istváné, Mariay Ödöné, Galamb Sándoré, Szekfű Gyuláé, Rédey Tivadaré, Réz Gyuláé, Keményfy Jánosé, Vajthó Lászlóé, Komáromi

Jánosé, Kortsák Jenőé, Szilárd Jánosé és Mihály Lászlóé, akik rendes vendégei voltak a kis különszobának, ahol bizony szorosán ültünk, mert, hála Istennek, sokan voltunk, akik akkor még fiatalos, vagy legalább is tizenöt évvel fiatalabb lelkesedéssel sereglettünk Tormay Cecile zászlaja alá. Névsorom természetesen nem teljes, hiszen itt s később Erzsébet-szállodai törzsasztalunknál igen-igen sokan megfordultak a hosszú évek során.

Felejthetetlen szerkesztőnk igazán központja volt ennek a szép írói körnek. Páratlan testi és szellemi friességgel itt intézte a szerkesztéssel járó fontos ügyeket, tárgyalt a segédszerkesztővel, a rovatvezetőkkel, a szépírókkal és kritikuskokkal, vitatkozott velünk irodalmi és egyéb kérdésekről, mesélt érdekes történeteket, rendkívül biztos és határozott ítélettel és finom ízléssel nyilatkozott emberekről és művekről, szellemesen csevegett sok-sok mindentről. Valóságos gyönyörűség volt társaságában lenni, hiszen nemcsak ragyogó szellemének játékát élvezhettük, hanem férfiasan szilárd, de azért vonzó egyéniségét is. Mindenkihez volt egy-egy lekötő szava, mindenki iránt figyelmes, megértő volt. Ha szemünkbe mondta is a nem mindig kelleme igazságot, mindig udvariasan tette.

Most is őrzöm kedves levelét, melyben megkért, hogy a *Napkelet* novellapályázatának bírálóbizottságában közreműködjem s melyet így fejezett be: «szívesen üdvözli és ismételten kéri annyiszor tapasztalt kedves, baráti támogatását», majd hozzátette utóiratban: «Méltóságos Uram! Engedje meg, hogy Pekár Gyula novellás-könyve számára ez úton is kérjem nagyraértékelt méltató sorait». Szomorúan nézem egyéni, szép betűit s meghatottan emlékezem sokszor hallott kedves zsörtölődésére, hogy egyiptomi cigarettáimmal «nagyon elkényeztetem». Nehezen tudom elhinni, hogy örökre itt hagyott bennünket s többé sohase látjuk barátságos mosolyát és sohase halljuk mélyzengésű, meleg hangját.

Szinnyei Ferenc.

MAGÁNYOS FA...

Láttam őt életének legsúlyosabb időszakában, közel éltem hozzá, érintkeztem vele napról-napra azokban a hónapokban, amikor az események amelyek vele kapcsolatban történtek, darabokra törték volna, szétmorzsozták volna a legerősebb és legkeményebb férfit is. Tormay Cecile állta és bírta ezeket a megpróbáltatásokat, fenntartotta őt az igazságba vetett lobogó hit és még valami: az a tudat, hogy neki végig kell harcolnia ezt a harcot is, mert nemzetének szüksége van életére és munkájára. Amit megkezdett és még nem végzett be, a nagy mű az ország asszonyainak a megszervezése — ott tartotta őt az őrhelyén. Magánéletében mardosta, tépte a lelkét, marcangolta az idegeit az ellenfeleivel folytatott szakadatlan harc, kifelé azonban maradt az, aki volt. Kék szeméből világított nagy lelke, lángolt benne a tehetség és az értelem. Buzdító, lelkeket megmozdító szavai ébresztették továbbra is a magyar népet az ország minden részében. Járt a városokat, felkereste a falvakat, hívta a zászló alá az asszonyoknak ezreit és ezreit. Ami a lelkében és a szívében tombolt, arról nem tudtak csak azok, kik közvetlen környezetében éltek. Ez az ő magánügye volt. Kitépett magából minden értéket, két kézzel szórta szét az emberek között. Neki magának megmaradt annak a fonákja, aminek a színességét és a fényét odaadta másoknak. Neki megmaradtak a szakadatlan munkában eltöltött napok után a vergődésnek, a tépelődésnek, a gyötrelmeknek éjszakai. Amikor nem tudott sem aludni, sem álmodni, nem

tudott mást csak várni, mi történik majd? A golgotás út végét még nem látta, de hitte töretlenül és törhetetlenül, hogy csakis az ő győzelmével végződhetik, ha van igazság ezen a földön. Hívő lelke pedig nem kételkedett abban sohasem, hogy van Isten, tehát van igazság, mert kell lennie. Tormay Cecile: az ember. Gránitkőből kellene kifaragni, de olyan finomnak, mint amilyen ő valóban volt. Aprólékosan és gondosan simítani bele a gránitba fejének szép vonalait. Az értelemről sugárzó homlokot. Szellemes orrát, határozottan megrajzolt állát. Erélyes és jellemző mozgású kezeit. A lépései nem voltak tétovázókak, határozott volt a járása, mint az olyan emberé, aki mindig tudja, mit: miért cselekszik, hová és milyen okból indult el és merrefelé tart. Ha ezt az embert — aki kiválasztott volt és elhivatott volt arra, hogy nemzetének sorsára a legsúlyosabb megpróbáltatások idején hallassa szavát és cselekedje cselekedeteit, nem választotta volna ki sorsa arra is, hogy megforgassa a szenvedések feneketlen örvényeiben, ha a lelkébe nem hasogattak volna bele éles törökkel, éppen azokban az években, amikor munkásságának a teljében volt: vajjon akkor mennyivel többet alkothattott volna és mennyivel többet nyújthatott volna? Ámbár feltehetjük a kérdésnek az ellenkezőjét is. Tormay Cecilének, az íróművésznek mennyiben volt hasznára az, hogy lelke megismerte mindazokat a szenvedéseket, amelyeket meg kellett ismernie. Hiszen az alkotóművészt éppen a szenvedések tüze égeti tökéletesebbre. Az ember és a művész oly egységes volt benne, hogy talán éppen ezért volt szükség arra, hogy az ember utolérje benne a művészt a gyötrelmek árán. Még túlságosan közel van hozzánk ahhoz, hogy ezeket a nagy kérdéseket eldönthessük. Majd eljönnek sok-sok esztendő múlva a lélekbúvárok, a műkritikusok, azok bizonyára meg fogják adni ezekre a kérdésekre a választ. Mi valamennyien, akik együtt dolgoztunk vele, akik ismertük és láttuk őt a munka dandárjában, úgyis mint szervezőt, úgyis mint lélekbresztgetőt és úgyis mint alkotóművészt, csak azt érezzük, hogy egyelőre elment tőlünk: Tormay Cecile. Minél messzebbre ment, annál közelebbről fogjuk őt látni. Minél nagyobb és hatalmasabb volt a fa, annál üresebben maradt a hely, amikor ledőlt. — Ez a fa pedig — bármennyire is ott volt az emberrengetegben, bármennyien voltak is körülötte, bármennyien ismerték és látták is őt: mégis magányos volt. Egészen magányos a legbensőbb életében és mikor döngették ezt a fát kegyetlen csapásokkal, ez a fa egyedül, csak önmagára és a Mindenható Istenre számíthatott. Magányos fa volt és éppen ezért ültethetnek ezer és százezer fát, nőhetnek olyan nagyra, hogy a koronájukat uralni fogja az egész erdő, az a fa másik fa lesz: nem pedig Tormay Cecile. Az csak egyetlen volt. Hogy mennyire egyetlenegy, azt akkor fogják megtudni, amikor majd keresni fogják, hívni fogják: és meg fogják találni az utánamaradt írásokban és gondolatokban azt a választ, amit nem mondhat el úgy, ahogyan ő elmondta, senki más, csak Tormay Cecile. Az író és az ember, aki mindig egy volt, egymástól el nem választható.

Szederkényi Anna.

A «SZENTMIHÁLYI PARKBAN.»

Már nagyon kevesen vagyunk azok közül, akik a Napkelet megindulásakor ott gyülekeztünk hetenként a Múzeum-kávéháznak hátsó, barátságatlan, szűk szobájában. Ha végignézem az első kötetek tartalommutatóját, sok név hiányzik már az indulók közül; hiányzik az Ő neve, mely a kis csapatot összehozta, összetartotta és lelket öntött beléje. Mert 1922 ősze és 1923 még nagyon

sötét volt ; a világháború még hagyján ! de ami utána ránk szakadt. A főváros alig mert lélekzeni, mert belülről fojtogatták ; az ország vérzett a sebektől, melyeket a külföld diplomáciája tépett rajta. Ekkor jelent meg a csüggedt férfiak közt Tormay Cecile, maga telve nemzeti pesszimizmussal, de telve a kétségbeesés lelkesedésével : *valamit tennünk kell!* A Napkelet első füzeté volt az első napsugár, mely rávilágított az ösvényre. Első cikke : «Séta a szentmihályi parkban», telve írója lelkével. Mintha Platon akadémiajának boglárái alatt fel-alájárkáló bölcselkedők jelenete újulna meg ; csakhogy nem az ideák országáról szól a beszélgetés, hanem egy nemzet életéről, haláláról. A helyet csak utalás jelzi, a személyek nincsenek megnevezve. A *Kert Asszonya* : a hely Székesfehérvártól nyugatra *Szentmihály*, melyet *Szentmihály-Zichyfalvának* is neveznek. A *Kert Asszonya* az, akinél először gyűlnek össze, akik érzik, hogy «valamit tenni kell!» Jelen van a *Historikus*, aki az elmúlt évek rettenetes tanulságait teszi a történelem mérlegére ; akkor, az összeomlás után még nem cselekvő államférfiú, aki várta az időpontot, amikor megint részt vehet a nemzet irányításában ; most még a Reviczky-utcai szerény lakásban forgatja a történetírókat a nagy Katona Istvántól a jelenig, hogy megkeresse a *nemzeti lélek megújulásának* módját, mert csak ettől vár eredményt. — Közbeszól a *Philosophus*, aki a bukás okát a nemzet bűneiben látja ugyan, de a mult tanulságaiból azt a vigasztalást meríti, hogy *faji bűneink csak éretlen formái nemes tulajdonságainknak*. A *Philosophus*, a nagy idealista, aki véleményében közel jár Kemény Zsigmond felfogásához, hogy «bűneink nem egyebek, mint szertelenné vált erényeink.» A jövőre nézve bízik abban, hogy támadnak a nemzetből *nagy lelkek, akik kivonatai a nemzet lelkének.* — Az *Író, Tormay Cecile*, a nemzet megújulását *most*, mikor mindenéből kifosztották, egyetlen megmaradt kincsétől, az irodalomtól várja, mely előbb démoni hatalmával romlásba döntötte a lelkeket, de isteni hatalma is van, mely kiemeli a kárhózatból. Ám csak néhány magános őrszem van, kit a vártán lassan befúj a hó. A *Kert Asszonya* újra megszólal : talán többen vannak az őrszemek, mint mi négyen ; gyűjtsük össze őket s a magános őrtűzek zsarátnokát és új világosságot teremtünk. Én ajtót nyitok mindnyájának. Adjatok *folyóiratot* nekik, veti közbe az *Író*. Igen, erre van szükség, erősíti a *Philosophus*, folyóiratot. Goethe mondotta, hogy az igazságokat szüntelenül ismételni kell ; ezt teheti a folyóirat, míg a könyv csak egyszer mondja el.

Igy született meg a *Napkelet* s írói valóban úgy gyülekeztek köréje, mint a szétszórta, magános őrszemek, előbb kis csapatná, majd hatalmas táborrá. A *Kert Asszonyának* igaza lett. Rendes heti gyülekező helye előbb a Múzeumkávéház, majd az Erzsébet lett ; s a *Kert Asszonya* palotája termeit is megnyitotta nekik. Tormay Cecile a szellemi irányítást tartotta kezében, míg a folyóirat szerkesztője a mai magyar irodalomtörténet klasszikus képviselője lett. A folyóirat szinte azonnal jelszóvá és zászlóvá, a nemzeti megújulás szervévé vált.

* * *

Tormay Cecile elsőrendű társalgó, vitatkozó és szónok is volt. Kőfaragó-utcai otthona, hová szinte mint szentélybe lépett az ember, hol az elszakított területek asszonyait látta el vigasztalással és életadó tanáccsal ; hol a csonka ország asszonyait buzdította : «Nem elég, hogy feleség, anya légy ; most többnek kell lenned, többet kell dolgoznod ezért a tépett országért s a nagy családért, a beteg nemzetért». — Ha időszerű kérdésekről, a legújabb irodalmi

jelenségekről, a szükséges teendőkről szólt, első pillanattól fogva megragadta az embert okfejtésének világossága és rendkívül erős logikája ; a pesszimizmus és a bizalom sajtáságos vegyülete, az új és megkapó képek a számító szónokiasság minden árnya nélkül ; a meggyőző rövidség, mely nem ismert sem hiányt, sem fölösleget. Felejthetetlen emlékem egyik, talán tízperces beszéde, az akkori Erzsébet-Nőiskola polgári tanárnő-képző valamely ünnepén. Tudnivaló, hogy édes anyja Barkassy-leány volt, egy előkelő aradmegyei család sarja ; Tormay Cecile gyermekévéinek és fiatal leányságának sok szép idejét töltötte a Fehér-Körös mentén felvő Algyest régi kúriájában. Ezért gyakran járt bent Aradon is, melynek Szabadság-terén állott — állott, mert az új uralom fél a sírban nyugovóktól is — Zala György remekműve, a tizenhárom aradi vértanu emlékszobra, melynek főalakja a pikkelypáncélba öltözött, Szent Margit kis koronájával ékesített Hungária, aki cserfa-koszorút nyújt a hősök fölé. Azon az emlékezetes estén Tormay Cecil a leányokhoz intézett rövid fölszólalását így kezdte : «Ti Hungária páncéljának pikkelyei vagytok ; egyenként külön-külön és összesen egymásra simulva véditek szent testét. A férfiaké a fegyveres támadás, a nőké a szakadatlan védelem és jaj ! ha csak egy pikkely is kihull a páncélból.»

Tormay Cecile nem sokkal a társaság és folyóirat létesülése után több ízben emlegette a Fehér Barátot, mint élete nagy feladatát, legnagyobb regényét, melyben a mult álarcában a jelenhez és a jövőhöz akart szólni. A Fehér Barát elnémult, alkotója kezéből kihullott a toll ; senki nem nézhet többé acélszürke, lelketkutató szemébe, a fanyar keskeny szájra, senki sem érzi többé tetteket kifejező, erős kézszorítását. Ennek az alkotó kéznek, a hidegen tervező elmének, a nemzetéért forrón dobogó szívnek azonban örök helye van a magyar irodalom, a női társadalom s a nemzet történetében.

Tolnai Vilmos.

ÉLMÉNY VOLT A VELE TÖLTÖTT ÓRA...

Távoli élmények visszaidézésében rendszeren sok színt kever a képzelődés s ennek alakító hatása alatt az élmények sokat vesztenek igazságukból és jellemzőerejükből. Csak, ha írásbeli adatokon alapulnak : kötik meg képzeletünk játékát s őrizhetjük meg valamennyire az egykori benyomások hűségét. Tormay Cecilel illetőleg ilyen adatok : levelei. Rendkívül buzgó levélíró volt s én például, noha nyolc esztendőn keresztül csaknem hetenkint dolgoztunk együtt órákon át a Napkeleten, — élmény volt minden vele töltött óra, — a gyakori személyes érintkezés ellenére egész levelesládát őrzök tőle emlékül. E sok levélből egyebek közt az a fontos vallomás olvasható ki, mely halála előtt egypár nappal hozzám írt levelének utolsó sorából is kicsendül. E sor : «Mindenkor meleg szívvel emlékezem vissza sok közös munkánkra». Ebben a sorban is megpendül az az igazság, hogy mikor a közélet és nyilvános szereplés miatt egy-egy hosszabb szünet állt be irodalmi működésében : a Napkelet volt egyetlen, némi kárpótlást nyújtó vigasztalása és menedéke. A közéleti szerepléssel járó küzdelmek láza miatt éveken át nem jutott az íráshoz : a szerkesztői asztalánál legalább *közvetve vette* ki egypár órára részét az irodalomból. Hiába menekült abban az időben Nádudvarra, vagy külföldre : a honleány, az első magyar asszony szerepének gondjai ki-kivették a tollat kezéből s vissza kellett térnie Budapestre, a nyugtalanság, zaj és akkoriban a kérvényezők városába. S itt — többször

tett szóbeli vallomása szerint is — csak a Napkeletesek társaságában, mintegy a maga-fajtájabeliek között frissült fel valamennyire. Egyetlen egyszer láttam ezek közt is *túláradóbban* boldognak, akkor, mikor a fennkölt lelkű nagyasszony: Pócsy Györgyné ellenállhatatlan szíves és sürgető meghívására egy irodalmi estélyre mentünk le Kecskemétre s ott meleg, lelkes, röviden: színmagyar vendégszeretben részesültünk. Elsőrangú szereplőket sikerült erre az útra megszerveznem: az akkor pályáját kezdő, de máris kedvelt és szép magyar beszédű Dallos Sándort, a szellemes és finom érzékű kritikust: Rédey Tivadart, a népszerűségük csúcspontján álló két költőt: Áprily Lajost és Reményik Sándort. Az est sikeréről csak annyit, hogy Tormay Cecile büszke és boldog volt. Mély lélegzetet vehetett az őt környező irodalom levegőjében, a város művelt, úri társadalmának tüntető szeretetében s legkedvesebb gyermekének: a Napkeletnek hódító diadalában.

Fájdalom az ünnep után hosszú évekig hétköznapok következtek, mert ily irodalmi kirándulásokra sem futotta az ideje. A történeti regény műzsája is csak várt, várt, mindegyre várt reá az ihlető magányban. De mily messze volt tőle e magány! Meleg művészi otthona volt s még ezt is ritkán élvezhette egyedül. Aranytolla volt s mások dolgozatait javította vele. — A mesék tündérei közül az egyik a költészet adományát, a másik a fajszeretet és szervező képesség mellé a szónoklat művészetét tette bölcsőjébe ajándékol. Ezek az erények azonban külön utakon törekedtek érvényesülésre s Tormay Cecile hol az egyik, hol a másik útra hajszolta többirányú képessége. Művei számát tekintve mennyivel «tehetségesebb» lett volna, ha kevésbbé tehetséges! Ha csak író, vagy csak a közélet embere! A többféle gazdag örökség tragikus viaskodásának színjátékát nyolc évig szemléltem tehetetlenül s a nagy író-nőhöz fűződő élményeimnek ez az egyetlen fájdalmas emléke.

Ha a dús örökség Tormay Cecile életének nyugalmát elvette, vigaszunk lehet, hogy több helyen is maradandóan fog ragyogni neve a nemzet emlékkönyvében.

Keményfy János.

IRÁNYÍTÁSA SZÜLETETT EGYÉNISÉG VOLT.

Tormay Cecile értékes kvalitásai közül közelebről és legtöbbször láttam: a szerkesztőt. Elhivatott szerkesztő volt, akinek ítélete és ténykedése előtt minden munkatársa meghajolt. Irányításra és szervezésre született egyéniség. Lapvezér, aki folyóiratának minden szavát ismerte, aki mindig velünk együtt dolgozott s nagyszerű előrelátással építgette, formálta azokat a lap-számokat, amelyeket mi meg fogunk írni. Mindenkiből ki tudta bányászni tehetsége legjavát. Ez a legértékesebb szerkesztői tulajdonság. Többször olyan irodalmi területre vitte át munkatársait, amelyen — azt hittük — járni sem tudunk. Folyton ösztönzött, buzdított, lelkesített, elismert és dicsért, de kemény, sőt hajlíthatatlan is tudott lenni. Minden ő volt a lapnál s mi ebből csak annyit éreztünk, hogy segítők, társunk, szellemi testvérünk.

Meghívásra kerültem a Napkelet gárdájába, 1925-ben. Addig személyesen nem találkoztunk. Első kéziratom beadása után néhány napra meghívást kaptam Tormay Ceciletől. A lakásán fogadott, környezetében néhány munkatársa, kik közül Brisits Frigyesre, Galamb Sándorra és boldogult Dóczy Jenőre emlékszem. Dóczyt kivéve akkor még nekem személyükben mind idegenek. Beszélgetésünk során egyszer csak elővette a nagy írónő, a szerkesztő, az én kéziratomat s részleteket olvasott fel belőle. Elég kényelmetlenül éreztem

magam. Mi lesz ebből? Szokatlan módon és nem várt dicséretet kaptam, mert Tormay Cecile ezzel a megjegyzéssel tette le kezéből a kéziratomat :

— Lássák, lehet írni zenéről tisztult magyarsággal is . . .

Azt tartom, hogy Tormay Cecile elismerése olyan kivételes érték, amellyel dicsekedni szabad.

Ha valaki hosszú időn át ír, sokféle tiszteletdíjat kap, de a legkevesebbszer — sokat. Én egyszer Tormay Cecile-től a legnagyobb honoráriumot kaptam. Egyazon cikkemért («Haydn nyomában», Napkelet, IV. évf. 2. sz.) kétszer küldetett nekem írói tiszteletdíjat, de nem tévedésből, mert amikor a szokásos összeget a postás másodszer hozta, levél is jött, hogy dolgozatom a folyóirat irányának, szellemének és mértékének egyik beszédes példája. Elismerésül Tormay Cecile ezt a módot választotta.

A Beethoven-centennárium körüli időben ismeretlen Beethoven-levelek kerültek a kezembe. Természetes, hogy ilyen kitüntetető szerkesztői bánásmód mellett első közlésre a Napkelet-nek adtam át (III. évf. 5. sz.). Kegyelettel őrzöm cikkemnek azt a levonátát, melyet a szerkesztő a nyomdából küldetett el nekem azza, hogy egyetlen szót javítsak rajta. Tormay Cecile rendkívül logikus, gyöngybetűi a levonaton, ceruzával : «Nagyon becses és szép ! Őszintén köszönöm, hogy a Napkeletnek hozta el ezt az ajándékot».

* * *

Mikor lesz újra ilyen magyar szerkesztő? . . .

Papp Viktor.

AZ ÉGI KÖRBEN...

Tormay Cecile emlékének.

*Az égi körben bánkódnak a bolygók,
Mert porból vannak, meghasad a kristály,
A csillagok s a csorba föld hasonlók,
És bánatunk az üstökösnek is fáj.*

*A fára néz a fű, a föld a napra,
S a csillagok megismerik az Istent,
Mert ez a rend és Három Ujja tartja
Az égi csóvát és a létet is lent.*

*S ha mint a szívünk, megszakad a csillag,
Utolsó lángja örök egekig csap,
A mennybe röppen, rajta nem marad por.*

*Az Alkotóhoz megy az alkonyatból,
És nem látjuk, de műveinkre még lát,
Az éj sötétebb s a mi szívünk némább.*

Horváth Béla.

TORMAY CECILE GONDOLATAI.

Írásai rejtett, magányos csendjében nyílnak ki Tormay Cecile legszebb igéi. Egy-egy nagyobb esemény-fordulat lezajlása után tűnnek fel, amikor a lelken visszamarad az elmúlt történet fájó hullámmása. A művész elvégezte munkáját s az ember tűnődő pillanataira az öntudat mélyéből hangtalan kérdések-válaszok remegnek fel. Az ihlet ösztönös feszültsége egy percre enged, meglazul, helyette a gondolat lesz úrrá, hogy az értelem egységes világosságával adjon számot arról a világrépről, melyet az író szőtt bele meséjének anyagába. Így kapnak önálló igényt e gondolatok, kilépnek a regényéletből s mint igék kívánják a maguk külön életét is élni.

Csak önmagukhoz hasonlítanak. Nem villámló, nem is játékos paradoxonok. Sem a kétségbeesés, sem a lázadás ellentéteinek tüzei nem lobbannak bennük össze, hogy így olvassák ki a maguk ellenmondásából egy-egy megvilágítás nyugtalan újságát. Bölcséleti ingerük sincsen. Csendes vallomások, melyeket a lélek suttog az élet után, mely sohasem úgy jön meg, ahogy azt várjuk. Sorshangulatok, melyekben a napfény felhők között bujdosik, az öröm mindig csak dereng s a szomorúság kapja a legszebb színeket. Várt és el nem ért valóságok láthatatlan küzdelme, melyből nem hangzik ki semmi hang, csak a véget látjuk : a művészet aszkézisét, a fájdalom szépségének artisztikus magányát, a hallgató gondolat asszonyi alázatba öntött csend-szobrát. Mintha Tormay Cecile alakjai után mégegyszer át akarná élni az életet, de már a szemlélődés magasságából, ahol a részletek nem zavarnak, a léleknek csak egy története van és lehet : *így* is megneemesíteni és felékesíteni a világot.

Gondolataitól elválaszthatatlan ezek stílus-remeklése. Amint regényeinek minden mondata, ezek is nyelvképzetének gyönyörű ötvösműhelyében készültek. Minden kidolgozott, kifinomított rajtuk. Hozzátartoznak intellektuális képzetének mindig érvényesülő egészéhez. Ennek ellenére nem hideg a ragyogásuk, dús érzelmi levegő árad ki belőlük s rendkívül gazdag az aszociatív erejük és kisugárzásuk.

Az a világ, melyet munkáival teremtett, irodalmunk legszebb, legfinomabb tájékainak egyike fog maradni mindenkor. Tollának fénye szellemi dicsőségünk áldott lángjához tartozik.

* * *

Minthogy az ifjúság sohasem oly fiatal, mint tavasszal, az öregek sem érzik magukat soha annyira véneknek, mint akkor, mikor megéled minden, megéled előre a nyár felé s elhalad mellettük, — mellettük, akiknek már nincs hová menniök.

*

Ha az ember szomorú, akkor nem unatkozik.

*

A haldokló madarak is erősebben csapkodnak szárnyaikkal, ha már lehullottak a földre, mint akkor, mikor még röpülni tudtak.

*

Édes Istenem! Nagyjából be egyformán éljük le mi emberek az életünket.

Az idő jó, meggyógyít, megint a régiek leszünk, csak a lelkünk felejt el nevetni.

*

Csak a szóba öntött vigasztalásra találunk szóba öntött vigaszt.

*

A boldog napokat csak egyszer éljük át, a boldogtalanokat pedig: ezerszer...

*

Aki mögött halkán beszélnek az emberek, arról rosszat szólnak.

*

Minden hazugság a földön. A szépség a mulandóság hazugsága, a szerelem a régi sötét ösztönök hazugsága és a világ boldogsága... az asszonyok hazugsága.

*

A csók a szótalán szó... a mondhatatlan megmondása.

*

Ne gondolj arra, amit láttál. Csak dolgozzál tovább. Mert mialatt dolgozol, érzed, hogy élsz és el tudod felejteni, hogy meg fogsz halni. És... ezért tesztek ti mindent, amit tesztek.

*

Magányosan, szenvedően elégni. Senkinek, semmit... Mire való ez? Mire való? Miért kell ilyesminek lennie? Pedig az egész világ tele van ilyen tüzekkel...

*

A szépség nem hagyja nyugodni azokat, akik adni tudnak belőle.

*

Az erdők hallgatnak és a városok elmondják egymásnak, amit tudnak.

*

A művészek imádsága: «Uram, add meg nekem mindennapi gondolatomat és bocsásd meg a tegnapi...»

*

Az emberek között csak a kiválasztottak látják a szépséget. De ők sem a szemükön át... a sebeik nyílásán át látják. És azután ők tanítják meg látni a többieket.

*

Csak a szenvedésen keresztül lehet eljutni a szépséghez. De hát mit ér a szépség, ha az is csak fáj, ha az ember nem válthat meg vele senkit, sem önmagát, sem mást.

*

Pénzzel kisebbé lehet tenni a szenvedést és szebbé a boldogságot, de pénzen boldogságot venni nem lehet.

Biz' Isten, mi magyarok már csak sóhajtani tudunk egy szívvel.

*

A szív nagy súly, akadályozza az embert a mozgásban.

*

Az a szó, melynél kétszer megcsókolja az ember az ajkát, mikor kimondja : — Mama.

*

Mennyi kimondhatatlan titkuk van egymás előtt a nemzedékeknek. És mindegyik nemzedék elviszi a sírba a magáét, hogy élni engedje a jövedőket.

*

Olyan nagy távolság van a nemzedékek között, hogy még a szavak is mást jelentenek számukra.

*

Ami volt, az súly, ami lesz, az szárny.

*

Az emberek nem látják mindig egymást, csak néha, egy-egy pillanatra.

*

Ami az emberiséget összeköti, egy végtelen áldott lánc, asszonyi karokból fonódó lánc a földi felett, mely az első asszonnyal kezdődött el és az utolsó gyermeknél fog bevégeződni.

*

Sokszor meg kell hálnia az embernek önmagában, hogy tovább bírja az életet.

*

Szertelen göggyében minden kornak a fiatalsága azt hiszi, hogy ő fedezte fel, hogy a nap felkel és minden fiatalság azt ordítja torkaszakadtából, hogy a nap neki nem nyugszik le soha. Így van jól. Mire a nap lenyugszik, már egy másik kor fiatalsága hiszi ugyanezt. Csak az emberek dülnek ki, a hitük megmarad másokban, újra másokban és az a fő.

*

Annyi szín van az emberen, mikor elindul, annyi fényes szín. Mind lekopik. Csak a szürke marad meg. Az a rettenetes szürke, az terjed, egyre szürkébb lesz és elborítja az embert és az életet.

*

A szürke emberek számára is vannak szép dolgok a világon. A szürke emberek meglátják a mások színeit. Csak ők látják igazán.

*

A szívós asszonyerő nagyobb tud lenni a romok között, mint akkor, mikor építeni akar.

A természet csak a harmóniát és disharmóniát ismer, a melódiát az ember teremtette. *Oppen fordítás - G. Baskay*

*

Nem, az emberek nem tudják egymásról, hogy milyen az igazi arcuk... Mindenki álarcban jár, senkinek sincs bátorsága levetni, senki sem mer az első lenni, mert nem lehet tudni, hogy a többiek követik-e vagy megkövezik...

*

Csak az a család marad meg, amelynek a gyökere a földben van. A városi kövezetre hiába hinti a fa a magvát, ott nem létezhetik tartós élet. A polgári családok csak házak, a legtöbbje három emberöltőre szól. A falusi ember a föld. A föld túléli a házakat...

*

Évezredről-évezredre mindig újra asszonyok azok, akik meglátják a földön a feltámadást...

*

Az asszony... mindig ott van a kereszt lábainál.

*

A mesében mindig a szerencsétleneknek van igazuk, a valóságban pedig annak, akinek szerencséje van.

*

Az emberiség legnagyobb vesztese az asszony lesz, ha elvész a harc és győz a kommunista kiáltvány.

*

Ha gyermekkoromban éjjel ijesztőt álmodtam s anyám hozzám jött, oda se ért és már elmúlt, ami rossz volt a sötétben.

*

Aki a saját vére testvéreit, aki a tulajdon anyját nem szereti, arról hogyan hinnék el a világon, hogy a szomszéd anyját fogja szeretni.

*

Mikor elindulunk, közöttünk és a halál között a régiek, a kedves öregek állnak. Sokan állnak, sok védő sor, úgyhogy nem látjuk tőlük az út végét és őket éri a kasza, ha suhint.

*

Nincs nagyobb út a világon, mint amely az embertől az emberig vezet. Olykor átlátni felette, át is hallani a kimondott szót, de az utat megjárni sohasem lehet.

*

Legszebb könyveink azok, amelyeket, sohse írunk meg.

CECILLA.

Franciásan írta a nevét: *Cécil*enek; ezt az enyhe honvágyat mindvégig megőrizte Napnyugat után — még a Napkelet címlapján is.

Csak egy évtizeddel ezelőtt — egyetlenegy könyvén — cserélte fel a lány és bizalmas Cécilet a komoly és ünnepélyes Ceciliára: amikor Assisi szent Ferenc kis virágait nyújtotta át a magyar olvasónak.

A mi körünkben, a Napkelet dolgozótársai közt élte át életének ezt a «Cecilia-korszakát». Lehetetlen volt meg nem érezni rajta szent szolgálatának áhítatát, szívének szaporább verését, lelkének melegebb áradását, egész valójában a megvesztegető bájú olasz kódex szeráfi szellemének fuvalmát. Kipirult és izgatott lett, ha az Amaretto-kézirat szövegkérdéseiről esett szó, ha azt vitatta, hogy azokhoz semmiféle neoprimitív érdeklődés vagy széplélek-gurmandéria közel nem férközhetik, csak egy megoldás lehetséges: belehelyezkedni az eredetinek alázatos természetességébe. Ő, aki minden szerzői hívalkodástól olyan finom tapintattal tartózkodott, itt fordítói becsúgyát nem rejtette véka alá; méltányolta elődeinek munkáját, de magasabbra tört: a hűségen túl a költőiségre, a *Fioretti* rejtettebb, benső összhangból sarjadó hangzásritmusának éreztetésére, a tartalmi szépségen és izességén túl a mondatok éteri lebegésének megmentésére.

— Ennek a középkori olasz népkönyvnek méltó magyarját adni — vallotta — majdnem akkora felelősséggel jár, mint magának a Szentírásnak fordítása.

S ott, az egyetemutcai kávéház különszobájában úgy hangzottak mélyről feltörő igéi, mintha egy dóm oldalkápolnájában beszélt volna a hívők gyülekezetéhez . . .

* * *

A Napkelet olvasóinak nem kell sok szót vesztegetnem e «Cecilia-korszak» eredménye felől: a magyar *Fioretti* kincsévé lett könyvtárunknak, kincsévé a keresztény magyar értelmiségnek. Nyelvünkön is a legtisztább lelki boldogság hírnökévé, abban az értelemben, ahogy a fiatal Prohászka Ottokár írta a Poverello di Cristóról: «Ha boldogságról van szó, a statisztika néma, de ha megeredne egyszer e részben is a szava, kíváncsi volnék megtudni, vajjon a szövőgép hozott-e több boldogságot a földre vagy Assisi szent Ferenc, kinek nyomaiban az emberek érezték, hogy a virágok edesebben illatoznak, a madarak kedvesebben énekelnek, a nap fényesebben süt s a csillagok sejtelmesebben ragyognak.»

Ha a *Kis virágok* átültetésének időszakára emlékezem, örökké látni fogom a csillag sejtelmes fényét «Cecilia» homlokán . . .

Rédey Tivadar.

TORMAY CECILE — AZ IRÓTESTVÉR.

Tizenkét esztendei ismeretség távlatából sokféle alakban lép elem. Minden megnyilatkozási formáját méltatják. Írások és beszédek hirdetik az író, a szervező s hazájáért a genfi életáldozatot bemutató nagyasszony géniejét. Ne vesszen hát ködbe az az alakja sem, amelyben az én életembe belépett, — amiben bizonyára sok író társam életkormányát is kezébe fogta.

Első regényem vezetett el hozzá. Erdélyből jöttem. Kis, magyar faluból,

ahol már idegen parancsolt. Először léptem át a trianoni határt, — először kellett találkoznom babérmagyalos íróval.

Nem társadalmi formák okoztak gondot, hanem lelkiek. A Régi ház minden szépsége bennem visszhangzott. Az Emberek a kövek között új gondolatokat ébresztett a tudatomban. A Viaszfigurák minden olvasása nagyobb magasságot nyitott meg előttem. S a Bujdosó könyv agyontépett, titkon tovább adogatott lapjai nekünk is megsugták már a magyarság lélekváltozását, amit elhallgattak a cenzurázott újságok.

Mielőtt Tormay Cecile látthattam volna, velem haladó könyveinek nagysága eltörpített. Megsemmisítő egyéniséget vártam. Nem csodálkoztam volna, ha trónteremben fogad.

S a Kőfaragó-utcai régi bútorok között antik óra leheletfinom zengése jött elém. Ellágyított az ismerős köszöntés. Nem tudtam, otthon vagyok-e, vagy talán az Ulwing-gyerekek muzsikáló egerei futkároznak a meggyészín-huzatú székek között? Számlálni kezdtem az ütések. Mikor tizenegyig értem, mögöttem megszólalt egy dallamos hang. Mély volt, mint az együttérzés és lágy, mint egy simogatás.

Erős kéz nyúlt elém. Az üdvözlés nem nekem szólt. Erdélynek adott ajándék volt. Mégis úgy éreztem: ennél szívesebben nem fogadhatott volna.

Elfelejtettem, hogy regényem ügyében kell tárgyalnom. Elsikkadt tudatomban, hogy kölcsönként pénzzel jöttem Budapestre s ezzel is súlyosítottam családom helyzetét. Mögöttem maradt minden írói töprengés, minden egyéni gond. Megbűvölt az a mélységes megértés, amellyel az ócska gerendával elválasztott trianoni határokon túl élő magyarságról beszélt a muzsikáló hang.

Csengettek az ajtón. Szakadatlanul berregett a telefon. Nem törődtem vele. Még akkor nem is álmodhattam, hány ember és hány intézmény formál jogot Tormay Cecile minden percére. Ültem és hallgattam. Regényemről szó sem esett. Pedig láttam, hogy ott van, a brokáttal leterített fiókosasztalon.

Sokszor elmondta később, mennyire meghatotta, hogy olyan gyermekien adtam kezébe írásom sorsát. Ha azt mondta volna, rossz, — szó nélkül vittem volna el.

Nem így történt. Egyszerre csak rátette erős kezét a kéziratra. S én azonnal tudtam: birtokába vette. Mintha távoli világból jöttek volna, úgy hallgattam szavait:

— Ebben a könyvben minden eddigi érzésem benne van. Istenem, mennyi mondanivaló hömpölyög egy ilyen írásban! Egyetlen kezdő író sem tudja, mennyivel többet mond, aki keveset mond. Én sem tudtam...

Lágy volt a hangja. Messzenézett, mintha a saját első írásában lapozgatna. Pedig akkor már az én ideges betűimre nyitott. Magam is alig tudtam olvasni a kusza sorokat. De ő mondatról mondatra haladt. Mondatról mondatra tanítgatott, hol lenne több a kevesebb. Jelzőt csak egyet tűrt meg, — a legjellemzőbbet kellett kiválasztanom. A mondatokat lerövidítette. Egyetlen szó átírását sem kívánta. De húzni sokat kellett. S érezni kezdtem, milyen más lett így az írás. Erősebb lett. Többetmondó.

Három oldalon haladtunk végig. A muzsikáló egerek most csak egyszer, röviden cincogtak fel a szomszédszobában... Feleszméltem. Teljes két órát töltöttem már itt.

Menni akartam. Ösztönösen éreztem, hogy mennem kellene. Nem tudtam, hogy éppen akkor, milyen szüksége volt magának minden percére. S akkor még egyszer rátette kezét a kéziratra:

— Ma készen kell lenni. Holnap nyomdába adjuk. Itt kell megcsinálnod. Átadta helyét a fiókosasztal mellett. Szembe ült velem egy kis asztalhoz. Írások fölé hajolt.

Nem is próbáltam szabadkozni. Úgy éreztem: rendelkezhetik velem. S bár szólt a telefon és szakadatlanul jöttek a látogatók, én maradtam. Gépiesen bekaptam az elébem tett ebédet. Tormay Cecile sem mozdult kis asztalától. Evés közben is iratokat tanulmányozott, jegyezgetett, aláírt.

A csendes utcára ráborult a homály. Asztalilámpa hintett már fényt kettőnk munkájára. Szavak nem estek. De a hálaérzés megindult szívemből és körülfonta a másik asztalnál dolgozó hallgatag asszonyt. Tudtam, munkájával akar nyugalmat adni nekem.

Késő este adtam át a kéziratot. Októberi sáppadás terített fátyolt a szűk utcára. S mikor kiléptem, rádöbentem, hogy nem hagytam magam mögött köszönő szavakat. Csak fátyolos tekintetemet kínáltam a kékszemek elé.

Úgy éreztem, vissza kellene fordulnom. De aztán megértettem, hogy rendben van ez így. Nemcsak a diadalmas íróval, hanem a művészetben, tudásban, erőben és megpróbáltatásban fölébem nőtt írótestvérrel is találkoztam odabent.

Ő akarta, hogy ilyennek lássam.

Szentmihályiné Szabó Mária.

SOHASEM BESZÉLT MAGÁRÓL...

Alig néhányszor beszéltem Vele, de ahhoz elégszer, hogy az írói egyéniségnek legritkább értékeit felismerhessem benne: *sohasem magáról beszélt*. Más napokig, évekig magával hordja való vagy képzelt sikereinek önző fényét: az Ő arcán csak a nagy magányosok kemény vonásai ültek. Az emberek közt nem akart többnek látszani a magyar Űriasszonynál, kinek egyik ritka mintaképe volt. Polgári élete és írói pályája két külön világ; láhattuk sokféle hivatásban: mint művész elrejtette s csak műveiben tárta föl magát. Mily kevesen vannak ma ilyenek, férfírók is! Mily könnyen kifecsegnék az emberek minden tervet! Munkaközben világgá kürtölik, min dolgoznak, mi a céljuk vele s a sajtó, a közvélemény ügyesen értesítve-betanítva visszhangzik rá feleletül s mire a «szenzáció» megjelenik, rendszerint már csak halványult másolata önmagának, ereje legjava elpárolgott, feszültségét vesztette az előzményekben, a kommunikációkban, társadalmi, irodalmi vonatkozások mesterséges aktualitásaiban. Mily kevesen vannak tudósok, szépírók, akik *csak* alkotnak s a többit rábízák a közönségre, az időre, Akikben örökké nyugtalan a lelkiismeret, akik soha sincsenek magukkal megelégedve s inkább a dicsérő szóban kételkednek, mint a tétován kimondott elismerésben, mely mögött baráti tapintat esetleg az őszinte véleményt rejtegeti. *Tormay Cecile* e kevesek közül való volt. Pedig bizonyos, hogy minden emberi vágy, minden hódolat becsvágya mérhetetlenül virágzott benne is, hiszen annak, aki annyi kultúra nyelvén értett s az emberiség legelőkelőbb szellemeivel társalkodott, fokozottan szomjúhozniya kellett élet és művészet minden szépségét. Hogy így volt, művei tanuskodnak róla, melyekben — bármily korban játszanak is — mindig a nagy lelkek táplálékával, a Végtelennel, az Időtlenenn találkozunk.

Én a minden hiúságon fölülemelkedő Alkotót tiszteltem Benne, annyi kicsiség és kicsinyesség állandó láttán, büszkén és vigasztalásul, az *Íróra* gondolva, kinek oly kevés «küldöttje» van zsidvásári korunkban.

Vajthó László

TORMAY CECILE ÉS A KRITIKA.

Nem tudok tárgyilagos hűvösséggel beszélni Tormay Cecileről. Legalább is *most még* nem tudok. Ez magyarázza, hogy ha szólok róla, magamról is szólnom kell.

Sokat köszönök neki. Ő adott alkalmat, ő adott teret nekem, hogy színi-bíráló legyek. Amit addig effélet írtam, az csak egy-két elszórt cikk volt. Amikor a *Napkelet* megindult, Horváth János egyetemi tanár úr felszólított színházi kritikák írására. Akkor azonban még nem volt szó rendszeres, minden számban megjelenő beszámolóról. Az első színi-bírálat megjelenése után Tormay Cecile kívánta, hogy állandósítsuk s rovattá képezzük ki.

A legnagyobb szabadságot biztosította a kritikusnak. Egyetlenegyszer kért csak meg, hogy enyhítsek a bírálat hangján. Egy fiatal, tehetséges dráma-író egyik első színpadi művéről volt szó. A bizony elég gyöngécske darabnak én t. i. alaposan nekimentem. Tormay Cecile elolvasta a kéziratot s levelet írt nekem, hogy nem bánja, ha a darabról megírom, hogy rossz, de a hang ne legyen olyan támadó s biztatást is tartalmazzon a szerző felé, akit ő tehetségesnek tart. Teljesítettem a kívánságát, de megvallom, nem szívesen. Most azonban — másfél évtized távolságából nézve az esetet, belátom, hogy Tormay Cecilenek volt igaza.

Másik emlékezetes esetem vele, valósággal megható. Egy nagybefolyású szerzőnek, egészen rossz írásművéről volt szó. A darab pár előadás multán lekerült a műsorról s ha jól emlékezem, a *Napkelet* sujtó bírálata akkor jelent már meg, amikor a közönség szinte el is felejtette a bemutatót. A szerző Tormay Cecile sugalmazásának tulajdonította a kemény kritikát — pedig ilyesmiről szó sem volt — s kellemetlenségeket szerzett miatta a kiváló írónak. Én magam csak évek múlva értesültem a bonyodalomról, Tormay Cecile titkolta előttem, ameddig csak titkolni tudta.

... Tormay Cecilet finom és mégis határozott egyénisége, éles ítélőképessége, az irodalmi élet bonyolult viszonyaiba való belátás adománya, mozgalmas és tevékeny temperamentuma valóban predestinálta arra, hogy írói kört gyűjtsön maga köré s hogy irányítójuk legyen.

Aki mellette működött, az csak kegyelettel és hálával emlékezhetik meg róla.

Galamb Sándor.

EGY EGÉSZ NEMZET VOLT A CSALÁDJA:

Meglátott minket, vidéki írókat is. Nem divatból, de mert integrálisan magyar volt irodalompolitikájában is. A szelleme világított, a szíve, amit mindig úgy takart, melegített. Nagyasszony volt: az első magyar nő, aki Európának is írt, de a szíve mégis a magyar szenvedése maradt.

Mikor régebben találkoztam vele a *Napkelet* összejövetelein, valami állandó borongást láttam klasszikusan nemes homlokán. Akkor nem értettem. Most tudom, hogy a magyar milliók bánatfelhője volt az. És ha most a halál szent távlatában összerakják Tormay Cecile nagy egyéniségének mozaikját, én a legszebb mozaikszemre ezt írnám: «Lelkében anya volt. Egy egész nemzet volt a családja».

Békesfehérvár, 1937. április 14.

vitéz Szarka Géza.

ÉDESANYÁM SZIVE.

Ezerkilencszázhuszonhét vagy huszonnyolc a dátum? Nem tudom már pontosan. Temérdek idő elrepült azóta s az ember a dátumokat rendre elfelejti, csak az eseményekre emlékezik. Annyi bizonyos, hogy Hartmann János, a Napkelet akkori szerkesztője, aki olyan volt hozzám, mint az apám, nem sokkal azelőtt mentett meg az éhenhalástól. Kétévi kóborlás, napszámosság, lakástalanság, éhezés és egyéb ilyesmi volt mögöttem. Nem vidám dolgok s ha Hartmann János és igen: Tormay Cecile akkor nincs, valószínűleg én se vagyok már. Az ember az állandó erőfeszítés bizonyos pontján túl könnyen elkallódik és roppant könnyen vesz búcsút az összes világi látnivalóktól. Kell, hogy az embert ezen a ponton innen vegyék észre, egyébként: késő. Lehet, hogy ez a pont annyit jelent: idáig tart az ember hite és fiatalága.

Nos, abban az időben a Napkelet szerkesztői és munkatársai péntek-délutánonként az Erzsébet-kávéház különtermében szoktak összegyűlni megbeszélésre. Egy ilyen megbeszélésre vitt el egyszer Hartmann János és ott találkoztam először Tormay Cecile-vel. Ha őszinte akarok lenni, meg kell mondanom, hogy meglehetősen ellenséges érzéssel mentem oda. Elvadult ember voltam, nyomorúságtól cserzett, bántotta a fületem a méltóságos cím. A pannonhalmi főapáton kívül akkor még nem álltam szemben méltóságos úrral, útáltam a címeiket, ma is útálok s gondoltam, most kapok pár leereszkedő gesztust és résztvevő sajnálkozást. A szegény ember előre is harapós dühével mentem oda, ám sem a leereszkedésből, sem a sajnálkozásból nem lett semmi. Tormay Cecil azt mondta egyszerűen, természetesen és közvetlenül:

— Isten hozta közénk, kedves Dallos.

Egész lényén látszott, mennyire túl van lelkében címen és leereszkedésen. Író volt csak ott köztünk, semmi más, formákkal, kifejezésekkel, belső lázaival küzdő író, aki épúgy vergődött a «csoda» nyomása alatt, mint más, akit eléggé elítéltek hozzá, hogy ezt a csodát magával hozhassa s aki eléggé bátor volt, hogy ezt a csodát vállalja is. Látszott rajta, hogy kicsit fáradt; az íróasztaltól jött ide. A szemén látszott, amely az élet fényén túl kicsit szomorú és kicsit gyermeki volt. Ott vele együtt valami hatan csakhamar beszélgetést kezdünk, világosan emlékszem, arról, ki hogyan dolgozik. Elmondta, hogy ő lassan ír, szenvedve, alázatosan az érzések előtt; úgy ír, mintha imádkoznék. Aztán mi is szépen elmondogattuk, nekünk hogyan megy az írás. Lelkes, alázatos és a szépség hívásában izzó kis csoport voltunk ott hatan. Mire szétmentünk, azon vettem észre magamat, hogy minden ellenszenvem elmúlt s éreztem, hogy egy szép, elhivatott és rendkívüli egyéniséggel találkoztam. Egy emberrel, aki épúgy szenved, harcol, győz vagy legyőzetik, mint én.

Valami jó ruhám nekem nem volt abban az időben, nyomorúságom idején mindent eladogattam, de azt mondhatom, mindenhol inkább éreztem a jó ruha hiányát, mint ezeken a péntekdélutánokon. Itt s őelőtte egyszerűen nem számított ilyesmi. Olyan dolgok ezek, amelyeket egy, a nyomorúság legmélyéről került ember, akinek eddig az volt a falat kenyéren túl a legfőbb gondja, hogy bizonytalan valójával a rendőröket minél messzebb elkerülje, sohase felejthet el. Úgy jártam ide, mint haza s Hartmann Jánosékon kívül, akik engem, éktelenül kopott csavargót, legelőször fogadtak be szeretettel, Tormay Cecile-nek ezek a péntekdélutánjai voltak az otthonom. Lelkileg tulajdonképpen ezekből éltem, de testileg is, mivel a kenyérem is — novellák után — a Napkelettől került.

Mert módos, biztos életű nem voltam még. Dehogy! Csak éppen volt valami ennivalóm és nem aludtam ágyrajáró házban, vagy a ferencvárosi vasuti töltés alatt.

Nos, így melegedtem fel, az egyik péntekdélutánon azonban nagyon leverten és kétségbeesve ültem a Napkelet-asztal mellett. Levelét kaptam ugyanis reggel hazulról, amelyben édesanyám azt írta, hogy beteg, komoly baj van a szívével, orvos kellene, valami jó specialista, ezentúl ápolás, pihenés, gondtalanság, mert az otthoni orvos azt mondja, hogy nagy baj lesz egyébként. Ám mindez lehetetlen, mert nagy a szegénység odahaza is, fűtésre se igen telik, nem orvosra, gyógyszerre, pihenésre, hát majd csak elszenved valahogy, ámbár olyan szív-fájdalmi vannak, hogy aludni is alig tud tőlük. Való igaz, hogy roppant szegények voltunk, apám pár esztendővel azelőtt halt meg — egyébként nekem se kellett volna megjárnom az élet legfenekét — s én egész nap rémülten futkostam az utcákon, hogy meghal édesanyám. Nagyapámat is a szíve vitte el s most úgy látszik, ő következik. Anyámat nagyon szerettem s nagyon szeretem, talán jobban is, mint ahogy felnőtt emberek az édesanyjukat szeretni szokták. Hát falfehéren és kétségbeesve ültem ott a péntekdélutáni asztalnál, jóformán azt se igen tudtam, mi történik körülöttem. Fekete délután volt nagyon. Csak arra neszeltem fel, hogy valaki azt kérdezi:

— Mi baja, kedves Dallos? Beteg talán?

Tormay Cecile kérdezte. De nem úgy, mint a főszerkesztő, mint a méltóságos asszony; mint munkában egy társam, olyan hangon tudta kérdezni.

— Nem — mondtam neki —, nem vagyok beteg, csak anyám, szegény . . .

És elmondtam neki, mi hogyan áll. Elmondtam neki édesanyám levelét, ahogy itt fentebb leírtam, a körülményeinket, a reménytelenséget, mindent.

— És nincs semmi lehetőség? — kérdezte.

— Nincsen. Pihenés kellene. Ápolás. Orvos . . .

Lehet, talán elfátyolosodott a szemem, bizonyosan nem emlékszem már rá.

— Szegény Dallos — mondta Tormay Cecile. — Nehéz magának. Nagyon nehéz . . .

Valami ilyesmit mondott, de hát szerkesztőségi tanácskozás volt, elkapták más ügyek, lefoglalták más emberek s az én dolgomról több szó nem esett. Még fájt is ez nekem, világosan emlékszem rá és elfogott a régi düh, az az ellenszenv, amellyel legelőször beléptem ide. A megkínzott proletár szomorú dühe. Ó, sajnálkozni könnyű, gondoltam, a jó szavak semmibe se kerülnek és csak annak jók, aki kimondja őket. Eh, mondtam magamban: «Méltóságos asszony». Mégis csak Méltóságos asszony». A valóságot írom, becsületesen akarok beszámolni mindenemről, hát őszintének kellennem. Ezt mondtam magamban, előntött az ellenséges akhamar elmentem.

Szervesen ballagtam haza, áttöprengtem az egész éjszakát s elsírtam anyámat. Másnap délben — kóborolni indultam — expresszlevelet kaptam János Jánostól, az egyetlen embertől, akit akkor szerettem, hogy Tormay délután négy órára sürgős ügyben kéret magához. Csak ennyi volt a lapon. Öre elmentem a Kőfaragó-utcába, mert ott lakott, de olyan hidegen mentem, mint a kő. Becsengettem Tormay Cecile lakásán s úgy léptem át a küszöbét, mint egy vad proletár. Rögtön fogadott s mosolyogva jött elélem.

— Ne haragudjék, kedves Dallos, hogy tegnap nem tudtam többet beszélni magával, de az ügyéről nem feledkeztem el. Nézze, a Rókus-kórházból hívták a szívprofesszort, aki szívspecialista és nekem atyámfia, reggel megbeszéltem a dolgot és minden rendben van. Hozza fel az édesanyját, a professzor külön

osztályán bármelyik nap készen várja az ágy. Csak ne féljen, Ritoók egész bizonyosan meggyógyítja az édesanyját. És nem kerül semmibe.

Néztem rá és — erre már határozottan emlékszem — akkor kiesett szememből a könny.

— Nono — mondta —, nem szabad. Semmiség az egész. Hartmann mondta, hogy egy nagyon szép nagy novellát adott a napokban nekünk. Menjen fel a kiadóhivatalba Hegedűshöz (ő volt az igazgató), rögtön megkapja érte a pénzt. Úgy számítjuk Hartmannal, hogy tizennégy oldal lesz a novellája, a nyolc pengő. Igen?

— Igen — mondtam.

— Ha aztán véletlenül mégis több lesz — mosolygott —, majd elszámolunk. Isten vele. Csak ne aggódjék.

Ennyit beszélünk s én mentem. Azt hiszem, március eleje lehetett, mert még hűvös volt s az utcákon ritkás, télutói köd. Rohantam a kiadóhivatalba, felvettem a pénzt, sürgönyileg küldtem édesanyámnak útiköltséget, másnap délben ő már idefenn is volt és a Rókusban, Ritoók professzor külön osztályán várta az ágy. Hat hétig feküdt ott s Ritoók professzor valóban rendbehozta annyira, amennyire egy elkínzott és megfáradt asszonyszívét rendbe lehet hozni. Igen. Most is él édesanyám, az Isten tartsa meg sokáig. És hát nem tudok mást mondani: ilyen volt Tormay Cecile. Tormay Cecile, aki édesanyám szívét meggyógyította, de akit a saját szíve elvitt. Akinek a mások szívére gondja volt, a magát azonban hagyta pusztulni, mert élete utolsó percéig fogvatartotta a «csoda», amelyet magával hozott, amelyet vállalt és amelynek élt.

Ennek a történetnek kilenc vagy tíz esztendeje. Azóta kicsit elverődtem mindenfelé s most jut csak eszembe kilenc vagy tíz év távlatából, hogy akkor, azon a márciuseli délutánon elfeledtem Tormay Cecile-nek köszönetet mondani. Valahogy úgy esett, hogy elfeledtem. Hát most mit csináljak? Mégis csak pótolnom kell a mulasztást. Későn, de őszintén és mégis csak meg kell mondanom:

— Méltóságos asszony (de most már nincs semmi éle ennek, akkor se lett volna), ne haragudjék, hogy ilyen feledékeny voltam: hálásan köszönöm Önnek édesanyám szívét.

Dallos Sándor.

A SZÉP VARÁZSA ÉS A VALÓSÁG ZÁTONYA.

Fiatalságának emlékeit a «szép» varázsa aranyozta be. A szépség volt céja nemcsak művészetének, hanem életének is. Harmónia, kiegyensúlyozottság, önuralom, mértéktartás szinte férfias erények. Ehhez járult a kifinomodott asszonyi érzékenység, amely képessé tette halk árnyalatok, rezdülő hangulatok felfogására és kifejezésére. Valóban legnagyobb nőirónk volt, mert férfias eszmegazdagságával, eleganciájával, magas céljaival, asszonyi érzékenységét, aprólékos műgondját párosította.

A magyar élet viharai után úgy érezte, hogy a közélet terén kötelességei lesznek. Megkísérelte a társadalmi és politikai életet felemelni a maga tisztább, művészibb világába. Nem sikerült neki sem, ahogy legjobbjainknak élete ezen a zátonyon törött darabokra. Mennyire sebezhetette lelkét a hétköznapi ezer gondja, szennye, disszonáns zűrzavara! Megbomlott a harmónia, amelyet annyi szeretettel, aprólékos gonddal épített ki maga körül. Talán nemcsak betegsége miatt volnult el élete utolsó éveiben az emberek elől.

Fábián István.

A TOLL ÉS A GONDOLAT KRISTÁLYTISZTA MŰVÉSZE.

Hosszú évtizedes barátság fűzött Tormay Cecile-hez. Ezt az őszinte és mély barátságot sohasem zavarta az, hogy minden találkozásunk vitatkozással kezdődött. Legutoljára egy ködös őszi délután, csepegő esőben a Múzeum-kertben sétáltam vele. Persze akkor is vitakoztunk, egymás mondataiba gázolva. Én egyszerre csak felordítottam és elrohantam a Sándor-utca irányába. A vita hevében megfeledkeztem a rádió-előadásomról. Az utolsó pillanatban ültem lihegve a mikrofon elé. Tormay Cecile sohasem tudta meg, hogy miért hagytam faképnél akkor, pedig sokszor elhatároztam, hogy levélben kérek bocsánatot. Most befejezem a félbemaradt mondatot: «... mert nézze Méltóságos asszony, hiába szíd engem, én magát mégis nagyon szeretem és kimondhatatlanul tisztetem magában a toll és a gondolat kristálytisztá művésztét».

Zilahy Lajos.

MEGÁLLT AZ ÓRA...

«Nekünk mennünk kell, előre, . . . át kell esnünk mindenem, hogy kijussunk a csendbe, amely majd a miénk lesz.»

Megállt az óra ; s a csend már az övé.

Immár az övé, ami majd mindnyájunké lesz egyszer. De tudunk-e majd mindnyájan úgy jutni el odáig, ahogyan ő cselekedte: előre menve, mindig! Azért jutva el odáig, mert *előre* mentünk, a vezető út téveszthetetlen egyenesével önmagunkban, ahogyan ő cselekedte, a nyert és vállalt életformát viselő legjobban-igazi mivoltunk végig töretlenségével! A *szép* élet tán mindennél nehezebb. Kötelez ; mint a nemesség. Az ő élete kivételes lélek vendégüllátásában volt méltóságtudó : hajlékhoz, vendéghez illet az ékszeres teher, amelyet mindkettő viselt.

Zabolátlan és céltalan fiatallány-fantáziám annakidején úgy akadt meg az «Emberek a kövek között» mondatain, ahogyan bolond, tévedt, kócos fénynyaláb akad bele a felétartott ékszer csiszolt köveinek tükrébe. Mintha két láng kapott volna össze, tűzvész futott végig a könyvben sorról-sorra — és ez nem volt csak fényjáték —, akkor már nekem sem. Felénél tarthattam a könyvnek, amikor valaki megzavart. Talán egy óra mulva folytattam az olvasást. Sohasem felejthetem már el, amire ekkor ébredtem rá. Ekkor éreztem meg, mi az, amikor egy írásműnek minden más kívüllétezőtől külön életű, elidegeníthetetlenül sajátos atmoszférája van. S amint lapozom ma újból A régi házat, a Viaszfigurákat, a többieket, a sorok közül kicsap régi felindulásaim lehelete és alakot ölt minden, ami akkor, amikor először olvastam őket, sorra életrekelt a sorok között ; és aminek az életére rá lehet csukni a könyvet : újra kinyitva újra él ; mint a mesekönyv kis hercegnője . . . aki megfáradtan, megpróbáltan, életkiváncsiságában megcsalódtan is, ott áll választottá-jelölt helyén mindvégig, az élet és a mese örökkévalóságának mindig ittmaradó mondanivalóival.

Molnár Kata.

KÉT MÉLYSÉGES SZERELME VOLT: MŰVÉSZETE ÉS MAGYARSÁGA.

Ritkán küzdöttem ilyen nehéz feladattal, mint most, amidőn néhány sorban megemlékezni próbálok Tormay Cecileről, akit húsz év óta ismertem. Magam előtt látom választékosan előkelő és finom egyéniségét, amelyhez sehogysem illenek hétköznapi magasztalások. Visszaemlékezem arra, hogy milyen mély hatással voltak rám írásművei és szeretettel gondolok azokra az évekre, melyek alatt a Napkelet kritikái rovatának munkatársa voltam. Gyakori személyes érintkezésünkben azok az órák vésődtek legmélyebben emlékezetembe, melyeket néhányan meghitt beszélgetésben lakásán töltöttünk, ilyenkor minden elfogódás nélkül mondta el vágyait, közölte aggodalmait. Két mélyeséges szerelme volt: művészete és küzdelme a magyarságért. Hol az egyikhez, hol a másikhoz érezte magát hűtlennek, mindkét vonatkozásban még többet akart szolgáltatni. Elégedetlen volt önmagával, legtöbbször valami enyhe szomorúság vegyült szavaiba, de lelkesíteni másokat és buzdítani annál jobban tudott. Rendkívül kifinomodott izlésével és ritka tapintatosságával úgy tudta nézeteit közölni, mintha azok a szavait hallgató lelkéből fakadtak volna, a vele való érintkezés mindig gazdagodást jelentett. Amilyen fanatikusan hitt a maga igazában, annyira tisztelte mások álláspontját, ha az tiszta meggyőződésből fakadt, jóindulatú barátsága velem szemben egyáltalán nem szűnt meg, amidőn évekkkel ezelőtt útjaink egy időre szétváltak. Hálás szeretettel és tisztelettel őrzöm nemes emlékét.

Farkas Zoltán.

UTAT VILÁGITOTT NÉPÉNEK ÉS FÖLEMELTE NEMZETÉT.

A Goethe értelmezésében vett művészt és a magyar nemzeti gényusz ritka teljességű megvalósulását siratjuk Tormay Cécile elmenetelében. Voltak évek, amikor úgyszólván egyedül virrasztott a magyar társadalom hánytatott lelke mellett: ő lobbantotta lánggra benne s tartotta ébren a nemzeti érzést. A legsötétebb napokban tört fel szívből a hivatás tudata s teljesítésért áldozatul az oltárra tette művészetét. Először tudatosan, majd «a nagyobb nemzeti célok sóvárgásában végzett munka» sodrának következményeként. S ha a művész a «gonosz megpróbáltatások» vergődéseiben kételkedve gyötrődött is a sötétlő jövőn, a küldött sohasem vesztette el a jóságát és igazság győzelmében és feltámadásunkban való hitét. Olvasom sok évvel ezelőtt írt leveleiben: «Mennyi szépet és jót előlegeztem valamikor az embereknek és milyen kicsinynek és silánynak bizonyultak! Soha többé nem fogom őket úgy láthatni, mint régen...» Ám esztendőik multán, amikor «a küldött sok megpróbáltatás után felért a hegyre», megenyhültem és szánakodva nézte az emberek küzdelmét a széppel és jóval. Ilyenkor felrajzolódott a hívő keresztény látomásában a jobb és szebb jövő képe, «az eljövendő kor, amely a mi korunk lesz». Tormay Cécileben valóban életre kelt a plátói ideál: a művész és gondolkodó kilépett elmélyedéséből, hogy utat világítson népének és felemelje nemzetét.

Cavallier József.

EMLÉKEZÉS A SZERKESZTŐNŐRE.

Ha ott volt a Napkelet-asztalánál, törekeny alakja nemcsak a szerkesztés jogán lett középpont. Erély sugárzott belőle, gyors, határozott mondataiból, acélszürke szemének tiszta pillantásából és törhetetlen hit mindabban, amit csinált és tervezett. Meggyőzni akart beszélgetés közben is, ébresztetni, felrázni. De az agitatív természetre oly gyakran jellemző keménységének nyoma sem volt benne; a szívével volt fanatikus, nem a szavaival. Egész magatartásán érződött az a finom tartózkodás és tapintat, amely írásainak is legrokonszenvesebb tulajdonsága. Alapjában előkelő irodalmár maradt a leggyakoribb kérdésekben is, választékos és álmokat szövő.

Mindenekfelett pedig jóindulatú és jóakarátú. Engem, a kezdőt, aki az ő lapjában jutottam először a nyilvánosság elé, ez a vonása ragadott meg legjobban. A fiatal mohóságnak, amely a legkülönfélébb témákat akarta cikkekben gyümölcsöztetni, sohasem vetett gátat. Érdeklődve hallgatott meg minden ötletet és örült, ha csakugyan elkészült a munka, készséggel közölte. Tudta, hogy ebben az irányítást, de még a tanácsot is kényszernek érzi a lázadni mindig kész fiatalság; hagyta, hogy ki-ki a maga rögeszméit kergesse. Bizott bennünk és ránkbizta a többit; hálásak lehettünk néki érte.

Én a magam részéről pályakezdeméért is adósa vagyok. Az állástalanság már akkor, tíz éve fenyegetően növekedő rém volt és a kenyér elnyerése nehéz. Amikor értesült szaladgálásaimról, pártfogásba vett és bár maga alig emlegette, közvetve hallottam meg-megújuló lépéseiről; nem feledkezett el ügyemről. Mint mindenben, ebben is tapintatos volt, csendes és erélyes.

Halász Gábor.

ÖRÖK HŰSÉGGEL...

1924 januárjában egy sápadt, sovány, félszeg, Erdélyből kivert fiú ögyelgett fázósan a pesti szerkesztőségek körül. Bemenni sehova sem mert. Tanulni akart Budapesten és «mellékesen» írói nevet szerezni. Táskájában egy vékony versfüzet s néhány kolozsvári lapban megjelent költeménye. Ahová bátortalanul bekopogott, elutasították. Ekkor jutott eszébe Tormay Cecile, a nagy író. Még odahaza került a kezébe a megrázó «Bujdosó könyv» egy valóban kéz- a kézből zarándokló és bujdosó példánya. A lelkes fiatalember merészen felkereste Tormay Cecilet — s ezuttal — hitében nem csalódott. Tormay Cecile szeretettel fogadta s az előkelő *Napkelet*-ben le is közölte az ismeretlen kezdő poéta egyik versét s a bátortalan ifjút a folyóirat szokásos péntek délutáni heti összefogetelére, országosnevű írók, kritikusok közé invitálta. Néhány hónap mulva pedig ajánlatára az Uj Nemzedékhez került újságírógyakornoknak. Ez volt a kezdet!

1937 április 2-án, amikor a trieszti gyors rohogott velem Róma felé — az olasz állam kitüntető ösztöndíjával — eszembejutott mindez s a fontos határkőnél köszönetet akartam neki írásban mondani. Későn! A rádió éppen akkor röpítette szét halálhírét. S most élő helyett a magyar szívekben s a művelt emberiség köztudatában mindig halhatatlan Tormay Cecilenek küldöm el köszönetemet, örök hűséggel az általa képviselt eszmékhez.

(Róma, 1937 április 14.)

Mihály László.

FOLYTONOS LÁNGOLÁSBAN PAZARUL OSZTOTA EL ÖNMAGÁT.

Mikor még csak az írásaiból ismertem, az igazi női szellemet és lelkeséget csodáltam benne, aki bármilyen témához nyúlt, lüktető, meleg életet lehelt mindenbe. Nála is, mint minden írónál, csak egyet kerestem: fényt, megértést a lélek titokzatos birodalmában, a ráismerés, a felfedezés izgalmas örömét; igen ez így van, ez bennem is így él, csak homályosan, tudatalanul, formátlanul. Az író Tormay Cecile állt akkor előttem, aki éppen azért, mert író, többet és lényegesebbet tud az emberről és az életről.

Régen volt, mikor személyesen megismertem. Techert Margit és én, mint egyetemi hallgatók, úgy mentünk fel hozzá egyszer, mint minden komoly, igaz ügy lekes védelmezőjéhez és előmozdítójához. Egyetemi nőhallgatók ügyének védelméről szóló cikk — Ritoók Emma és Czeke Marianne cikkének — elhelyezését kértük Tőle a Napkeletben. Emlékszem, hogy a legnagyobb készséggel tett eleget kérésünknek, de arra is emlékszem, hogy nekem akkor ennél sokkal fontosabb volt személyes megismerésének élménye. Mert ez igazi élmény volt számomra. Kedves, régi házban, a Kőfaragó utcában lakott. Otthonában semmi kirívó, mintha a régi értékes bútörök, tárgyak mind csak egyetlen célt szolgáltak volna, hogy mindjárt a belépésnél megéreztessek velünk az igazi úri otthon tiszta, előkelő légkörét. Milyen stílusos háttér volt ez Tormay Cecile finom karcsú alakjához, szép karakterisztikus fejéhez, könnyű mozgásához. De mindennél megragadóbb volt muzsikusságom számára a hangja.

A hangban igen sok van az ember jelleméből. Vannak hangok, amelyekből rögtön kiérezni a lelki durvaságot, a földhöz tapadó anyagiasságot; vannak hangok, amelyek olyanok, mint a kő, hidegek és érzéketlenek, nincs bennük semmi az érzés melegségéből, nincs bennük semmi «néni»; vannak kellemes, csevegő hangok, de valahogy üresek, mert léleketlenek.

Tormay Cecile hangjának valami különös varázsa volt: *lelkes hang volt*. Most értettem meg igazán, hogy milyen hatalmas fegyvere lehetett ez a hang élete nagy művének, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének létrehozásában. Többször hallottam őt még ezután nagy nyilvánosság előtt beszélni, de ezeket a beszédeket nem is felejttem el soha. Mindenki megérezte, hogy amit mond, azt a lelke legmélyéről szakítja ki, hogy hangját ez a mély átélés színezte, tüzesítette, simította bársenyos puhává, vagy keményítette acélos szilárdságúvá. Ettől a belső tüztől, a lélek tüzétől tudott olyan magasra szárnyalni, tudott a magyar szónak különös ízt és páthoszt adni. Még a rendes társalgásnál is elárulta ez a hang, hogy a folyton lángoló, folyton szárnyaló lendület Tormay Cecile telkének igazi életeleme, hogy csak akkor kapja meg igazi egyéni színét és fényességét, ha nagy eszméről, ha *magyar eszméről* szólhatott.

Ebben a folytonos lángolásban pazarul osztotta el önmagát. Itt csak magamról szólhatok. Ahányszor erre alkalom kínálkozott, soha el nem mulasztotta, hogy buzdítson, bátorítson, hogy még betegségében is a legnagyobb figyelemmel kísérje zeneirői működésemet. Nagy kincsem az a levél, amelyben két év előtt megjelent zeneesztétikai könyvemhez gratulált. Mint minden levelében, itt is sehol egyetlen közhely, vagy banális szólam, minden mondata a stilizálás remeke, de emellett pár megjegyzésével igazi művész-

ösztönrel jobban rávilágított a lényegre, mint tudós szakmuzsikusok. Hogy mit jelentett ez a megértés az én számomra, nem kell bővebben magyarázni.

S én csak egy voltam a sok-sok közül, akik mind valamilyen vonatkozásban kaptak tőle. Csak gazdag lélek, igazi asszonyszív és költőszív tud ennyit adni, mint amennyit Tormay Cecile adott az öt megértőknek. S ennek a léleknek egyetlen erőforrása a hit volt, a próféták sziklaszilárd hite.

Egy alkalommal ezt mondta nekem Tormay Cecile: «Erősen hiszek abban, hogy mindenkinek mindenért meg kell fizetni. A Gondviselés sokszor olyan homályba burkolja előttünk az Igazságot, hogy gyenge elménkkel kétségbe kellene esni, ha nem élne bennünk a hit: előbb-utóbb, de mindenért meg kell fizetni. Semmi rossz sem marad büntetlenül, semmi jó sem jutalmazatlanul».

Ez a hit az isteni Igazságban, a magyar Igazságban adott neki erőt, hogy halálosan beteg, megtört szívével is folytassa munkáját írói, ihlető, irányító munkáját, mint az egyetlen értéket, ami még az életben tartotta.

Szavai még most is fülembe csengenek, mint egész életre szóló, hálás kegyelettel őrzött szellemi örökség.

Prahács Margit.

TORMAY CECILE ÉS ITÁLIA.

Nagyjából kétfajta ember látogatja Itáliát. Van, aki «pihenni» jár oda, nyaranként, feledni, üdülni, némi sznobságtól is élvezve, mert Nápolyt látni kell, mielőtt meghalunk. Ezek az «utazók». Velük telnek meg a kedvezményes vonatok, ők tudnak legtöbbet az útikönyvekből, nekik vannak a legmaradandóbb emlékeik és feledhetetlen élményeik. De vannak, akik őszinte lelki szükségből ereszkednek alá e gyönyörű félszigetre, nem az időjárás hagyományos menetrendje, hanem a szellemi igény változó évszakai szerint. Mennek, hogy igazolják magukat a déli nap hevében, a szépség természetes hazájában. Nincs útitervük s még talán útijegyzetek sem dagadnak bőröndjeikben haza jövet Tormay Cecile ez utóbbiak közé tartozott. Réges-régi szerelme volt Itália, de írott emléke, műfajilag szólván, kevés van: Két szép rajza Firenzéről és Dél-Itáliáról. E kis könyv nyugodt hangja, kiegyensúlyozott menete, meggondolt képei és hasonlatai mindennél jobban bizonyítják, hogy az emlékek frissességének mennyire használ az idő, hogy a benyomások őszintesége is a távoli visszhangon ismerszik meg leghitelesebben. S talán nem is tartotta volna fontosnak ezt is megírni, ha már nem kötelezte volna el magát egy bizonyára szívéhez nőtt fordításával, a *Fioretti*-vel, a latin mitológiának. A déli mitológiának, mely benne él minden íróban, aki tervei és képességei kavargásában maga fölött érzi a klasszikus írói erkölcsöt: a fegyelemnek és szabadságnak e tündéri kettősségét. Tormay Cecile vágyódása a Dél felé őszinte és természetes volt. Nagyarányú terveinek kellett a mértéktartás déli példája és bátorítása. De kellett minden művében oly fontos és uralkodó atmoszférának telítettségéhez a Dél levegője is. Gondoljunk csak az «Emberek a kövek között» fojtott és fojtó s mégsem naturalista módon megteremtett levegőjére. De nemcsak itt, hanem másutt is, a nagy történeti képekben: a nagyarányúságra való törekvés s ugyanakkor mértéktartás. Ez, ha nem is a Dél hatása, mindenesetre igazolása annak, hogy Tormay Cecilének Itália nem a kötelező iskola volt, hanem ösztönös törekvéseinek éltető levegője.

Füsi József.

FÖLDVÁRY ERZSÉBET.

Földváry Erzsébet — mondta az ismerős, baráti ház, amelynek fedele alatt otthont keresett bujdosásában. — Földváry Erzsébet — mondták még a kipróbált hűségű barátnak is darabig s csak gyanítani lehetett a száj hűvös, titokzatos vonalából, a sasorr s a változó-tengerszínű szempár, a finom, ideges kéz s a telt, zengő hang szövetségéből és érezni, percről-perce jobban, valaki rangrejtve él itt, a vendég: *valaki* . . . Vigyázni kellett abban az időben, nappal alig látták, megbújt vagy pihent — a halál csirája fakadóban volt már benne — de magányos emeleti szobájában féléjszakákon égett a lámpa, gyöngé, bágyadt fényvel virrasztva a határváros baljós árnyai felett, ahol kétféle küzdelem folyt: ágyúk és gépfegyverek eszmecseréje a falakon kívül, világnézetek robbanó vagy burkolt harca a falakon belül; a falak, a Balassák ősi végvárának falai valóban *por- és ólomból* voltak azon a nyáron s a *Bujdosó könyv* puszkaporos hordón, világító lövegek fénye mellett készült. Az élet az élelmiszerjegyek, házkutatások, rekvirálások és rémhírterjesztések vigasztalan változatosságában zajlott, hulláma megcsapott mindent, mélységet, magasságot kíméletlenül, csak az üvegtoronyban virrasztó magányos, acélos lélekhez nem ért fel. Kitartani! — de e jelszót mintha nem Földváry Erzsébet, egy magyar asszony, dáma a sok közül adta volna ki; nagy tervek körvonala érzett mögötte, másszóval küldetés. Már akkor sejteni lehetett, oka van rá, hogy egyszerűen Földváry Erzsébetnek nevezze magát, ismeretlen ismerősnek, akihez az est cinkos sötétjében megfáradt, megtilolt asszonyok surrantak, hogy vesékké és dolgokba látó szeméből tisztánlátást, acélos kézszorításából a felemelkedés reményét vihessék magukkal a felbolygatott otthonokba. Később, hogy lerázta magáról Földváry Erzsébet közömbös, menedéket adó figuráját, nagyasszonykorában is találkoztam vele még, de mindig annak láttam, akinek megismertem és ezután is látni fogom már: a *Bujdosó könyv* hőséne s a meghitt baráti kör központjának, titkos beszélgetések és edző eszmecserék emlékeiben. Ma is úgy látom, ahogy akkor: magányos hattyúként lebegve vad vizeken, kezét törhetetlen hittel kinyujtva fajtája felé, szenvedve és égve, de sohasem csüggedve, sohasem megtörve, lobogó fáklyának, fajtája és neme ősi küldöttjének, nagy magyar asszonynak, egyszóval: Földváry Erzsébetnek.

Fertsek Ferenc.

TORMAY CECILE ÉS A KEZDŐ IRÓK.

Nagyságát, működésének országos jelentőségét felméri majd az objektív értékelés. Műveinek halhatatlan szépségét átvette már a nemzet örök kincstára. Emléke — hiszem — márványba vésve áll nemsokára minden igaz magyar előtt a hősi áldozatosság példája. De szeretetreméltó egyéniségét se az irodalomtörténet klasszikus lapjain, se márványban nem lehet megőrizni. Áldott emlékét, egyéniségének varázslatos vonását azoknak az íróknak hálás szíve őrzi, akiket — velem együtt — az indulásnál fogott kézen, akikhez mindig volt néhány biztató, elismerő, eligazító szava, vagy néhány felejthetetlen sora. Vezetni, irányt mutatni mindig kész volt, hogy a fiatal magyar írónemzedék el ne veszelődjék az irodalmi viszonyok dantei rengete-

gében. Szeretete a fiatalok iránt az útjával tisztában levő nagyságnak és jóságnak lehajlása volt a bontakozó, magyar értékekhez. Birtokomban levő sok-sok levele, a Vele váltott beszélgetések mindig a jobbra, tökéletesebbre nevelés síkján mozogtak. Ha Győrre ellátogatott, sohasem mulasztotta el a velem való találkozást. Első kérdése mindig az volt: mit dolgozik, mit tanulmányoz, mik a tervei? Azután jöttek a jótanácsok azzal a szeretettel, amelyhez fogható talán csak a megboldogult Andor Józsefben volt a fiatalok iránt. Ez a szeretet csak egy célt ismert: kézenfogni, vezetni, nevelni, emelni minden igaz, magyar értéket s megtartani írónak és magyarnak. S ha irodalmi és társadalmi alkotásai örök értékei a nemzetnek, a fiatal írók felé hajlása, őket támogató, nagy szeretete az a kincs, amelyet mi, a huszas évek fiataljai, hálánkkal és nagy emlékének megőrzésével sem fizethetünk vissza soha. Ezért is az *egész nemzet adósa* Tormay Cecilenek.

Ács, 1937, április 16.

Vitnyédi Németh István.

A FUVOLÁS LÁNY.

Elhangzott az iparművészeti múzeum kupolája alatt a katolikus Egyház évezredeken át változatlan, fenséges gyászszertartása Tormay Cecile ravatala előtt. A koporsó körül gyertyák lángjai imádkoztak a fekete alaphól kiragyogó ezüstös kereszt felé. Keresztény magunkbaszállás élt mindnyájunkban s egyszercsák odavasarzóldott szemünk elé Tormay Cecile legszívünkbeamarolóbb pogány alakja: a fuvolás lány. Rámeredtem a Jókai-lepellel bevont koporsóra és ott láttam benne Tormay Cecilt, élete lényegét. Ez az élet a görög-latin kultúráé volt, mint bájos kis terméke, a D'Annunziót és Anatole Franceot elragadó édes fuvolázó. Engem is ez fogott meg először Tormay írásai közül, ez tett hívévé.

Beszélgetéseinkben, vitáinkban (nagyon szeretett velem vitázni) sokszor gondoltam erre, bár nem mondtam neki soha. Kék szeme, aranyos szőke haja északi fajt mondott; hangja, modora, gondolata klasszikusan latint. Ez ellentétek között persze magyar volt, micsoda magyar! A Mátyás királyok, Janus Pannoniusok humanista magyarjainak fajtájából való; lelke magyar sorsokért borult és hadakozott, de átszíneződött mindig a fuvolás lány formailag rég letűnt, valójában örök lelki uralma kettős hazájával.

Igen, a magyar asszonyok vezére humanista asszony volt. Harcos, de fegyverei a Horatiustól Assisi Szent Ferencig tündöklő Itália szellemi fegyvertárából valók, a latin pogányság és a latinos keresztény középkor virágai adtak írásainak formát és csillogást. Mindez valami örök aggódású magyar tűz izzása fölött bontakozott ki benne. Szerkesztőségi összejöveteleinken, mikor körülültük az Erzsébet királyné kávéházban, valamennyiünket lenyűgözött finom figyelmitudásával. Mindenkire ügyelt, mindenki minden irodalmi dologát számontartotta; cigarettázva, kissé lehajtott fejjel, kedves mosolygással hallgatott bennünket, gyakran olyan tárgyról, melyben ő volt köztünk a legavatottabb. Olykor egy-egy nehéz életharcot vívó társunkkal félrevonult egy magányos asztalhoz, hogy azután derűs arccal térjenek vissza mindketten közénk. A temetésén nem egy ma már beérkezett író gondolt vissza e kis csendes beszélgetésekre azzal, hogy úgyszólván neki köszönhet mindent! Tormay

sohasem említette irodalmi vezéri munkájának ezt a részét senkinek. A magyar humanum volt politikai, társadalmi és irodalmi nemcsak beszélgetéseinek, de tetteinek is lényege.

Egyszer «Töretlen öregúr» címen elbeszélést írtam az édesapámról a Napkeletbe. A novella bizakodó, rendíthetetlen újrakezdekről szóló hangja nagyon megtetszett neki, valami szokatlan melegséggel tárta ki ekkor lelkét, míg a Kőfaragó-utcai lakása felé tartottunk. Újrakezdeni és felépíteni mindent, mindig, minden összeomlás után, ez az élet s csak ezt hirdesse mindig minden magyar író! Asszonyi útmutatás, de nincs férfi, aki különbet mondhatna.

A magyar humanum sokat, igen sokat vesztett vele. Íróink között üresség maradt utána; a klasszikus kultúra e magyar lelkű avatottja egyedül állt, követni nehéz — hiszen világokat fogott egybe.

Sírja felett örökk ott muzsikál elnémulhatatlan szavával a fuvolás lány...

Kilián Zoltán.

HAZA, NÁDUDVARRA!

Mindig élmény volt részemre, valahányszor beszélhettem *Tormay* Cecillel, legnagyobb női írónkkal s a legelső magyar asszonnyal.

Amikor legutóbb kerestem fel kőfaragóutcai lakásán, nagyon levertnek találtam. Abban az időben lelkiismeretlen hajszát kezdtek ellene bizonyos oldalról. Miután tisztelettel üdvözöltem, apró dolgozószobájában kezdtünk beszélgetni. Váratlanul rámvetette szomorú szemét.

Barátom, a szívem sokszor nyugtalanít... Meglátja, nem élek sokáig.

(Lehet három esztendeje ennek a látogatásnak!)

Szívemig megilletődve próbáltam vigasztalni, de ő állhatatosan rázta a fejét.

— Nem bírom sokáig ezt a hajszát...

Meghatott másodszor is a szomorúsága. Rövid hallgatás után folytatta:

— Valami kérésem lenne magához, aki közel áll a *Napkelethez*...

— Parancsoljon, méltóságos asszonyom!

Egyszerre határozott lett a hangja:

— Ha meghalok, egyre kérem magukat, akik közel állnak hozzám e világban...

Hallgattam. Ő pedig beszélt, mintha végrendeletét olvasta volna fel előttem.

— *Ha meghalok, koporsómat tegyék fel négyökrös parasztszekérre, vigyenek lassú menetben Nádudvarra s temessenek el ott. Nádudvaron akarok utolsót pihenni!*

És míg ezt mondta, könny ragyogott fel mindkét szemében.

Azóta elment közülünk szegény, akit annyian megbántottak harcos életében. Ő már benne van azokban a másvilági ködökben, amelyekbe földi-ember nem tudott még beelátni. Utána tekintünk e ködökbe elmerült megható alakjának s most már a mi szemünk könnyes.

Komáromi János.

MEGBOCSÁTOTT ÉS MEGHALT...

Mások szerették, ismerték, csodálták. Én gyűlöltem . . . de ez a gyűlölet termékenyebb volt minden szeretetnél. Hetente elmondtam szóban vagy írásban : «Ne tudjon addig meghalni, míg nekem nem tud megbocsátani». Szegény Szikra ezen többször megbotránkozott.

Ötödik kötetem megjelenésekor alakult meg a Kaffka Margit társaság és tagjául hívták meg. Új könyvemmel kapcsolatban Pesten tartzkodván, elmentem az alakuló gyűlésre. Ott körözték a meghívott tagok névsorát, melyet nagyon furcsának találtam. Kérdést is intéztem az elnöknőhöz, hogy miért nem láttam a névsorban dr. Ritoók Emma vagy Pálfyné Gulácsy Irén nevét? A kérdezett gúnyos tréfálkozással azzal felelt : «Miért nem kívánod mindjárt, hogy Tormay Cecilet is ide hívjuk?»

Ez szíven ütött. Tormay Cecilet csak gyűlöltem, mint egy elhagyott asszony a férjét gyűlöli, de azért . . . nem tudtam volna gyűlölni, ha nem becsültem volna valamely végzetes oknál fogva sokra.

Pestről való hazaérkeztem után nyomban írtam Tormay Cecilenek. Azt írtam : belátom, hogy okkal és joggal gyűlöl, ha hasonló helyzetben de mindketten zsidók volnánk, nem állnánk így egymással szemben, hanem egymás mellett. Meddig még? . . . meddig még ! Nem akarok érvényesülni általa, de a könyvemet adja ki bírálatra stb., stb. Elég legyen ebből az esztelen egymás írtásból.

És erre Ő úgy felelt, mintha egy gyerek felelne vissza a sötét erdőből egy másik, eltévedt gyereknek. Mintha az eltévedtnek, ki kétségbeesetten ordít, káromkodik, felelne szelíden, magától értetődően az utat jobban ismerő másik : jó-jó, itt vagyok. Nem kell azért úgy kiabálni . . .

Ahogy levelét a kezemben tartottam, bár sohasem láttam Őt, de úgy képzeltem magam elé, hogy az én levelemet csak befogott füllel tudta végigolvasni. És így felelt reá :

«Nem gyűlölöm és nem is gyűlöltem soha. Mindig csak úgy tudtam Önre gondolni, mint egy sokat szenvedett asszonyra, kit félrevezettek.»

Elhatároztam, hogy megismerkedem valamely írásával, ha nem is a Bujdosók könyvével. Nem akartam Tőle eltávolodni, most már minden áron szeretni akartam.

Az «Ősi küldött»-et hoztam haza. Nem tudtam élvezni a művészi élményt, mert annyira lesujtott a szégyen, hogy ezt a tiszta, becsületos nagy magyar művészt, ezt a senkihez nem hasonlítható nagy egyéniséget ennyire nem ismertem. Mert persze nekem állandóan a jó dekadens francia írókat ajánlták és egyéb külföldi szemetet.

Rettenetes nép vagyunk mi. Nem tudjuk egymást meglátni, meghalítani, . . . mert mindig közénk állnak. Hogy kik? Akiknek érdeke, hogy mi minél többet veszekedjünk, minél jobban pusztítsuk egymást és minél kevesebben legyünk.

. . . Most megbocsátott és meghalt. Folyton ettől félttem mióta nekem oly kedves levele megjött. Ebben az országban senkinek nem volt joga forradalmi multamat szememre vetni. Nagyszámú és előkelő társaságban Benjamin voltam. De Neki, Neki . . . igen. Ő a bőrén szenvedte át egész zöld néptribunoskodásomat.

Most megbocsátott és meghalt. De én nem tudom soha megbocsátani magamnak, hogy én, ki képes lettem volna tizennyolcesztendő korom óta meg-

halni minden nap, minden igazságtalanul kezelt magyar nincstelenért — tizennyolc esztendőn át igazságtalanul bántottam úgyszólván naponta az egyetlen magyar asszonyt és tehetséget, akit tisztelni és szeretni és akire feltekinteni tudtam volna.

Élő életemnek a legnagyobb rémülete volt mindig: hátha mégis van túlvilág? De most . . . most mit adnék, ha csak egy órai másvilági életet biztosítana nekem a Teremtő. Csak annyi időre valót, hogy találkozhatnék Vele, hogy Elébe lépjek, leszegett fejjel és megkérjem összetett kezekkel:

«Ne haragudj Ung, hogy olyan magyarul és keresztényül félreértettek és ítéltelek. Hé! Ung! . . . Várj, ne menjd még el az örök ködbe. Még csak azt akarom mondani, hogy én Moniszlód leszek akkor is és Utánad jövök, ha már Te ezt többet nem is tudod az Ungok megválthatatlanul magányos tekintetével tudomásul venni. Nagy az Isten és az Ő ereje, hogy Neked ennyit tudott adni, amivel itt küldött-je lehattél Ung!

Mollináry Gizella.

AZ ELKISÉRŐ KÖNYV.

Vannak felejthetetlen és vannak elkísérő könyvek. Az egyik társ csak, föl-föl bukkan a felejtés homályából. Egy-egy órára évek múltán is izgalom, az első ismerkedés élményének forrósága csap ki az emlékből. Felejthetetlen és társ: jó minden alkalommal külön ismerkednie vele, jó minden alkalommal fölnyitni, s fölzippanítani belőle a friss olvasás bódulatát. Az elkísérő könyv több ennél: szüntelen érezteti jelenlétét, beleavatkozik életünkbe, helyet kér világszemléletünkben, alakít és vezet, kísér és serkent. Ezek közé az elkísérő könyvek közé tartozik számomra *Tormay Cecile* «Régi háza». Azokban a fiatalabb években, amikor egyszerre fogott meg a származás kényszere és a magyar feladat felelőssége, amikor tanácstalanul álltam az Ulwing-család válaszfútjánál, — ez a könyv mutata meg, hogy mit jelent a származásra hallgatni és mit jelent ugyanakkor megfelelni a magyar kötelességnek is. Azóta a magyar kötelesség fontosabb lett, döntőbb és elhatározóbb. — az ember kötelessége mellett az író kötelessége is, és *Tormay Cecile* írói és emberi tanúsága biztos támasz és biztos védelem maradt továbbra is. Az elkísérő könyv lassan egy nagy író és nagy ember képviselője lett bennem, az elkísérő könyv később is, — amikor *Tormay Cecile*t nemcsak ez a könyv, hanem egész munkássága jelentette, — az igazi *Tormay*-könyv maradt számomra. A mű alkotója helyébe lépett és mindazt mutatta írásba öntött tanuságával, aki *Tormay Cecile* a magyar élet, a század Európája és az irodalom számára volt. Először tanítvány, azután fölébredt lelkű alkotó és később irányító, aki a maga személyében és műveiben jelentette azt a nemzeti gyökerű magyar irodalmat, amely tudott európai is lenni, éppen azért, mert kultúrája velejében európai volt. Az ember most eltávozott, az alkotás azonban tovább hat és tovább irányít és az írói műve nem holt betű, hanem élő, forró és gazdag valóság. És most már nemcsak a könyv kísér el, hanem az ember is, aki fönttartás nélkül az tudott lenni, amit alkotott és amit hirdetett.

Thurzó Gábor.

SZENVEDÉSE A NEMZET JÖVENDŐ EREJE VOLT.

Tizedik évfolyamát élte a Napkelet, mikor először kopogtam szerkesztőségének ajtaján egy tanulmányommal, mely a hazánkban még mindig nem eléggé ismert és méltányolt mártír-miniszterelnökkel: gróf Batthyány Lajosral foglalkozott. A folyóirat nagyműveltségű helyettes szerkesztőjén keresztül boldogult Tormay Cecile a legrövidebb időn belül közölte írásomat és így lettem munkatársa annak a folyóiratnak, melynek alapítása óta előfizetője és olvasója vagyok.

Büszkeséggel töltött el annak tudata, hogy Tormay Cecile lapjába irhattam; annak az írónőnek a lapjába, kinek Régi ház-a és Megállt az óra című novellás kötete legfelejthetlenebb olvasmányaim közé tartozik. Munkatársa lettem annak a Tormay Cecilének, kit Bujdosó könyv-én keresztül mint a legmagyarabb, leglelkesebb és legaktívabb nők egyikét zárhattam szívembe... Aki cselekvő és felrázó lény volt, akkor, mikor a férfiak tehetetlenül nézték a kapkodást, országösszeomlást. Mennyire igaza volt ennek a nagyasszonynak, mikor megállapította, hogy a magyar történelemben olykor hosszú évtizedekre eltűntek az asszonyok — nem látszottak... De ha égett itt a föld és a szerencsétlenség aratott, akkor mindig ott volt legelől a magyar asszony... És mennyire átéreztem fájdalmát, mely elfoghatta, mikor ő 1919 március 20-ának éjjelén a kitörésre már előkészített ellenforradalom indító jelét várta és ehelyett a jel helyett megjött másnap a minden nemzetit és tisztességet letaroló vörös rezsim és a jobb lelkek mehettek, amerre őket erőik és inaik vihették...

Képzetelemben csodás glóriával vettem körül a bujdosásra kényszerített, szeretett édesanyjától elszakított magyar nőt, kinek az volt legnagyobb bűne, hogy március 17-én már 242 vidéki szervezete működött, közel 300.000 magyar nővel... És amikor végre visszatérhetett a bujdosásból és hozzájárult a legnagyobb művéhez: a Magyar Asszonyok végleges megszervezéséhez, akkor csak messziről figyeltem a fáradhatatlan, de sok terhet magára vállaló írónőt és szervezőt. Noha csak írásain keresztül ismerhettem Tormay Cecilet mégis érezhettem, miként értett ahhoz is, hogy közelebbi ismeretség nélkül buzdítson, lelkesítsen. Egyik legkedvesebb emlékem néhány sor meleg, közvetlen írása, mely úgy szólt hozzám, mintha mi már régi-régi ismerősök, jóbarátok volnánk. Megéreztem bennem a hozzá hasonló jó magyart és úgy tett miként Kazinczy, ki a legkisebbeket is felkereste leveleiben, ha arra érdemet szereztek. Így részesültem én is ismeretlenül Tormay Cecile buzdító kedveségéből...

És ez a nagyasszony azt mondta Batthyány Lajos grófnének 1918 őszén, mikor magához kérte szervezkedésre, hogy «én csak közkatona vagyok, nem értek az ilyesmihez. Mindent megteszek, de nem vagyok hivatva az élen járni». De az események megcáfolták hiedelmét és éppen az események tették Őt azzá, hogy az élre kerüljön, hogy onnan soha többé ne távozzék. Mert, ha Tormay Cecile már nem is jár közöttünk, itt maradt az élőknek és utódoknak egyaránt. És ha valaki tud a Régi ház-ról, MANSz-ról és Napkeletről, akkor tud Tormay Cecileről is, mert ezeknek az alkotásoknak Ő adott elmulthatatlan örök életet és célt. Ha sokat is szenvedett Tormay Cecile és túlkorán ment el közülünk, de megérte azt, mit a Bujdosó könyvében megírt: az Ő szenvedése és vele sokaké a nemzet jövő ereje, mely nemcsak ellenállásra, de szükség esetén cselekvésre is képesít.

Mesterházy Jenő.

A LEGNAGYOBB MAGYAR ASSZONY...

Istennek van egy nagy könyve, amit itt a földön helyezett el. Rég itt van a könyv ebben a világban, az első lapot akkor tette bele Isten szent keze, mikor az első embert megteremtette. Tiszta, fehér iratlan volt akkor a lap, de egyre jobban szaporodtak aztán rajta a sorok. Isten írta rá ezeket a sorokat, Ha a földre egy új ember jön le — új lap kerül a könyvbe is. Isten keze tartja össze a lapokat, az emberi lelkeket egy nagy könyvvé s az Ő szent akarata az is, hogy a lapok összetartozzanak, — egyik a másikhoz kötve.

Egyszer nagy vihar támadt. Óriási fürgeteg robajlott fel mélyről, a föld belsejéből, ahol piros lángok, izzó tüzek bujtak meg azóta, hogy Isten keze a világoasságát a sötétségtől elválasztotta.

Most a vörös nyelvek fölcaptak a mélységből s a kiszabadult rémek ősi bosszútól tüzelve — fújva, dühöngve rázták a földet. Megragadták Isten könyvét is s falhoz, sziklákhoz, földhöz, éghez verték, csapkodták, úgyhogy szétszakadtak a lapok s kiszabadulva az örök irgalmú kézről, — rémülten kóvályogtak, kavarohtak az izzó levegőben, a vörösfényű viharban, mint felriasztott madarak.

Rémülten álltak körülötte az emberek. Volt, akinek földbe gyökerezett lába. Volt, ki fejvesztetten menekült. Volt, ki megfélemlítve bújt el és volt aki sírva elbujdosott. És senkisémet mert a vörös fürgetegbe menni, hogy utánanyulva a szállongó lapoknak — összeszedje, egymásra simítsa s újra Isten átfogó kezébe tegye vissza őket.

Ekkor jött egy asszony. Odaállt szelíden és mégis bátran a vihar középebe. Nem törődött vad tombolásával. Nem félt a tüzet ontó, felhasadt pokol irtóztató rémeitől. Fényes alakja majd itt — majd ott tűnt elő s erős kezekkel nyúlt a tépett lapok után. Mindegyikhez lehajolt, mindet fölszedte a földről, aztán az izzó levegőből fogta őket el, rémek kezéből tépte ki, — s erejét nem kímélve, életét nem féltve nem nyugodott, míg együtt nem volt mind. Aztán gondos, szerető kezével kisimogatta, egyengette a gyürt, sebetkapott lapokat s szépen egymáshoz simította, illesztette.

Aztán mikor már együtt volt mind — alázatosan ráhajolt Isten lenyújtott kezére s beletette az összeszedett, rendbehozott leveleket.

Isten keze átfogta a lapokat és ismét együtt volt a könyv. Egymásra találtak, egymáshoz támaszkodtak hát Isten könyvének lapjai, — az emberi lelkek.

De az Úr nem elégedett meg ennyivel most már. Védni, megerősíteni akarta széttépett könyvét, — mert látta, hogy a már légyőzött gonosz nem nyugodott bele sorsába.

Ezért a másik oldalára ráhelyezte a bátor, a hős, az áldott magyar asszony szívét. Ott maradt aztán a szív, mint messzefénylő, világító aranykapocs Isten könyvében. Átfogta a lelkeket, a lapokat és védte, oltalmazta a rémek és viharok ellen, melyek pedig azután is annyiszor kísértettek és dübörögve verték, törték azt a drága, védelmező, jószágos szívét.

Most lehullt a kapocs — elment a legnagyobb magyar Asszony. Az üresség, mit maga után hagyott, betölthetetlen, mert Ő pótolhatatlan.

Aldja meg Őt ezutánra is a magyarok Istene, ahogy megáldotta eddig is.

Dicsőfi Marianne.

AZ ESZMEI HID ÉPÍTŐJE.

A Széchenyi-féle ideál, a «kiművelt emberfő» női megtestesülése volt Tormay Cecile. Jó magyar és jó európai. Összeegyeztetője a magyar kultúra, a magyar lélek keleti és nyugati pólusának. A Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottságában, amely a népeket elválasztó szakadékok fölött az eszmei híd építésén dolgozik; éppúgy a lényének megfelelő őrhelyen állt, mint idehaza, az asszonytársadalom nemzeti megszervezésében. A boileau-i mondás: a stílus az ember, nála valóban találó. Ugyanaz a pongyolaságot nem tűrő gond, formai szabatosság, amely a szavak ötvösművészévé tette, érvényesült gondolkodásának előkelőségében és határozottságában.

Dömötör István.

A BUJDOSÓ LÁNG.

*A hűség vádját büszkén vállalom,
 hogy hódolattal Hozzád száll dalom.*

*Mikor sarokba bújtunk, mint megvert kutya
 s dermedt kétségben kuskodtunk tovább,
 s ököl helyett oltalmunk volt a jaj,
 ha ránk rivalt a durva porkoláb:
 a hit mécsében lelked volt olaj,
 a szörnyű éjbe lángja tört utat.*

*Nem mozdult, jaj, az ájult öntudat,
 a gyáva ösztön is csak reszketett:
 maradj! lapulj! lidérces fény lehet, —
 hinárba csal, — romlásba hívogat, —
 bujkáló lángja könnyen elszakad!*

*Sercent, riadt a mécs világa,
 szívünkbe szúrt az iszonyat:
 hiába gyúlt ez is? hiába?
 nem lesz számunkra többé virradat?
 Mint éles tör agyunkba ütve,
 az önvád úgy nyilalt belénk:
 elvész, kinek kétség az üdve,
 s ösvény helyett örvénybe lép!*

*A bujdosó láng szemünkbe lobbant,
 fényében megtört a gonosz varázs:
 a döbbenet fojtása felszakadt,
 elzsibbadt lábunk lépésre dobbant...
 ...és most, mikor feltűnt a pirkadás
 s a jobb jövőbe hinni már szabad:
 a hűség vádját büszkén vállalom,
 hogyhódolattal Hozzád száll dalom.*

Réz Gyula.

„NE TÖRÖDJ SENKIVEL, IRJ!”

Tormay Cecile. Neve még akkor ütődött szívemhez, mikor mint egészen fiatal leány a «Régi ház» és csodálatosan egész és tökéletes fölépítettségű novelláinak a rajongója voltam. Egy asszony, egy magyar asszony, aki így tud írni! Rajta keresztül hittem és bíztam a női írás magasra emelhető értékében. Pedig akkor még dehogy álmodtam, hogy első írásom éppen az ő biztatására és éppen az ő lapjában lát először napvilágot. Finom kezében már botot szorongatott, mikor először találkoztam vele. Rám nézett hosszan, kutatva és azt mondta: «Ne törődj senkivel, írd!» És én akkor az ő szavait paizsul magam elé tartva írni kezdtem, jól-rosszul, bukdácsolva, de nagy-nagy hittel a szívémben, hogy sikerülni fog, mert hiszen Tormay Cecile mondta, a legnagyobb magyar írónő.

Mindent elért, amit csak egy nőíró elérhet. Mindent megtett, amit csak egy asszonytestvér társaiért megtehet. És mindent odaadott, amit csak egy Széchenyi által álmodott honleány a hazájáért odaadhatott.

Tormay Cecile igazán az életével bizonyította be a szavait. Egyik gyönyörű novellájában egy férfi madarat vásárol egy kereskedőtől s mikor megveszi, kinyitja a kalitka ajtaját és kiengedi. S mikor a madárkereskedő rémületesen sópánkodik azon, hogy ő így hiába vesződött, akkor azt mondja neki: — «Fontos, hogy dolgoztál és hitted, hogy érdemes. Mialatt dolgozol, élsz és el tudod felejtetni, hogy meg fogsz halni».

Tormay Cecile is így dolgozott az utolsó pillanatáig és a kötelesség és írói elhivatottság bátyájáról egyenesen a halhatatlanság küszöbére lépett.

Vajjon elfelejtheti-e egyetlen magyar asszony is valaha a nevét?!

Nagy Méda.

TORMAY CECILE SOPRONBAN.

Sopron, 1937 április 6. **Amikor Sopron magyarabb szívverése megindult.**

A vasúti állomáson, a soproni virágcsokrot balkarjával magához szorítva, jobbkezeivel búcsút intve, ott állott a lépcsőfeljáró ajtajában, száz és száz soproni szempár rájaszegződő tekintetének tüzeiben.

Az arca sugárzott a nagy hitetéstől, reménykeltéstől, amikor a már tovagördülő vonatról, a maga lelkesítő, lelkeket lenyűgöző hangján kiáltotta vissza:

— Bizalom, bizalom! Megmentjük Sopront.

És aki akkor figyelhette a soproni lélek kétségbeesett ingadozását a kis hitűség, meg az ismét reménykedés között, az megállapította, hogy Tormay Cecile látogatása után, az ő szavai nyomában új, magyarabb szívverés kezdett dobogni ebben a városban:

— «Tormay Cecile az antantbizottságnál járt és reményt hirdet! Dolgozni és remélni kell, — ezt mondja Tormay Cecile...»

Minden hívő lélek az ő szavait ismételte.

Hinni kezdtünk.

Az ő sugárzó lelkéből remény surrant a soproni szívekbe; valami lázas serénység ragadta magával személyének varázsa alatt a soproni magyar aszsonyokat; bátorság szállott a kétkedőkbe.

Tormay Cecile egy-egy tekintete, egy-egy határozott kézmozdulata, egy-egy tovacsendülő szava, gyászruhás alakjának, — mely mintha a gyászba borult Hungária szobra lett volna — lenyűgöző, igazságkövetelő ereje, mindmind a bizalomnak megannyi gyöngyévé formálódott a lelkekben.

Tormay Cecile lelke szállott mindegyikbe, ez a lángoló, apostollélek surrant az ijedt városon keresztül és amerre a történelmi köveket, az ódon utcákat, a lent porladó hősokeket, a halódó reményeket, meg a bizakodó magyarokat érintette, élőbe és élettelenbe új életet lehelt. A halk, félnék dobogás helyett új, magyarabb szívverés indult meg a halálraszánt városban.

És azóta ez a szívverés mindig erősebb, mindig magyarabb. Az ő lánglelkéből valamennyien megerősödtünk a mi magyar hitünkben.

Ezért tartozik NEKI a magyar Sopron sokkal, nagyon sokkal. Többel, mint bárki másnak.

Hiszen *szívverését* köszönhette neki azokban a halálosan kétséges pillanatokban, amelyekben ez a szív már majdnem elhalkult, majdnem utolsót dobbant.

„Akkor támadt bennem az a gondolat...”

Ezek az ő szavai voltak. Akkor mondotta azokat, amikor az egyik soproni lap nyilatkozatot kért tőle. Szavaiban az ő önfeláldozó irodalomszemlélete, csodálatosan tiszta lelkisége, Sopron iránt való nagy megbecsülése és szeretete ragyog.

Most már némára csukódott ajkairól halljuk ma is e szavakat; úgy csendülnek, mintha e gondolatokat örökségünkül hagyta volna, különösen az írók, de a politikusok számára is:

— «... mert ma fontosabb dolog a régi, nagy Magyarország föltámasztásán dolgozni, mint regényt írni. És én most teljes lélekkel, minden erőmmel ennek a munkának szentelem magamat... A döntő napokban nem akadt egyetlen egy sem az ország nagy politikusai közül, aki a magyarság nevében vétőt kiáltva, megakadályozta volna az ország széttöledését. Ekkor támadt bennem a gondolat, hogy amit a férfiak elvesztettek, a nők talán vissza tudják szerezni. Az anyát, a hitvest kell megnyerni a nemzeti eszmének. A családon keresztül kell újraéleszteni a magyarnak ősi, faji tulajdonságát, a hazaszeregetet, amiről nagyjai a nemzetközi eszmék imádása közben megfeledkeztek.»

— «Sopron, melyet most ismertem meg először, nagyon meglepett. Alig láttam még várost, melyben oly szerencsésen kapcsolódik a múlt a jelenhez, mint Sopronban. Régi házai, csendes utcái megkapóan hangulatosak ; Sopron a régi szép kapuk városa. Különösen a városháztér páratlanul érdekes. Nagy öröömre szolgált, hogy két kultúra, amelyből a magyar műveltség támadt, a német és a magyar, ha megtalálta az összeolvadást, mely szerencsés eredményekre van hivatva . . .»

A soproniak úgy őrzik e szavait, mint a lélek legszentebb oltárereklyéit . . . a soproni írók pedig, mint Tormay Cecile irodalmi hagyatékát . . .

Két soproni könny.

A Frankenburg Irodalmi Kör vendége volt 1919 január 21-én. Aznap azonban nem érkezett meg, mert autója eltévedt az éjszakában és csak késő éjjel érkezett Sopronba. Sokan fognak még emlékezni arra, hogy a közönség kérésére az Irodalmi Kör másnap, illetve harmadnap megegyeszer rendezett irodalmi estet az ő tiszteletére és arra a kaszinó helyisége már nem tudta a közönséget befogadni.

Mindenki látni, hallani akarta Tormay Cecilét.

Erről az estről írja meg később ő maga a «Felhőjárta tájak» című hangulatfestését a Soproni Helikon számára és innen vesszük következő sorait két soproni könnyről, amelyeket egy soproni arcon látott végiggördülni :

— «. . . olvastam . . . még kezemben tartottam az írást, néhány papírlapot, amikor meghajlottam Sopron lelke előtt . . . már nem emlékezem, mi volt a szép, visszhangos zivatar, amely felkapta lelkemet, de emlékezem, hogy lenn az első sorban . . . Ó, igen, két könnyre emlékezem, amely valakinek szeméből abban a pillanatban felém csillogott . . .

A soproni taps rég elmúlt bennem, már csak a két könnyre emlékezem, két könnycseppre.

És ezen a Sopronban fakadt tiszta, szép forráson elindult könnyűsajkán az az írás, amelynek szava először e Frankenburg Irodalmi Körben hangzott el és azóta mint *Bujdosó könyv* megjárta a világot.»

* * *

Az Ő szívverése megállott már . . . örökre elhalkult.

De lelke a másik szívverésbe költözött, amely az ódon város szívében lüktet tovább.

Ő adta nekünk és minden magyar szívnek a példát, hogy utolsó dobbanásig a nemzetért a maguk közösségéért dobogjanak, ahogyan az Ő szíve is ebben a munkában, íróasztala mellett, lelke szétsugároztatásában dobbant utolsót.

Az «*Ősi küldött*» utolsó fejezeteinek írása közben szállott lelke a magyar végtelenségbe.

Mintha Ő maga lett volna az «*Ősi küldött*», aki — amikor már szétsugárzotta Isten-sugallta küldetését — millió és millió szívverésbe rejtette és hagyta örökségül a századok óta Őbenne először újra támadt, történelmi magyar, hősi Nagyasszony-lelket.

Vitéz Tóth Alajos.

A NAPKELET minden közleményeért írója felel.

A szerkesztésért és kiadásért felelős: TORMAY CECILE.

Helyettes szerkesztő: KÁLLAY MIKLÓS.

Stephaneum nyomda r. t. — A nyomdáért felelős: IFJ. KOHL FERENC.